

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 1 (48)

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – д-р юрид. наук, професор

Заступник головного редактора:

Сафончик Оксана Іванівна – д-р юрид. наук, доцент

Відповідальний секретар:

Ковальчук Сергій Олександрович – д-р юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Некіт Катерина Георгіївна – канд. юрид. наук, доцент

Гавриш Наталя Степанівна – д-р юрид. наук, доцент

Латковський Павло Павлович – канд. юрид. наук, доцент

Глиняна Катерина Михайлівна – канд. юрид. наук, доцент

Мазуренко Світлана Вікторівна – канд. юрид. наук

Dr. Michael Geistlinger – професор (Австрія)

Bernd Wieser – д-р юрид. наук, професор (Австрія)

Emre Sencer – д-р, професор (США)

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 23.01.2023 р. (протокол № 4)

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.jv.uoiua.od.ua*

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано Державною реєстраційною службою України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку наукових фахових видань України (категорія "Б") з юридичних наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.1>**В. В. Грицько***orcid.org/0000-0001-6213-749X*

доктор філософії,

старший викладач кафедри географії та суспільних дисциплін

Мукачівського державного університету

С. В. Бондаренко*orcid.org/0000-0002-7986-8819*

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільній дисциплін

Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського

О. І. Пилипишин*orcid.org/0000-0002-4073-7512*

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільній дисциплін

Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського

ІСТОРІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЛІКУВАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ (АВСТРО-УГОРСЬКИЙ ПЕРІОД)

У Галичині за реалізацію медико-санітарної політики центральних органів влади відповідало намісництво. Воно здійснював нагляд за санітарним станом губернії та функціонуванням як державних, так і приватних закладів охорони здоров'я. Аналогом Вищої ради охорони здоров'я у Відні була Національна рада охорони здоров'я в Галичині [1].

Державну політику охорони здоров'я здійснювало Міністерство внутрішніх справ. Дорадчим органом була Вища рада охорони здоров'я. Саме вона сформувала загальний напрямок політики держави в галузі охорони здоров'я. Це був важливий фактор при прийнятті рішень щодо розвитку інфраструктури охорони здоров'я, а також у кадрових питаннях. Вона збирала та обробляла інформацію про санітарну ситуацію в окремих країнах корони, контролювала роботу закладів охорони здоров'я (лікарні, будинки престарілих тощо), стежила за епідемічною ситуацією в країні, вживаючи відповідних заходів у надзвичайних ситуаціях. Рада складалася з шести постійних членів, відомих як «старші радники з охорони здоров'я», які працювали під керівництвом санітарного лікаря Міністерства внутрішніх справ.

Важливе значення для Галицької системи охорони здоров'я мав акт від грудня 1891 р. про запровадження в монархії лікарських палат [2]. Усі практикуючі лікарі були зобов'язані входити до складу палати (за винятком військових

лікарів, санітарної служби та лікарів на адміністративних посадах). Лікарські палати, з одного боку, представляли медичний стан перед адміністративними органами, а з іншого боку, вони співпрацювали з цими органами в галузі охорони здоров'я та санітарних умов, правильного розподілу персоналу тощо. Вони також відігравали посередницьку роль у суперечках між лікарями. Ухвалою губернатора в червні 1893 р. в Галичині було створено дві лікарські палати у Львові і Кракові відповідно для Східної та Західної Галичини. До першої з них належав Львів і 43 політичні повіті, до другої – Краків і 31 повіті. Так само інтереси аптекарів з 1907 р. представляв т. зв. Аптечний комітет, який у Галичині поділявся на Львівський і Краківський дистрикти.

Основне місце в системі охорони здоров'я Галичини посідали загальні лікарні, також відомі як громадські лікарні (або як громадські, так і загальні). Вони були категорією підрозділів, які безпосередньо перебували під опікою національної влади, і, що важливіше, вони утримувалися національною владою, оскільки їхній загальний і державний статус лікарень передбачав значні фінансові субсидії з національного бюджету. Деякі лікарні були створені відразу як державні лікарні, а інші, функціонуючи деякий час як повітові або гмінні лікарні, лише згодом отримали статус загальної лікарні, в результаті відповідного акту Крайового парламенту.

Для отримання цього статусу госпіталь мав відповідати кільком умовам, які регулювалися в усій монархії рескриптом від 6 березня 1855 р. та указом міністра внутрішніх справ від 4 грудня 1856 р. [3]. По-перше, державна лікарня могла бути лише підрозділом, єдиною метою якого було лікування пацієнтів. За лікування стягувалася плата (податок) за ставками, встановленими автономною владою. Загальна лікарня була зобов'язана приймати хворих незалежно від місця проживання, соціального походження та віросповідання. Остання проблема була особливо важливою, оскільки раніше лікарні могли не приймати єврейське населення, яке, у свою чергу, зазвичай лікувалося в організованих євреями лікарнях.

Керівництво та адміністрація загального шпиталю підпорядковувалися губернським політичним органам, а також підлягали суворому санітарно-поліцейському контролю [4]. Перед початком Першої світової війни в Галичині було 39 державних лікарень.

Діяльність австрійських, у тому числі й галицьких лікарень регулювалася багатьма правовими актами. Одними з перших є документ Міністерства внутрішніх справ від 6 березня 1855 р. про закріплення витрат на лікарняне лікування в народній касі та рескрипт від 10 квітня 1857 р., що встановлював правила оплати лікування в лікарнях. З початку існування галицької автономії принципи функціонування загальних лікарень регулювалися національним законом від грудня 1869 р. та міським законом. Положення стосувалися в основному принципів фінансування державних лікарень та способів управління цими установами [5].

Друга стаття «Закону про нагляд за лікарнями, що мають характер загальних і громадських лікарень» зазначала, що: ... в адміністративному та економічному відношенні ці лікарні залишаються під головним керівництвом і наглядом Національного департаменту, тому річні бюджети та рахунки повинні подаватися до Національного департаменту на затвердження, а будь-які зміни в організації та положенні підлягає затвердженню Національним департаментом; що без згоди Крайового Відділу не може бути ні продажу, ні обміну, ані будь-якого постійного обтяження товариського майна, що оголошення закладів для хворих громадськими закладами не може бути без згоди Народного представництва, що сума плати за лікування остаточно встановлюється Національним департаментом [6].

Відтак, 6 січня 1875 р. Крайовий сейм прийняв акт про безкоштовне лікування бідних. Згідно з цим актом витрати на лікування

в державних установах покривалися за рахунок подружжя, батьків за дітей, бабусь і дідусів за онуків, дітей за батьків, онуків за бабусь і дідусів. Водночас роботодавці були зобов'язані покривати витрати на лікування свого персоналу. Детальні положення регулювали правила оплати праці арештантів, ув'язнених та іноземців. З іншого боку, витрати на лікування в державних шпиталях бідних мешканців Галичини повністю покривав Національний фонд. Існував окремий регламент лікування в санаторіях [7].

Вирішальне значення для системи загальних лікарень мав національний закон від 28 липня 1897 р. [8]. Він створив лікарняні комітети для управління провінційними загальними лікарнями. Він регулював принципи оплати за догляд за пролікованими, а також принципи безкоштовного лікування бідних, за що оплачувався державний бюджет. Закон також детально визначав умови, яких необхідно було виконати для отримання статусу лікарні загального профілю. Це було можливо лише за допомогою акта, прийнятого Національним парламентом, а засновником шпиталю могла бути як повітова чи гмінна влада, так і приватна особа. Парламентським актом також можна було скасувати статус загальної лікарні, якщо не було дотримано певних санітарних і правових умов, які перевіряло Намісництво. Статути національних лікарень у Кракові від 1879 р. та у Львові від 1883 р. мали характер акту.

Національні лікарні у Львові та Кракові мали найбільшу кількість ліжок, значно перевищуючи загальну кількість ліжок в інших провінційних лікарнях. Так, у всіх відділеннях народної лікарні у Львові в 1885 р. було 638, ліжок, а в 1896 р. – 835, у наступні роки наближаючись до тисячі. У 1909 році в усіх галицьких громадських лікарнях було 4875 ліжок [9].

Незважаючи на зусилля національної влади, яка докладала серйозних зусиль для покращення житлової бази шпиталю та його матеріально-технічної бази, у середині XIX ст. шпиталь у Львові значною мірою поступався чинним стандартам. У 1910 році розпочато будівництво інфекційного відділення на 120 ліжок, розташованого між вулицею Пекарською та казармами частин народної оборони. Новобудова була готова навесні 1912 року [10].

З настанням доби автономії національна влада Галичини взяла під свій контроль лікарню св. Лазаря. Одним із перших завдань Національного департаменту було розширення лікарні. Таким чином була зроблена спроба посилатися на плани 1834 року, коли Францішек Ланці підготував проект шпиталю на 300 осіб. У 1866 році Національний департамент вирішив побудувати нові будівлі лікарні. Завдяки цьому на початку

XIX століття лікарня св. Лазаря могла прийняти 510 пацієнтів.

Вкрай актуальною справою стало будівництво нового пологового та хірургічного корпусів. Восени 1893 року було відкрито новий хірургічний павільйон на 120 ліжок. Наступного року відкрили барак для дітей, які потребували хірургічної допомоги, розміщений раніше на вул. Луїс. У звільнених приміщеннях старого корпусу було введено палату та шкірно-венеричну клініку з одночасним розширенням акушерсько-гінекологічного корпусу, з якого в 1895 році відокремилася відділення школи для акушерок. У 1893 році було вирішено створити відділення для інфекційних захворювань. Нове приміщення для цього відділення було відкрито в лікарняних садах лише в 1905 році, але з 1894 року в лікарні почали проводити пастерівську вакцинацію проти сказу. У 1894 році за згодою Крайового відділу в лікарні було відкрито клінічну палату для хвороб гортані, носа і вуха. У 1905 році це відділення було переведено в приміщення, які раніше займало інфекційне відділення [11].

З відновленням незалежності рескриптом від 28 липня 1919 р. Крайовий департамент колишнього Королівства Галичини і Лодомерії сповістив дирекцію шпиталю про перехід госпіталю до Міністерства народного здоров'я у Варшаві.

До середини 1870-х років душевнохворих приймали до загальних лікарень. Ідея побудови окремої лікарні для душевнохворих у Львові виникла ще в 1860 році. У середині вересня 1867 року було вирішено побудувати лікарню на земельній ділянці у Кульпаркові, менш ніж за кілометр від міста. Швидкі темпи будівельних робіт дали змогу офіційно відкрити лікарню 1 січня 1875 року.

На початку XX століття виявилася, що потреби в психіатричному лікуванні були набагато більшими, ніж прогнози другої половини 19-го століття. Маючи 560 ліжок, лікарня у Кульпаркові в 1900 р. наглядала в середньому 780 хворих на день, в 1901 р. – 810 хворих, а в наступному році вже було 876 хворих. У 1903 році середня кількість денних хворих на лікуванні майже вдвічі перевищувала місткість лікарні. Така висока переповненість привела до неефективності проведених терапевтичних заходів. Це також сприяло поширенню інфекційних захворювань, які могли призвести до епідемії. У травні 1900 року Крайовий відділ звернувся до сейму з пропозицією розширити лікарню новими палатами на 500 ліжок. Перші два павільйони були побудовані в період з червня по жовтень 1904 року [12].

Завдяки новим дотаціям, наданим сеймом, у 1907 році було завершено будівництво ще

чотирьох павільйонів. Вони розроблені відповідно до новітніх на той час медичних знань. Також вдалося адаптувати кімнати другого поверху в існуючому адміністративному корпусі, де побудовані квартири для сестер сестер милосердя. Заклад у Кульпаркові став найбільшою психіатричною лікарнею в Галичині. Досвід, отриманий під час його заснування та будівництва, було використано для створення подібного підрозділу в Західній Галичині. Зростаюча кількість пацієнтів, які потребують психіатричної госпіталізації, змусила створити подібну лікарню, яка б могла взяти на себе завдання клініки св. Лазаря в Кракові. У жовтні 1903 р. Крайовий сейм доручив Крайовому відділу підготувати план і кошторис лікарні для душевнохворих у західній частині воєводства.

В жовтні 1904 р. Національний парламент прийняв постанову про покриття 1/3 витрат на будівництво лікарень у Косові та Надвірні [13]. Бували також випадки, коли створення нового об'єкту стало можливим лише завдяки соціальній ініціативі. Так було в повітах Лесько, Мосціська, Мисленіце, Рогатин, Бохня, Ясло та інших, де були засновані фундації та організовані збори грошей для будівництва нових лікарень.

Нагляд за державними лікарнями належав автономним національним органам влади, і на практиці здійснювався національним лікарняним інспектором. Ця посада була створена рішенням Національного парламенту від 11 жовтня 1871 року. У лютому 1873 року Національний департамент призначив на цю посаду лікаря Яна Стеллу Савіцького. Він обіймав цю посаду 32 роки, аж до виходу на пенсію в 1905 році. Його наступником став лікар Юзеф Луцкевич, теперішній директор шпиталю в Сокалі [14].

Отже, Галицькі заклади охорони здоров'я діяли в правовому полі, створеному загальнодержавними постановами, обов'язковими для всієї монархії, та правом, що діяло в автономії. Вони вели надзвичайно важку боротьбу з хворобами, особливо інфекційними та епідемічними, прагнучи створити від них найефективніший захист, особливо серед найбільш вразливих верств населення. Цим зусиллям не сприяв поганий стан комунальної та особистої гігієни, низький рівень життя і пов'язане з цим погане харчування переважної більшості галичан.

Література

1. Sprawozdanie Wydziału Krajowego w przedmiocie ponoszenia kosztów leczenia i utrzymania ubogich chorych w szpitalach publicznych, «Alegaty do Stenograficznych Sprawozdań Sejmu Krajowego». № XXII. 1868. P. 4.

2. Franaszek P. Szpitale galicyjskie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku, [w:] / P. Franaszek // «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego», MCCXXX – Prace Historyczne. 1999. P. 126.

3. Ustawa o ustanowieniu rad szpitalnych dla szpitali powszechnych i publicznych (Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych. 1870. № 9.

4. Kasperek J. R. Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Kryleństwie Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim / J. R. Kasperek. Lwów. 1885. P. 2503–2504.

5. Ustawa z dnia 28 lipca 1897, zarządzająca prawne stosunki szpitali powszechnych i publicznych tudzież zakładów dla położnic i obłąkanych, obowiązująca w Kryleństwie Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim, Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych. 1897. № 47.

6. Wachholz L. Szpitale krakowskie, 1220–1920, część II, Kraków. / L. Wachholz Kraków. 1924. P. 60–61.

7. Sprawozdanie c.k. Krajowej Rady Zdrowia o stosunkach zdrowotnych w Galicji w roku 1898. Lwów. 1900. P. 74.

8. Wachholz L. Szpitale krakowskie..., część II. / L. Wachholz. Kraków. 1921 P. 36–42.

9. Sprawozdanie c.k. Krajowej Rady Zdrowia o stosunkach zdrowotnych w Galicji w roku 1908 i 1909, Lwów. 1912. P. 132.

10. Sprawozdanie Wydziału Krajowego o postępie budowy nowych pawilonów i przeobrażeń w zakładzie dla obłąkanych w Kulparkowie, «Alegaty do Stenograficznych Sprawozdań Sejmu Krajowego». № 296. 1904. P. 1–2.

11. Sprawozdanie Wydziału Krajowego o utworzeniu posady krajowego inspektora szpitali, «Stenograficzne Sprawozdania Sejmu Krajowego», Alegat № 2. 1906. P. 1–2.

12. Sprawozdanie c.k. Krajowej Rady Zdrowia o stosunkach zdrowotnych w Galicji w roku 1908 i 1909. Lwów. 1912. P. 132.

13. Zwoździak W. Historia Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego, «Archiwum Historii Medycyny». / W. Zwoździak. Kraków. 1965. № 22. P. 313–315.

14. Pierwsze sprawozdanie Komitetu Towarzystwa Opieki Szpitalnej dla dzieci w Krakowie za rok 1872 i 1873. Kraków. 1873. P. 3–4.

Анотація

Грицько В. В., Бондаренко С. В., Пилипишин О. І. Історія правового регулювання діяльності лікувальних закладів на теренах України (австро-угорський період) – Стаття.

У статті висвітлено історико-правові аспекти заснування та діяльність закладів охорони здоров'я у Галичині у складі Австро-Угорської імперії.

Досліджуючи історію рідного краю, ми намагаємося відтворити минуле у всій багатогранності. Тому цілком закономірною є зацікавленість його соціальною сферою, бо саме вона разом із економічними та політичними чинниками характеризує ступінь розвитку кожного суспільства. Крім того, отримуємо уявлення про умови життя та охорону здоров'я населення на території України, коли ці території перебували у складі Австро-Угорщини.

Система галицької автономії ґрунтувалася на розподілі повноважень між центральною владою у Відні та галицькими автономними установами. У деяких

аспектах цей поділ не був повним і, як наслідок, одні й ті самі питання входили до компетенції як віденської влади, так і місцевої автономної влади.

Питання охорони здоров'я в Галичині, регулювалися як центральною владою у Відні, так і автономною владою у Львові.

Відень брав участь у створенні правових та організаційних засад структур громадського здоров'я та в активній діяльності щодо забезпечення ефективного функціонування таких структур. Про це свідчать численні правові акти, видані Державною Радою та Міністерством внутрішніх справ. Натомість у самій Галичині значну частину постанов видавало Намісництво, тобто представництво державної влади.

Неодноразово на сесіях Крайового парламенту домінували питання запобігання поширенню інфекційних захворювань, розвитку медичного персоналу в Галичині, а також фінансові аспекти охорони здоров'я, або проблеми, пов'язані з організацією закладів охорони здоров'я, особливо будівництво нових лікарень. Питання охорони здоров'я знайшли відображення в Крайовому статуті та «Акті про повітове представництво, а також в Акті про устрій гмін» 1866 р.

Для створення правового порядку в галузі охорони здоров'я в Галичині вирішальними були «Державний акт від 30 квітня 1870 р. про організацію охорони здоров'я» та «Акт від 2 лютого 1891 р., чинний у Королівстві Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським».

Ключові слова: лікарня, крайовий статут, галицька автономія, Галичина, Відень, Львів.

Summary

Hrytsko V. V., Bondarenko S. V., Pilypyshyn O. I. History of legal regulation of the activities of medical institutions in the territory of Ukraine (Austro-Hungarian period) – Article.

The article highlights the historical and legal aspects of the establishment and operation of health care institutions in Galicia as part of the Austro-Hungarian Empire.

Studying the history of our native land, we try to recreate the past in all its diversity. Therefore, it is quite natural to be interested in its social sphere, because it, along with economic and political factors, characterizes the degree of development of each society. In addition, we will get an idea of the living conditions and health care of the population on the territory of Ukraine, when these territories were part of Austria-Hungary.

The system of Galician autonomy was based on the division of powers between the central government in Vienna and Galician autonomous institutions. In some respects, this division was not complete, and as a result, the same matters fell under the competence of both the Viennese authorities and the local autonomous authorities. This was also the case in the field of health care, which sometimes prioritized problem solving (for example, during periods of epidemic threat), but also often became the cause of endless debates and disputes about powers. As a result, health care issues in Galicia were regulated both by the central government in Vienna and by the autonomous government in Lviv.

Vienna participated in the creation of legal and organizational foundations of public health structures and

in active activities to ensure the effective functioning of such structures. This is evidenced by numerous legal acts issued by the State Council and the Ministry of Internal Affairs. On the other hand, in Galicia itself, a significant part of the decrees was issued by the Viceroyalty, that is, the representation of state power.

The sessions of the Regional Parliament were repeatedly dominated by issues of prevention of the spread of infectious diseases, development of medical personnel in Galicia, as well as financial aspects of health care, or problems related to the organization of health care facilities, especially the construction of new

hospitals. Issues of health care were reflected in the Regional Statute and the Act on County Representation, as well as in the «Act on the organization of communes» of 1866.

The «State Act of April 30, 1870 on the organization of health care» and the «Act of February 2, 1891, valid in the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Krakow were decisive for the creation of a legal order in the field of health care in Galicia medical services in communes and estates».

Key words: hospital, regional charter, Galician autonomy, Galicia, Vienna, Lviv.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.2>

І. В. Міщук
orcid.org/0000-0002-1491-161X
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства та природокористування

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ ВИХОДУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ З ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Постановка проблеми. Україна обрала свій шлях до Євроінтеграції, тому реформа децентралізації була одним з небагатьох кроків на підтвердження нашого рішення. Було прийнято низку нормативно-правових актів, зокрема Закон України №157-VIII від 05.02.2015 року «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [1] з назви якого вже зрозуміло, що громади можуть добровільно об'єднуватися між собою, можуть виходити з ОТГ, але механізму самого виходу не прописано. Законом України «Про місцеве самоврядування» передбачена можливість виходу територіальних громад із ОТГ. Але на жаль, також не визначений чіткий механізм цього процесу, що значно ускладнює юридично оформити такий вихід.

Варто зазначити, що за волею мешканців територіальних громад вони можуть об'єднатися, але якщо мешканці певної територіальної громади бажають відокремитися чи об'єднатися з іншими територіальними громадами, яку тоді процедуру варто провести для виходу. Цікавим для дослідження є законодавчо закріплена процедура виходу з об'єднаної територіальної громади в державах Європи.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які зосередили увагу на дослідженні питання можливість виходу територіальних громад із ОТГ, були Колодій О., Нестор В., Гайдар М., Крат М., Потапенко С., та інші. Зазначимо, що для більш повного розкриття теми, нами було проаналізовано офіційні законодавчі джерела: Конституцію України [2], Закон України «Про місцеве самоврядування» [3], Закон України «Про об'єднанні територіальні громади» [1], також законодавство країн Європи, зокрема Закон Польщі «Про гмінне самоврядування» [4] та Закон «Про місцеве самоврядування Англії» [5].

Мета роботи дослідити та проаналізувати характерні особливості та можливість застосування процесу виходу територіальної громади з об'єднання територіальних громад.

Формулювання завдання дослідження полягає в ознайомленні з процесом виходу з об'єднаної територіальної громади, аналіз проблемних питань законодавства у цій сфері та дослідження процесу виходу з об'єднаної територіальної громади в країнах Європи.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» у ст. 6 зазначає, що територіальні громади села, селища, міста, що добровільно об'єдналися в одну територіальну громаду, можуть вийти із складу об'єднаної територіальної громади в порядку, визначеному законом [1, ст. 6], але цікавим є той факт, що в даному нормативно-правовому акті не прописано саму процедуру виходу, тобто не прописаний алгоритм як саме суб'єкту місцевого самоврядування можна вийти з об'єднаної територіальної громади.

Аналізуючи законодавство України, варто звернутися до Конституції України, а саме ст. 140 у якій вказується, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [2, ст. 140].

Тобто якщо об'єднання територіальних громад має відбуватися добровільно та за згодою жителів цієї територіальної громади, то відповідно і процес виходу з ОТГ має також відбуватися без примусу та за згодою мешканців територіальної громади.

Доцільно буде звернутися до Закону України «Про місцеве самоврядування», де в ст. 6 зауважується, що первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста. Територіальні громади сусідніх сіл можуть об'єднуватися в одну територіальну громаду, створювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати єдиного сільського голову. Добровільне об'єднання територіальних

громад відбувається за рішенням місцевих референдумів відповідних територіальних громад сіл. Таке рішення є наданням згоди на створення спільних органів місцевого самоврядування, формування спільного бюджету, об'єднання комунального майна. Вихід зі складу сільської громади здійснюється за рішенням референдуму відповідної територіальної громади [3, ст. 6].

Сьогодні є дуже багато прикладів того, що певна територіальна громада бажає відділитися від об'єднаної територіальної громади, але як це правильно зробити ніхто не знає. Одним з таких прикладів є село Устеріки, що на Івано-Франківщині, яке веде боротьбу за вихід із Білоберізької ОТГ і перехід до Верховинської громади, яка об'єднала гірські селища. Селяни побоюються, що можуть залишитися без медпункту, діти залишаться без дитячого садочку та школи, а з гірським ландшафтом дістатися до центру Білоберізької сільської територіальної громади буде проблематично та затратно по часу [6]. Таких прикладів є безліч, і це не про те, що українське суспільство не готове до децентралізації, це про доступність до критичної інфраструктури.

Згадка про можливість виходу територіальної громади з ОТГ є і цей процес навіть дозволено на законодавчому рівні у формі референдуму, але інформації щодо самого алгоритму його проведення майже немає. На нашу думку, було б доцільно внести зміни до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» і вказати на необхідність законодавчо закріпленого процесу виходу територіальної громади з об'єднаної територіальної громади, вказати на необхідність визначення термінів проведення даного процесу тощо. На сьогодні вхід в об'єднану територіальну громаду нагадує вхід в пастку з якої де-юре вихід є, але де-факто ніхто не знає як це зробити.

Це є гострою проблемою сьогодення, адже не завжди жителі громади бажають надалі продовжувати перебувати в певній об'єднаній територіальній громаді. Причини на це можуть бути різні, інколи вони дійсно дріб'язкові, але є і випадки, такі як проблеми з логістикою та доступом до критичної інфраструктури, коли дійсно важливо вийти з одного об'єднання територіальних громад та приєднатися до іншого задля ефективного функціонування та розвитку громади.

Варто зазначити, що єдиною процедурою виходу територіальної громади зі складу об'єднаної територіальної громади є передбачена п. 7 Прикінцевих та перехідних положень до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», згідно з якою до прийняття закону про адміністративно-територіальний устрій України територіальні громади села, селища, міста, що добровільно об'єдналися в одну територіальну

громаду, шляхом місцевого референдуму можуть прийняти рішення про вихід з цієї громади лише за умови наявності фінансово-матеріальної бази, достатньої для забезпечення здійснення кожною з цих громад функцій і повноважень місцевого самоврядування відповідно [3]. Але детальніше пояснення цієї норми відсутнє, що дає нам право стверджувати, що ця норма є законодавчо прописаною, але на практиці не застосовується через не достатнє законодавче тлумачення, що вказує на ще одну проблему Українського законодавства саме у сфері регулювання процесу об'єднання територіальних громад.

Цікавим є те, що аналізуючи законодавство країн Європи можна зауважити, що вони також законодавчо не закріплюють процедуру виходу з їхніх так званих об'єднаних територіальних громад. До прикладу Республіка Польща у законі «Про гмінне самоврядування» зазначає, що з метою підтримки ідеї територіального самоврядування та захисту спільних інтересів гміни можуть створювати об'єднання [6, ст. 58]. Закон містить положення про розпуск органів самоврядування гміни, про процес за яким посадову особу місцевого самоврядування можуть звільнити з посади, але ніяк не про процес виходу територіальної громади з об'єднання територіальних громад.

Правовий статус органів місцевого самоврядування у Федеративній Республіці Німеччини, порядок їх утворення і функціонування визначаються, насамперед, конституціями та законодавством окремих земель. Основний закон ФРН від 1949 року закріплює, що територіальними одиницями у ФРН є землі, округи та громади [7, с. 131].

Всі муніципальні утворення в Німеччині є юридичними особами, мають відособлене майно, самостійний бюджет, а також право вступати в юридично значимі відносини з третіми особами, бути позивачем і відповідачем у суді, діяти через власні органи управління. Завдання місцевого самоврядування регулюються федеральними й земельними законами. Держава делегує частину своїх функцій органам самоврядування, тому громади й райони виконують покладені на них функції або як інститути самоврядування, або від імені держави й за розпорядженням державного органу в рамках делегованих їм функцій. При делегуванні повноважень центральними або регіональними органами влади органи самоврядування повинні, наскільки це можливо, мати право вибору в їх здійсненні залежно від місцевих умов, тобто мати відповідні гарантії для їхнього здійснення. Крім того, державні органи у процесі прийняття рішень, які безпосередньо стосуються місцевого самоврядування, повинні консультиватися з цими органами [7, с. 133].

З вище вказаного можна зробити припущення, що процес виходу територіальної громади з об'єднання територіальних громад зазначений в відповідному законі окремої землі, але в цьому ми невпевнені. Навіть якщо наша теорія є правильною, ми вважаємо це неправильним закріпленням процесу, на нашу думку процес виходу з ОТГ має бути прописаний в окремому законодавчому акті, який регулює добровільне об'єднання громад і його процедура проведення має бути єдиною та чіткою, відповідно з зазначенням всіх строків проведення даного процесу.

Розглянемо ще представника англосаксонської моделі децентралізації, а саме Англію. Цікавим є те, що в Об'єднаному Королівстві децентралізація має назву деволюції, що означає наділення регіонів країни правом на автономію. Акт про місцеве самоврядування Британії, який містить в собі: а) положення про оновлену систему адміністративно-територіального поділу; б) положення про дволанкову систему місцевого самоврядування; в) зазначені матеріально-фінансові основи місцевого самоврядування, тощо [8].

У Сполученому Королівстві існують чотири системи місцевого самоврядування – по одній на кожну історичну частину країни. Відповідно, є чотири підходи до міського самоврядування. Загальна, «спільна» для усіх чотирьох історичних частин країни система місцевого самоврядування на сучасному етапі відсутня [8, с. 75].

Як бачимо об'єднання територіальних громад відбувається і є законодавчо закріплене, але про процес виходу з даного об'єднання інформації в законодавстві Великої Британії також немає.

Висновки. Отже, досліджуючи процес виходу суб'єкта місцевого самоврядування з об'єднаної територіальної громади, можемо зазначити, що його на практиці не існує. Тобто об'єднання територіальних громад нагадує пастку, з якої немає виходу, адже де-юре процес виходу є зазначений, але де-факто ніхто його не може застосувати через відсутність законодавчо закріпленої процедури його реалізації.

Розглядаючи законодавство України ми знайшли норму, що зазначає про процес виходу те, що він має проводитися через референдум і на цьому вся законодавчо закріплена інформація закінчується. Ні опису процедури підготовки до референдуму на якому буде поставлено питання про вихід суб'єкта місцевого самоврядування з об'єднаної територіальної громади, ні чітко визначених строків проведення цього референдуму в жодному аналізованому нами нормативно-правовому акті не було описано.

Ми також досліджували процес виходу суб'єкта місцевого самоврядування з об'єднаної територіальної громади країн Європи: Республіка Польща, Федеративна республіка Німеч-

чина та Велика Британія і можемо зазначити одну спільну рису з Україною в сфері виходу з ОТГ це те, що його на практиці не існує, тобто Україна реформувала в своє законодавство процес децентралізації за алгоритмом країн Європи і разом з тим перейняла і проблемні питання, які там не були вирішені.

Проведене дослідження не претендує на остаточне вирішення усіх аспектів обраної проблеми. Перспектива подальшого дослідження може бути спрямована на детальний порівняльно-правовий аналіз законодавства України і Європейських країн щодо норм які регулюють процес об'єднання територіальних громад та визначення його проблемних аспектів.

Література

1. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015р. №157-VIII (дата звернення 09.08.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>
2. Конституція України від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР (дата звернення 09.08.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Закон України «Про місцеве самоврядування» від 25.05.1997р. № 280/97-ВР (дата звернення 09.08.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Закон Польщі «Про гмінне самоврядування» від 8 березня 1990 р (дата звернення 09.08.2022) URL: <https://www.csi.org.ua/publications/zakon-pro-gminne-samovryaduvannya-vid-8-b/>
5. Local Government Act 1972 Chapter 70 URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1972/70/introduction>
6. Устеріки хочуть вийти зі складу ОТГ – закон не передбачає, Kurs: новини Прикарпаття, аналітика, дискусія, Івано-Франківськ, 2016р. URL: https://kurs.if.ua/newsusteriky_hochut_vyity_zi_skladu_otg_zakon_ne_peredbachaie_46986.html/
7. Колодій О. М. Процес децентралізації: Німецький досвід в Українських реаліях, Інвестиції: практика та досвід № 17/2018. С. 130–134
8. Нестор В. Місцеве самоврядування в Великобританії за часів деволюції влади, Юридичний вісник, 2020/6. С. 62–67

Анотація

Мищук І. В. Характеристика процесу виходу територіальної громади з об'єднання територіальних громад. – Стаття.

У статті проаналізовано проблемні аспекти виходу територіальної громади з об'єднання територіальних громад, та визначено основну рису цього процесу, а саме його закріпленість в нормі законодавства та неможливість застосування його на практиці через брак знань та офіційного законодавчого механізму.

Охарактеризовано законодавство України, зокрема Конституцію України, Закон України «Про місцеве самоврядування», Закон України «Про об'єднанні територіальні громади». Визначено важливість внесення змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» саме у сфері встановлення законодавчо закріпленого процесу (механізму)

виходу територіальної громади з об'єднаної територіальної громади, з вказівками щодо визначення термінів проведення даного процесу та описом стадій цього процесу, адже відсутність такої процедури є моментом правової невизначеності.

Проаналізовано можливі проблеми для жителів територіальних громад, які бажали б вийти з об'єднаної територіальної громади. Досліджено законодавство країн Європи щодо процесу виходу з об'єднаної територіальної громади, зокрема, законодавство Республіки Польщі, Федеративної Республіки Німеччини та Великої Британії. Доведено, що є спільна риса для всіх цих країн, у сфері процесу виходу з об'єднання територіальних громад, це відсутність законодавчого визначення даного процесу. Тобто де-юре він зазначений, але де-факто його ніхто не може застосувати на практиці через відсутність вказівок для його виконання.

Окреслено перспективні напрямки подальших наукових досліджень, до яких можна віднести детальний порівняльно-правовий аналіз законодавства України і Європейських країн щодо норм які регулюють процес об'єднання територіальних громад та визначення його проблемних аспектів.

Ключові слова: об'єднання територіальних громад, територіальна громада, процес виходу з об'єднаної територіальної громади, місцеве самоврядування, законодавче закріплення, проблематика реформи децентралізації.

Summary

Mishchuk I. I. Characteristics of the process of withdrawal of a territorial community from the association of territorial communities. – Article.

The article analyzes the process of exit of the territorial community from the union of territorial communities, and identifies the main feature of this process, namely its enshrined in the legislation and the impossibility of its application in practice due to the lack of knowledge and official legislative interpretation.

Our work examines the legislation of Ukraine, such as the Constitution of Ukraine, the Law «On Local Self-

Government», the Law «On Unification of Territorial Communities» based on which we can form an appeal to the legislator regarding the introduction of amendments to the Law of Ukraine «On the Voluntary Unification of Territorial Communities» specifically in the area of establishing a legally established process for the exit of a territorial community from a united territorial community, with instructions for determining the terms of this process and a description of the stages of this process.

Also reflecting on the fact that the lack of a prescribed process of exit from the united territorial community in the legislation creates problems for residents of territorial communities, based on the example of the village of Usteryki, in Ivano-Frankivsk region, which is expressed a wish about exiting from the Beloberezka united territorial community, because the villagers are afraid that they may be left without a medical center, children will be left without a kindergarten and a school, and with the mountainous landscape, it will be problematic to get to the center of the territorial community. There are many such examples, and this once again indicates the acuteness of this problem and the importance of its solution.

We also decided to get acquainted with the legislation of European countries regarding the process of exit from the united territorial community, we analyzed the legislation of Poland, Germany and England and we can name a common feature for all these countries in the area of the process of exit from the association of territorial communities, which is the absence of a legislative definition of this process. That is, de jure it is specified, but de facto no one can apply it in practice due to the lack of instructions for its implementation.

Prospective directions for further scientific research are outlined, which include a detailed comparative legal analysis of the legislation of Ukraine and European countries regarding the norms that regulate the process of unification of territorial communities and the determination of its problematic aspects.

Key words: united territorial communities, exit process, legislative consolidation, issues of decentralization reform.

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.3>

В. К. Петрушевська
orcid.org/0000-0002-2519-9795
аспірант

*Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України*

РОЛЬ ІНСТИТУТУ СТАРОСТИ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Актуальність. Сьогодні в Україні активно формується громадянського суспільства в Україні, у зв'язку з цим розпочато реформування правової, політичної та економічної систем, спрямоване на удосконалення діяльності органів публічної влади та зміцнення демократичних засад їх діяльності. Однак процес ускладнено чинниками, серед яких недовіра громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування; неефективність комунікаційної взаємодії між ними; формальний характер взаємодії тощо. З метою подолання зазначених проблем на місцевому рівні, а також для підвищення якості життя та добробуту жителів у містах, селищах та селах здійснено реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, внаслідок якої започатковано інститут старости, який спрямовано на забезпечення реальної можливості розвитку об'єднаних територіальних громад. Інститут старости є відносно новим елементом у системі місцевого самоврядування, виникнення якого є результатом децентралізації влади та має на меті представлення інтересів громадян; налагодження комунікації між ними та владними інституціями на місцевому рівні і, як наслідок, формування в Україні громадянського суспільства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. деякі аспекти інституту старости розглядалися в наукових працях О. Батанова, О. Бабінової, В. Борденюка, Ю. Ганущака, О. Галуса, М. Дзюпина, І. Дробуш, А. Івановської, О. Колесникова, О. Калашнікова, В. Ладиченка, О. Лазора, Ю. Максименка, Н. Мішиної, В. Негоди, В. Пальчук, А. Ткачука, а також у роботах інших науковців у галузі права, політології, публічного управління тощо. Однак, зважаючи на велику значимість старости як посадової особи органу місцевого самоврядування у сфері представництва інтересів жителів старостинського округу, а також законодавчі нововведення, його правовий статус потребує подальших детальних наукових досліджень.

Метою статті є комплексне наукове дослідження інституту старости у формуванні громадянського суспільства як посадової особи органу

місцевого самоврядування, з'ясування проблем та перспектив у сфері діяльності старости у контексті формування громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок реформування місцевого самоврядування й внесення змін до територіальної організації влади в Україні забезпечено можливість жителів, об'єднаних постійним місцем проживання у межах села, селища, міста, які не є самостійною адміністративно-територіальною одиницею, ініціювати створення та обрання органів самоорганізації населення або започаткування посади старости й обрання його, які входять до складу системи органів місцевого самоврядування відповідної територіальної громади, що є самостійною адміністративно-територіальною одиницею [1; 2]. Положення концепції знайшли відображення й у наукових дослідженнях щодо функціонування інституту старости в Україні. Так, І. Дробуш дійшла висновку, що інститут спрямований на представництво інтересів мешканців об'єднаної територіальної громади та віддалених територіально від представницького органу місцевого самоврядування населених пунктів [3, с. 50]. Л. Ваколюк та М. Ваколюк, визначаючи місце та значення старости у системі місцевого самоврядування, зауважили, що староста є найбільш наближеним до жителів територіальної громади представником органів місцевого самоврядування, внаслідок чого інститут забезпечує можливість жителів відповідного старостинського округу отримувати не тільки усі необхідні послуги на місцях, а також брати участь у розвитку громади та мати вплив на прийняття рішень місцевою владою, які прямо чи опосередковано зачіпають їх інтереси [4, с. 124]. М. Малетич пропонує розглядати старосту як посадову особу, яка затверджується на посаді місцевою радою за підсумками громадського обговорення і представляє інтереси усіх жителів старостинського округу [5, с. 103]. Тож, основна мета діяльності старости – представлення інтересів жителів старостинського округу, під яким прийнято розуміти частину території об'єднаної територіальної громади, утвореної відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», на якій розташовані

один або декілька населених пунктів, крім адміністративного центру об'єднаної територіальної громади, визначеної сільською, селищною, міською радою з метою забезпечення представництва інтересів жителів такого населеного пункту (населених пунктів) старостою [6]. Запроваджений інститут старости має надзвичайно важливе значення у формуванні громадянського суспільства, зокрема, через зменшення дистанції між громадянами та органами і посадовими особами місцевого самоврядування, які функціонують у межах адміністративного центру об'єднаної територіальної громади. До того ж, внаслідок запровадження інституту, забезпечено комунікаційну взаємодію між жителями старостинського округу та органами місцевого самоврядування.

Оскільки одним із найбільш ефективних інститутів налагодження взаємодії громадян та владних інституцій є староста, особливої уваги у контексті формування громадянського суспільства потребує нормативно-правове забезпечення його діяльності.

Інститут старости може стати реальною інституційною спроможністю місцевого самоврядування налагодити взаємодію з мешканцями об'єднаних територіальних громад [7; 8], однак для цього необхідно якісно та усесторонньо закріпити права та обов'язки старости, гарантії його діяльності та межі відповідальності тощо.

Правовий статус старости як представника жителів старостинського округу закріплено у декількох нормативно-правових актах. Так, у Законі України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», староста визначений як представник інтересів його мешканців у виконавчих органах місцевого самоврядування об'єднаної територіальної громади, який входить до її виконавчого комітету, бере участь у підготовці бюджету, допомагає мешканцям готувати документи для подачі в органи влади та має низку інших обов'язків, які визначені Положенням про старосту [9]. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», староста затверджується сільською, селищною, міською радою на строк її повноважень за пропозицією відповідного сільського, селищного, міського голови, що вноситься за результатами громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю), проведеного у межах відповідного старостинського округу [10]. Зазначені законодавчі акти закріплюють лише загальні засади здійснення старостами їх повноважень. Для більш чіткого регулювання цієї діяльності місцевим радам об'єднаних територіальних громад пропонується приймати Положення про старосту, у якому визначати його права та обов'язки, гарантії діяльності, порядок звітності

та межі відповідальності. До того ж, правовий статус старости може бути прописано у Статуті об'єднаної територіальної громади.

Для представлення інтересів мешканців старостинських округів, староста наділений законодавчо визначеними повноваженнями. Після внесення змін у 2017 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу старости села, селища» до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [11], повноваження старости були значно розширені.

Для розуміння місця старости у процесі формування громадянського суспільства, охарактеризуємо деякі з них.

Представлення інтересів жителів відповідного села, селища у виконавчих органах сільської, селищної, міської ради (п. 1 ч. 5 ст. 54¹ Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [10]. У межах цього повноваження, староста здійснює відповідні дії для досягнення мети – задоволення інтересів мешканців старостинського округу, яке потребує реального, а не формального підходу, як, наприклад написання заяви до певного виконавчого органу.

Взяття участі у пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради та засіданнях її постійних комісій та право на гарантований виступ на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради, засіданнях її постійних комісій з питань, що стосуються інтересів жителів відповідного села, селища (п. 2, 3 ч. 5 ст. 54¹ Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [10]. Зазначене повноваження внесено у перелік у 2017 р. та стало одним із визначальних, оскільки тепер старости офіційно мають право бути присутніми на усіх засіданнях місцевої ради, її постійних комісіях та виступати на них, що є гарантією їх поінформованості про рішення місцевої ради. Проте у межах цих повноважень доцільно передбачити дистанційну форму участі старости, зважаючи на низку чинників, серед яких віддаленість старостинського органу від адміністративного центру, карантинні обмеження та інші чинники, які обмежують повноваження старости у представленні інтересів мешканців старостинського округу та, відповідно, уповільнюють формування громадянського суспільства.

Сприяння жителям відповідного села, селища у підготовці документів, що подаються до органів місцевого самоврядування (п. 4 ч. 5 ст. 54¹ Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [10]. Така допомога могла би полягати у формуванні змістовної частини документа та визначення предметної та територіальної юрисдикції органів, компетентних у вирішенні питання. Іншою формою сприяння може бути консультація щодо правильності формування

паketу документів для отримання адміністративних послуг, соціальної допомоги тощо.

Взяття участі у підготовці проекту місцевого бюджету в частині фінансування програм, що реалізуються на території відповідного старостинського округу (п. 6 ч. 5 ст. 54¹ Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [10]. Зазначене повноваження має особливе місце у процесі формування громадянського суспільства, оскільки одним з чинників його реалізації є подолання дефіциту фінансової, інформаційної та організаційної підтримки громадянського суспільства, зобов'язуючи до відповідних дій органи влади та представників бізнесу [12, с. 37; 13; 14]. Під час реалізації зазначеного повноваження староста вивчає спеціальні норми законодавства, які визначають особливості складання проекту місцевого бюджету; визначає склад суб'єктів та органів, які беруть участь у цьому процесі; аналізує програми, які реалізовані у відповідному старостівському окрузі. Внаслідок цих дій, староста представляє інтереси мешканців та гарантує, що фінансове забезпечення не буде обмежено та забезпечить інтереси жителів старостинського округу.

Взяття участі у підготовці проектів рішень сільської, селищної, міської ради, що стосуються майна територіальної громади, розташованого на території відповідного старостинського округу (п. 8 ч. 5 ст. 54¹ Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [10]. Реалізація завдань старости у межах цього повноваження ускладнена у зв'язку із відсутністю механізму його застосування у законодавчих актах та локальних актах органів місцевого самоврядування, що, безумовно, є прогалиною, яка потребує подолання [15; 16]. Особливої уваги це повноваження потребує через значну кількість внутрішньо переміщених осіб до об'єднаних територіальних громад, які знаходяться під контролем України під час війни РФ проти нашої держави та необхідності виділення їм земельних ділянок тощо.

Отримання від виконавчих органів сільської, селищної, міської ради, підприємств, установ, організацій комунальної власності та їх посадових осіб інформації, документів і матеріалів, необхідних для здійснення наданих йому повноважень (п. 11 ч. 5 ст. 54¹ Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [10]. Як було зазначено вище, формування громадянського суспільства вимагає від органів, наділених владними повноваженнями подолати дефіцит, серед іншого, інформаційної підтримки громадян [12, с. 37; 17; 18]. Відповідно, зазначене повноваження гарантує старості можливість інформації, документів і матеріалів, необхідних для представлення інтересів жителів старостин-

ського округу та сприяє налагодженню взаємодії між старостами та виконавчими органами місцевих рад щодо оперативного реагування останніх на запити старост.

Сприяння утворенню та діяльності органів самоорганізації населення, організації та проведенню загальних зборів, громадських слухань та інших форм безпосередньої участі громадян у вирішенні питань місцевого значення у відповідному селі, селищі (п. 12 ч. 5 ст. 54¹ Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [10]. Сприяння утворенню та діяльності органів самоорганізації населення та забезпечення прямої участі громадян у вирішенні відповідних питань у старостинському окрузі має визначальне значення, оскільки безпосередня взаємодія громадян та органів місцевого самоврядування є одним з інструментів формування громадянського суспільства.

У контексті формування громадянського суспільства в Україні староста повинен бути реальним представником інтересів жителів старостинського округу у правових відносинах із органами та посадовими особами місцевого самоврядування. Однак, для реалізації представницької функції, правовий статус старости повинен бути чітко та повно передбачено у нормативно-правових актах. Зокрема, особливої уваги потребує питання визначення місця старости у структурі виконавчих органів місцевого самоврядування, оскільки муніципально-правовий статус старости зазнав декількох змін.

До того ж, через те, що староста затверджується сільською, селищною, міською радою на строк її повноважень за пропозицією відповідного сільського, селищного, міського голови [19], виникає дискусія щодо відносної централізації у системі місцевого самоврядування, що гальмує формування громадянського суспільства [20]. У зв'язку з цим виникає необхідність регламентації чіткої та прозорої процедури відбору кандидатів на посаду старости та механізму їх призначення. Так, критерії відбору повинні відповідати принципам обґрунтованості та зрозумілості, а перед затвердженням на сесії відповідної ради кандидатура старости повинна пройти громадське обговорення. Особливу увагу варто також приділити професійним та особистим якостям старости, оскільки від якості їх забезпечення залежить процес формування громадянського суспільства, а також варто закріпити механізм підготовки та перепідготовки старости, підвищення його кваліфікації для ефективного представлення інтересів жителів старостинського округу.

Висновки. Отже, процес формування громадянського суспільства залежить від того, наскільки чітко, прозоро та ефективно будуть

реалізовані права та свободи громадян, представлені їхні інтереси тощо. Одним із суб'єктів представлення інтересів громадян на місцевому рівні є староста, який законодавчо визначений як посадова особа місцевого самоврядування, та представник інтересів мешканців відповідного старостинського округу у виконавчих органах місцевого самоврядування об'єднаної територіальної громади. Для забезпечення мети своєї діяльності, староста наділений відповідними повноваженнями, які прямо чи опосередковано впливають на формування громадянського суспільства та його інститутів. Однак, його правовий статус потребує удосконалення у частині визначення його місця у структурі органів місцевого самоврядування, критеріїв відбору на посаду та процесу затвердження відповідною сільською, селищною, міською радою. Унаслідок вирішення цих питань буде забезпечено збалансований розвиток як місцевого самоврядування, так і громадянського суспільства та його інститутів.

Література

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: <http://www.minregion.gov.ua/regional-dev/samovryaduvannya>
2. Петрушевська В.К. Конституційно-правовий статус старости: загальна характеристика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 91–96.
3. Дробуш І. В. Староста як нова організаційна форма місцевого самоврядування та його участь у реалізації соціальної функції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10-2. Т. 1. С. 48–51.
4. Ваколюк Л.М., Ваколюк С.М. Староста як нова організаційна форма місцевого самоврядування та його участь у реалізації соціальної функції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 123–126.
5. Малетич М. Староста як інститут конституційного права: новелізація нормативних положень. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 102–108.
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу старости села, селища: Закон України від 9 лютого 2017 року № 1848-VIII (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 12. Ст. 134.
7. Отже, про старост: матеріал підготовлений у рамках проекту «Європейський Союз для сталості громадянського суспільства в Україні». ГО «Інститут громадянського суспільства». URL: <https://www.csi.org.ua/news/otzhe-pro-starost/>
8. Minakova Ye., Nalyvaiko I. Application of mediation in the resolution of public legal disputes with the participation of local governments. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 3(47). С. 223–227.
9. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України 05.02.2015 року № 157-VIII (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 91.
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 року № 280/97-ВР (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
11. Моделі старостинських округів: налаштування діяльності старост через аналіз потреб громади: посібн. для органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Organization for Security and Co-operation in Europe. 2022. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/523805>.
12. Доскіч Л.С. Вплив громадян на прийняття рішень органами місцевого самоврядування як чинник ефективного функціонування демократії на локальному рівні: польський досвід та українські реалії. *Політичне життя*. 2017. № 3. С. 35–40.
13. Nalyvaiko L., Marchenko O., Plkov V. Conceptualisation of the Phenomenon of Corruption: International Practices and Ukrainian Experience. *Economic Annals-XXI*. 2018. № 172 (7-8). P. 32–37.
14. Наливайко І. О. Теоретико-правові проблеми імплементації в Україні ст. 37 Стамбульської конвенції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 25–29.
15. Leheza Y., Nalyvaiko L., Sachko O., Shcherbyna V., Chepik-Trehubenko O. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. 11(2). P. 55–79. <https://doi.org/10.31207/ih.v11i2.312>
16. Петрушевська В. Організаційна підтримка та інформаційно-просвітницьке сприяння місцевих державних адміністрацій процесу добровільного об'єднання та приєднання територіальних громад. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 23–27.
17. Nalyvaiko L. State System Guarantees: Theoretical and Legal Characteristics. The issues of improving legal knowledge in the XXI century: the unity of theory and practice: collective monograph. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 131–150.
18. Nalyvaiko O. I., Chepik-Tregubenko O. S. Economic and social systems of society as elements of social structure: concept, objectives, trends. *Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis: Collective monograph*. Riga: Izdevniecība "Baltija Publishing", 2019. Volume 1. P. 256–272.
19. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 року № 2493-III (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.
20. Tertyshnik V., Fomenko A. Legal assistance and protection in criminal proceedings: international standards and integrative doctrine. *Philosophy, economics and law review*. 2021. Volume 1. №. 2. P. 123–133.

Анотація

Петрушевська В. К. Роль інституту старости у формуванні громадянського суспільства. – Стаття.

У статті проведено наукове дослідження інституту старости як інституту, спрямованого на забезпечення реалізації права жителів старостинського округу на місцеве самоврядування у контексті формуванні громадянського суспільства. Визначено місце старости у системі місцевого самоврядування. Наголошено, що завдяки взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади, зокрема органів місцевого самоврядування, забезпечено можливість розвитку суспільства та держави. Проаналізовано доктринальні та нормативні положення щодо поняття та

характерних особливостей інституту в Україні. Розглянуто поняття і сутність старостинських округів в об'єднаних територіальних громадах в аспекті правової науки і законодавчого забезпечення діяльності старост. Охарактеризовано нормативні положення щодо основних повноважень старости та, на основі характеристики, висвітлено значення інституту у формуванні громадянського суспільства. Визначено, що староста має бути реальним представником інтересів жителів старостинського округу у правових відносинах з відповідним головою та представницьким органом місцевого самоврядування. Акцентовано увагу на низці правових прогалин у чинному муніципальному законодавстві України, які перешкоджають встановленню чіткої та прозорої процедури відбору кандидатів на посаду старости, процедури її затвердження на сесії відповідної ради та порядку підготовки та підвищення кваліфікації затвердженої посадової особи. Зроблено висновок, що інститут старости є відносно новим структурним елементом у системі місцевого самоврядування, поява якого є результатом децентралізації влади та має на меті представництво інтересів громадян; налагодження комунікації між ними та владою на місцевому рівні і, як наслідок, формування громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: громадянське суспільство, місцеве самоврядування, об'єднана територіальна громада, старостинські округи, інститут старости.

Summary

Petrushevskya V. K. The role of the institute of headman in the formation of civil society. – Article.

The article conducts a scientific study of the institute of the headman as an institute aimed at ensuring the realization of the right of the residents of the headman district to local self-government in the context of the formation of civil society. The place of the elder in the system of local self-government is defined. It was emphasized that thanks to the interaction of civil society and public authorities, in

particular, local self-government bodies, the possibility of development of society and the state is ensured. The doctrinal and regulatory provisions regarding the concept and characteristic features of the institute in Ukraine have been analyzed. The concept and essence of the headmen's districts in the united territorial communities are considered in the aspect of legal science and legislative support for the activity of headmen. The regulatory provisions regarding the main powers of the elder are characterized and, based on the characteristics, the importance of the institute in the formation of civil society is highlighted. It was determined that the headman should be a real representative of the interests of the residents of the headman's district in legal relations with the relevant head and representative body of local self-government. Attention is focused on a number of legal gaps in the current municipal legislation of Ukraine, which prevent the establishment of a clear and transparent procedure for the selection of candidates for the post of headman, the procedure for its approval at the session of the relevant council, and the procedure for training and upgrading the qualifications of the approved official. It was determined that the legal status of the elder should be clearly and fully provided for in the regulatory legal acts. In particular, the question of determining the place of the headman in the structure of executive bodies of local self-government requires special attention, since the municipal legal status of the headman has undergone several changes. It is concluded that the institution of the headman is a relatively new structural element in the system of local self-government, the emergence of which is the result of decentralization of power and aims to represent the interests of citizens; establishment of communication between them and the authorities at the local level and, as a result, the formation of civil society in Ukraine.

Key words: civil society, local self-government, united territorial community, headman's district, institute of the headman.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.19

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.4>**С. В. Дяченко***orcid.org/0000-0002-0104-2769**адвокат, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права
Державного податкового університету***О. А. Ільницька***orcid.org/0009-0008-2322-2059**студентка IV курсу**Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету*

ПРЕДСТАВНИЦТВО ПРОКУРОРОМ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Постановка наукової проблеми. Дослідження наукових проблем, що стосуються порядку представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі, важливе у контексті розвитку оновленого у 2017 році господарського процесуального законодавства України, яке також має враховувати результати розвитку судової практики, та надавати відповіді на питання, які ставить розвиток господарських процесуальних відносин.

Під час сучасних перетворень є потреба у новому переосмисленні ролі прокурора у господарському процесі, у визначенні законних підстав представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі, у розробленні порядку та детальному опрацюванні інших чинників, які стосуються представництва.

Актуальність аналізу представництва прокурором інтересів держави у сучасному господарському процесі України полягає у постійній необхідності зміцнення законності, застосування верховенства права у господарському судочинстві, у захисті прав та законних інтересів як сторін господарського спору, так і інтересів держави та її органів, посадових осіб.

Прокурор представляє у господарському судочинстві загальнодержавні, загальносоціальні інтереси, які реалізуються у його представницькій діяльності. Активність та професійна майстерність державного представництва у поданні та дослідженні доказів, у захисті інтересів держави є одним з найбільш важливих чинників забезпечення законного та справедливого вирішення господарських спорів.

Зв'язок з найважливішими завданнями, що постають перед Україною. В сучасній Україні, яка веде визвольну війну проти російської агресії, представництво прокурором інтересів держави у господарському процесі має безпосе-

редне відношення до вирішення багатьох проблем судочинства, які наразі стоять перед Україною, впливають на здійснення судово-правової реформи, на оптимальний розгляд та вирішення господарських спорів, та які виникають із приводу реалізації господарських прав фізичних та юридичних осіб тощо.

Проблема представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі є досить складною і має дуже важливе практичне значення для всієї судової системи України. Відповідно, вона потребує найперше теоретичних досліджень, а надалі – практичного впровадження, вироблення рекомендацій щодо удосконалення законодавства, яке дозволило б учасникам господарського судочинства у повній мірі захищати свої права та інтереси, а також ефективно виконувати свої обов'язки у процесі.

Значення для розвитку певної галузі науки або практичної діяльності. Практика свідчить, що господарсько-процесуальна регламентація розгляду деяких категорій справ, де наявне представництво прокурором інтересів держави у господарському процесі, все ще доволі далека від досконалості, не забезпечує повністю права учасників на правосуддя, на його доступність та справедливість.

Тому аналіз, дослідження та реформування представництва прокурором інтересів держави є на сьогодні обов'язковою передумовою винесення законних та обґрунтованих судових рішень у господарському процесі. Також у методологічному аспекті розробка алгоритмів та механізмів представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі запровадить оптимальну систему критеріїв оцінки та підвищення ефективності функцій прокуратури.

Основні дослідження і публікації та сучасні погляди на проблему. Проблема ефективного

представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі постійно привертала увагу як науковців, так і практиків. Низку проблемних питань щодо представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі опрацьовували такі автори як Я. О. Берназюк, І. І. Божук, Я. Я. Буряк, А. Е. Ганєв, С. В. Головченко, М. О. Довга, Ю. І. Дорошенко, В. М. Дудник, С. В. Дяченко, М. О. Кобзаренко, С. Л. Корнійчук, Р. В. Мазурик, Д. М. Навроцький, О. М. Окопник, Г. С. Рибалко, Ю. О. Серебрякова, В. О. Сидорчук, Г. І. Цісар та інші.

Зокрема, Я. О. Берназюк, аналізуючи особливості представництва прокурором інтересів держави в суді у контексті оновлення законодавства та підходів Верховного Суду (далі – ВС), робить висновки з дев'яти пунктів, пропонуючи своє вирішення таких проблем як: статус прокурора в суді; випадки здійснення представництва; обґрунтування прокурором своєї позиції і надання доказів; обмеження подання прокуратурою безпідставних позовів; взаємозв'язок понять «державний інтерес» та «інтереси держави»; врахування судом принципу пропорційності та інші [1]. Значну частину статті науковець приділяє аналізу ВС як суду права у розглядуваній сфері. Причому вчений спирається як на господарське, так і на адміністративне судочинство.

Я. Я. Буряк, досліджуючи проблематику дефініції «інтереси держави» у господарському процесі, вказує на такі особливості як: відмінність від інтересів інших учасників господарського процесу; необхідність врахування обставини, що інтереси держави або можуть збігатися (повністю чи частково), або можуть не збігатися із інтересами державних органів та підприємств; інтереси держави є оцінним (оцінковим) поняттям, а прокурор повинен у кожному випадку самостійно визначати необхідність їх захисту [3]. В основному погоджуючись із висновками автора, все ж відзначимо дискусійність віднесення терміну «інтереси держави» до оцінних.

Р. В. Мазурик розглядає особливості реалізації представницької функції прокуратури щодо інтересів держави в суді на регіональному рівні [11]. Автор наголошує більше на завданнях, які стоять щодо здійснення представництва перед регіональними прокуратурами, та обґрунтовує необхідність кількісного збільшення прокурорів регіональних (обласних) прокуратур, які повинні здійснювати такі види представництва.

Підходи у практиці ВС щодо представництва прокуратурою інтересів держави у особах державних компаній піддає аналізу Д. М. Навроцький [12]. На основі аналізу постанови Великої Палати ВС (далі – ВП ВС) від 06 липня 2021 року у справі № 911/2169/20 [14] автором робиться висновок про необхідність визначення органі-

заційно-правової форми суб'єкта, у особі якого звертається прокурор, із метою підтвердження законних підстав для представництва інтересів держави у суді в особі саме цього конкретного державного органу. До певних недоліків цієї публікації віднесемо те, що висновки робляться на основі аналізу лише однієї справи.

О. М. Окопник і М. О. Кобзаренко аргументують необхідність моніторингу прокурором рішень суду для одержання відомостей про підстави представництва [13]. На погляд дослідників, результатом такого моніторингу, у разі встановлення відповідних підстав, можуть стати апеляційна чи касаційна скарга прокурора на прийняте судові рішення, заява прокурора про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами або настати інші наслідки.

Як вважає Г. С. Рибалко, досліджуючи актуальні питання представництва прокурором інтересів держави у суді [30], представництво є можливим лише під час виникнення нетипових правових ситуацій, зокрема, коли захист порушених інтересів держави у конкретних спорах не здійснюється іншими уповноваженими органами.

Ю. О. Серебрякова піддає аналізу підстави представництва прокурором інтересів держави у господарському судочинстві, визначені у законодавстві [31]. Також дослідниця робить висновок про необхідність виключення додаткової підстави – порушення чи загроза порушення інтересів держави.

Масив досліджень щодо окремих аспектів представництва прокурором інтересів держави у окремих видах процесу (судочинства) був проведений науковцями, які, зокрема вивчали європейський принцип *case management*, чи принцип організації розгляду справ, що змінює баланс ролей судді та сторін процесу [2] та принцип верховенства права у судовій практиці [32; 34]; у контексті дослідження окремих видів процесу дослідниками були піддані аналізу особливості юрисдикції господарських судів [5] та Бангалорські принципи діяльності суддів [6]; були розглянуті певні процедури врегулювання спорів за участю суддів у господарському судочинстві [7]; досліджені процедури із захисту прав власності у випадках його обмежень із метою забезпечення позовів [8]; розглянуто поняття самопредставництва юридичної особи [9] тощо.

Проте на сьогодні все ще не регламентовано і не повністю вирішено низку положень щодо правового регулювання представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі, тому окремі питання потребують більш комплексних досліджень.

Метою статті є визначення основних засад правового регулювання представництва прокуро-

ром інтересів держави у господарському процесі, аналіз судової практики у цій сфері та внесення пропозицій щодо удосконалення вказаної функції прокуратури.

Виклад змісту власного дослідження. Відповідно до ст. 131-1 Конституції України в нашій державі діє прокуратура, яка здійснює, поряд із іншими функціями, також таку функцію як представництво інтересів держави у судах у виключних випадках та у порядку, чітко визначеному законодавством [10].

Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року (зі змінами і доповненнями від 19.09.2019 та від 31.10.2019) у ст.ст. 23 та 24 визначає як загальний порядок здійснення вказаного представництва, так і особливості здійснення певних окремих форм представництва. Зокрема, важливим є законодавче визначення самого представництва, яке полягає в «здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом» [29].

У господарському судочинстві прокурор здійснює представництво інтересів держави у випадку порушення цих інтересів, чи загрози такого порушення, за умови, що захист вказаних інтересів не здійснює (чи здійснює неналежним чином) уповноважений орган державної влади чи інший владний суб'єкт.

Прокурора у судовому господарському процесі законодавство відносить до осіб, яким законом надано право звертатися в суд у інтересах інших осіб. Безпосередньо нормативно-правове регулювання участі у прокурора в господарському судочинстві, порядок представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі регулюють норми Господарського процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 року, який діє у редакції від 3 жовтня 2017 року [4] (далі – ГПК України).

Зокрема, прокурор звертається у господарський суд лише у визначених законом про діяльність прокуратури та ГПК України випадках, і лише у інтересах держави, при цьому з обов'язковим обґрунтуванням необхідності такого звернення. Прокурор має для здійснення представництва відповідні процесуальні права та обов'язки. ГПК України передбачає дві форми участі прокурора у господарському процесі: 1) безпосереднє звернення прокурора із позовною заявою; 2) можливість вступу прокурора у господарську справу, провадження у якій уже було відкрите.

Офісом Генерального прокурора 21 серпня 2020 року був виданий наказ «Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді», яким визначено для працівників прокуратури ті чи інші аспекти

представництва [28]. Хоча накази прокуратури в Україні на сьогодні не вважаються джерелами права, зважаючи на важливість представництва прокурором інтересів держави у судах взагалі та у господарському процесі зокрема, цей наказ є доволі вагомим для роз'яснення окремих питань.

У час свого існування Пленум Вищого господарського суду України також надавав роз'яснення щодо окремих аспектів представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі [26]. Проте наразі судова практика у цій сфері формується на основі рішень (у основному – постанов, рідше – ухвал) ВП ВС та Касаційного господарського суду ВС (далі – КГС ВС). Судова практика торкається різних сфер відносин, які виникають під час представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі – як загальних, так і спеціальних.

Так, у постанові колегії суддів КГС ВС від 14 лютого 2023 року у справі № 910/7035/20 наголошено на необхідності дотримання загальних засад господарського судочинства під час обрання прокурором форм представницької діяльності, зокрема, таких як рівність сторін, змагальність [21]. В ухвалі ВП ВС від 07 листопада 2019 року у справі № 912/2385/18 зазначається про недостатність єдиної правозастосовчої практики щодо питань права прокурора подавати позови у інтересах держави, що може спричинити порушення засади юридичної визначеності [33].

Проте у більшості рішень ВС стосуються більш спеціальних питань, наприклад, тлумачення норм Закону України «Про прокуратуру», які стосуються представництва (постанова об'єднаної палати КГС ВС від 07 грудня 2018 року у справі № 924/1256/17 [24]), тлумачення норм ГПК України у цій сфері (постанова ВП ВС від 26 травня 2020 року у справі № 912/2385/18 [17]) та інших.

У певних випадках ВС звертається у своїх рішеннях до аналогічних питань, вирішених у інших видах судочинства – цивільного (постанова ВП ВС від 26 червня 2019 року у справі № 587/430/16-ц – щодо такої підстави для представництва інтересів держави як відсутність відповідного органу [18]), адміністративного (постанова колегії суддів КГС ВС від 05 листопада 2019 року у справі № 804/4585/18 – правовий висновок, згідно із яким термін «інтереси держави» є оціночним [19]).

Доволі часто ВС вдається до вирішення питання щодо визначення дефініції «інтереси держави» як на рівні адміністративного судочинства [20], так і на рівні безпосередньо господарського судочинства у багатьох рішеннях.

Можемо ще раз відзначити дискусійність віднесення терміну «інтереси держави» до оцінних. Хоча у законодавстві України немає чіткого визначення цього поняття, воно неодноразово зустрічається у законодавстві – ч. 1 ст. 88 Закону України «Про акціонерні товариства» від 27 липня 2022 року [25], ч. 1 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року [27].

На наш погляд, інтереси держави у господарському судочинстві – насамперед інтереси матеріальні, на яких необхідно акцентувати (хоча можуть бути і немайнові). Тому можна запропонувати у ч. 1 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» словосполучення «на захист інтересів громадянина або держави» викласти у наступній редакції: «на захист інтересів громадянина або на захист майнових та інших інтересів держави».

При аналізі представництва прокурором у господарському процесі варто зробити акцент на необхідності обґрунтування прокурором вказаних підстав, адже прокурор здійснює представництво виключно після підтвердження судом цих підстав для представництва. На важливість наявності підстав для представництва вказано у законі – ч. 4 ст. 23 та інші норми Закону України «Про прокуратуру», ч. 4 ст. 53, ч. 6 ст. 50 та інші норми ГПК України, також на це питання неодноразово звертав увагу ВС. Наприклад, ВП ВС у постанові від 15 січня 2020 року у справі № 698/119/18 відзначила, що прокурор підтвердив всі необхідні підстави для представництва інтересів держави у справі і звернувся до суду як самостійний позивач [16].

Однією із найбільш поширених підстав для можливості представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі є відсутність компетентного органу із відповідними повноваженнями щодо захисту законних інтересів держави у спірних господарських правовідносинах (ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»). Проте вказаний довід прокурора повинен бути детально перевірений господарським судом, причому незалежно від того, чи надав сам прокурор необхідні докази, чи не надав (постанова ВП ВС від 11 лютого 2020 року у справі № 922/614/19 [15]).

З іншої сторони, у випадках, визначених у абз. 3 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», прокурору заборонено здійснювати представництво, зокрема, забороняється представництво прокурором державних компаній та деяких інших державних органів. У справі від 30 листопада 2022 року № 15/81 КГС ВС вказав, що суб'єкт, у особі якого прокурор може звернутись з позовом у інтересах держави, повинен бути суб'єктом владних повноважень. Проте у вказаній справі ДП «Вироб-

ниче об'єднання «Київський радіозавод», хоча і є державним підприємством, але не є органом державної влади чи місцевого самоврядування, відповідно не є і суб'єктом владних повноважень, тому у прокурора у цій справі відсутні законні підстави для представництва інтересів держави [22]. У подібній справі від 13 грудня 2022 року № 925/846/21 КГС ВС вказав, що позовні вимоги прокурора спрямовані на захист інтересів не держави, а державної установи – ДП «Черкаський обласний центр контролю та профілактики хвороб МОЗ України», тому позов прокурором було подано фактично не від імені та у інтересах держави, а від імені та у інтересах цієї державної установи, на що прокурор не має повноважень [23].

Важливим є і вирішення питання про обмеження процесуальних дій прокурора, щоб як у теорії господарського процесу, а також на практиці вирішення спорів не виникало можливостей щодо наділення прокурора повноваженнями позивача. За нашими дослідженнями, щодо цього питання недостатньо судової практики.

Так, виникає питання – чи може прокурор також мати матеріальний інтерес у справі? На наш погляд, не може та не повинен. Річ у тім, що матеріальний інтерес у справі мають сторони, які також мають і процесуальний інтерес. А прокурор відноситься до осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, тому хоча він має право у визначених законом випадках звертатись до суду із позовною заявою або у окремих випадках вступити в справу за своєю ініціативою, він діє не у власних інтересах, а у інтересах інших осіб, або держави. Тому у категорії учасників, до яких відноситься прокурор, матеріальна складова повинна бути відсутня.

Отже, позивач має як матеріальний, так і процесуальний інтереси у господарському процесі, а прокурор – лише процесуальний інтерес, – вказані учасники господарського процесу мають різний статус, тому їх повноваження не повинні підмінятися.

Висновки. На основі проведеного дослідження представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі можемо зробити наступні висновки:

– у законодавстві недостатньо чітко визначені окремі положення щодо представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі, які повинні бути усунуті як законодавцем, так і застосуванням судової практики;

– судова практика ВС має комплексний характер, тому належним та правильним є посилення ВС у одному виді судочинства (наприклад, господарському) на свої рішення у іншому виді судочинства (наприклад, адміністративному);

– важливим для початку здійснення представництва прокурором у господарському процесі є обґрунтування підстав представництва, визначених законодавством, та перевірка судами різних інстанцій цих доводів прокурора;

– відсутність законодавчого визначення «інтереси держави» надає підстави вважати його оціночним, хоча тому його сутність визначається судом у кожному конкретному випадку; вважаємо, що «інтереси держави» у господарському судочинстві – це насамперед матеріальні, на яких необхідно акцентувати (хоча можуть бути і немайнові); у зв'язку із цим пропонуємо у ч. 1 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» словосполучення «на захист інтересів громадянина або держави» викласти у наступній редакції: «на захист інтересів громадянина або на захист майнових та інших інтересів держави»;

– певні питання щодо представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі не вирішені ні на законодавчому рівні, на ні рівні судової практики; зокрема, вважаємо, що питання – чи може прокурор також мати матеріальний інтерес у справі, як і позивач – варто вирішити наступним чином: позивач має як матеріальний, так і процесуальний інтереси у господарському процесі, а прокурор – лише процесуальний інтерес.

Література

- Берназюк Я. О. Особливості представництва прокурором інтересів держави в суді: нове законодавство та актуальні підходи Верховного Суду. *Судово-юридична газета. Блог*. 2020. 15 травня. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/168820-osoblivosti-predstavnitstva-prokurorom-interesiv-derzhavi-v-sudini-nove-zakonodavstvo-ta-aktualni-pidkhodi-verkhovnogo-sudu>
- Божук І. І., Дяченко С. В. Європейський принцип case management, або організації розгляду справи в цивільному судочинстві України (що змінює баланс ролі судді та сторін цивільного процесу). *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 160–168.
- Буряк Я. Я. «Інтереси держави» у господарському процесі: поняття та судова практика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 379–386.
- Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року, у редакції від 3 жовтня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
- Довга М. О., Дяченко С. В. Особливості юрисдикції господарських судів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 87–93.
- Дорошенко Ю. І., Дяченко С. В. Бангалорські принципи діяльності суддів України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 752–759.
- Дудник В. М., Дяченко С. В. Особливості процедури врегулювання спору за участю судді: судова практика господарського судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 197–200. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2022/44.pdf
- Дяченко С. В., Головченко С. В. Захист права власності у разі його обмеження з метою забезпечення позову. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 65–68. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2021/17.pdf
- Дяченко С. В., Корнійчук С. Л. Самопредставництво юридичної особи у цивільному процесі. Судова практика. *Перспективні шляхи розвитку наукових знань (ч. II)*: Мат. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19-20 квітня 2021 р.) / Міжнародний центр науки і досліджень. Київ: МЦНІД, 2021. С. 33–34.
- Конституція України від 28 червня 1996 року (з наступними змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
- Мазурик Р. В. Особливості реалізації функції представництва інтересів держави в суді органами прокуратури на регіональному рівні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 47. Том 1. С. 123–128.
- Навроцький Д. М. Новий підхід у практиці ВС щодо представництва прокуратурою інтересів держави в особі державних компаній. *Вища школа адвокатури НААУ*. 2021. 7 вересня. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/novyj-pidhid-u-praktytsiv-vs-shhodo-predstavnytstva-prokuraturoyu-interesiv-derzhavy-v-osobi-derzhavnyh-компаній>
- Окопник О. М., Кобзаренко М. О. Моніторинг судових рішень як інструмент отримання відомостей, що є підставою представництва прокурором інтересів держави в суді. *Наукові записки ЦДПУ. Серія: Право*. 2020. Випуск 9. С. 97–102.
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06 липня 2021 року у справі № 911/2169/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98483103>
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 лютого 2020 року у справі № 922/614/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87902138>
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 січня 2020 року у справі № 698/119/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87053622>
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 травня 2020 року у справі № 912/2385/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458902>
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2019 року у справі № 587/430/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84573553>
- Постанова колегії суддів Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 05 листопада 2019 року у справі № 804/4585/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85493166>
- Постанова колегії суддів Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 03 грудня 2019 року у справі № 810/3164/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86203329>
- Постанова колегії суддів Касаційного господарського суду Верховного Суду від 14 лютого 2023 року у справі № 910/7035/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108985970>
- Постанова колегії суддів Касаційного господарського суду Верховного Суду від 30 листопада 2022 року у справі № 15/81. *Єдиний державний*

реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107921197>

23. Постанова колегії суддів Касаційного господарського суду Верховного Суду від 13 грудня 2022 року у справі № 925/846/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107983981>

24. Постанова об'єднаної палати Касаційного господарського суду Верховного Суду від 07 грудня 2018 року у справі № 924/1256/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78749905>

25. Про акціонерні товариства: Закон України від 27 липня 2022 року № 2465-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 68. Ст. 4066.

26. Про деякі питання участі прокурора у розгляді справ, підвідомчих господарським судам: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 23 березня 2012 року № 7. *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 3. С. 42–46.

27. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 87. Ст. 2474.

28. Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді: Наказ Офісу Генерального прокурора від 21 серпня 2020 року № 389. *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://old.gr.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=212674

29. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 87. Ст. 2471.

30. Рибалко Г. С. Актуальні питання представництва прокурором інтересів держави в суді. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2021. Випуск 32. С. 83–88.

31. Серебрякова Ю. О. Щодо підстав представництва прокурором інтересів держави у господарському судочинстві. *Правові горизонти*. 2020. № 23 (36). С. 95–101.

32. Сидорчук В. О., Дяченко С. В. Верховенство права: науковий погляд, нормативне закріплення, судова практика. *Юридичний бюлетень*. 2018. Випуск 6. С. 71–77.

33. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 07 листопада 2019 року у справі № 912/2385/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85647015>

34. Цісар Г. І., Дяченко С. В. Реалізація принципу верховенства права через призму електронного судочинства: теоретичні та практичні підходи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Том 1. С. 111–114.

Анотація

Дяченко С. В., Ільницька О. А. Представництво прокурором інтересів держави у господарському процесі. – Стаття.

У статті проаналізовані різні аспекти представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі. Досліджено основні публікації та сучасні погляди на проблему. Відзначено окремі моменти, які не повністю висвітлено у літературі. Детально проаналізовано чинне законодавство, яке регулює порядок представництва прокурором інтересів держави у господарському судочинстві. Відзначено, що у законодавстві недостатньо чітко визначені певні

положення щодо представництва, які повинні бути усунуті застосуванням судової практики. Досліджено судову практику у цій сфері, насамперед – Верховного Суду. У більшості випадків рішення Верховного Суду стосуються спеціальних питань, зокрема, тлумачення норм Закону України «Про прокуратуру» щодо представництва, роз'яснення норм ГПК України у цій сфері та інших. У окремих випадках Верховний Суд звертається до аналогічних питань, вирішених у інших видах судочинства – у цивільному, адміністративному. Доволі часто Верховний Суд вдається до тлумачення дефініцій «підстави представництва», «інтереси держави» та інших. Відзначено важливість для початку здійснення представництва прокурором у господарському процесі обґрунтування підстав представництва, визначених законодавством, та перевірка судами різних інстанцій цих доводів прокурора. Запропоновано зміни у ч. 1 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», зокрема, щодо викладення словосполучення «на захист інтересів громадянина або держави» у редакції «на захист інтересів громадянина або на захист майнових та інших інтересів держави». Також вказано на те, що певні питання щодо представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі не вирішені ні на законодавчому рівні, на ні рівні судової практики, зокрема, щодо наявності (відсутності) матеріального інтересу прокурора у справі, та аргументовано позицію, що прокурор повинен мати лише процесуальний інтерес.

Ключові слова: представництво, прокурор, інтереси держави, господарський процес, судочинство, підстави.

Summary

Dyachenko S. V., Ilitska O. A. Representation of the state's interests by the prosecutor in economic proceedings. – Article.

The article analyzes various aspects of the representation of state interests by the prosecutor in the economic process. The main publications and modern views on the problem were studied. Some points are noted that are not fully covered in the literature. The current legislation, which regulates the procedure for the representation of the state's interests by the prosecutor in economic proceedings, is analyzed in detail. It was noted that the legislation does not clearly define certain provisions regarding representation, which should be eliminated by applying judicial practice. Judicial practice in this area, primarily of the Supreme Court, has been studied. In most cases, the decisions of the Supreme Court relate to special issues, in particular, the interpretation of the norms of the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office» regarding representation, the clarification of the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine in this area and others. In some cases, the Supreme Court refers to similar issues resolved in other types of judicial proceedings - civil, administrative. Quite often, the Supreme Court resorts to the interpretation of the definitions of «grounds of representation», «state interest» and others. The importance of substantiation of the grounds of representation defined by legislation and verification of these arguments of the prosecutor by the courts of various instances was noted for the beginning of representation by the prosecutor in the economic process. Changes are proposed in Part 1 of Art. 23 of the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office», in particular, regarding the wording «to protect the interests of the citizen or the state» in the wording «to protect the interests of the citizen or to

protect the property and other interests of the state». It is also indicated that certain issues regarding the representation of the state's interests by the prosecutor in economic proceedings have not been resolved either at the legislative level or at the level of judicial practice, in particular, regarding the presence (absence) of the

prosecutor's material interest in the case, and the position that the prosecutor should have procedural interest only.

Key words: representation, public prosecutor, interests of the State, economic proceedings, court proceedings, grounds.

УДК 347.19
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.5>

С. В. Дяченко
orcid.org/0000-0002-0104-2769
адвокат, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри приватного права
Державного податкового університету

Ю. І. Шпирко
orcid.org/0009-0004-4714-2687
студентка IV курсу

Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЩОДО ЗМІНИ ТА РОЗІРВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ. СУДОВА ПРАКТИКА

Відповідно до норм ст. 42 Конституції України кожен на її території має конституційне право на підприємницьку діяльність, яка прямо не заборонена законом. А за нормами ст. 55 Основного Закону України права та свободи людини і громадянина захищаються в Україні судом [11]. Отже, держава допомагає у веденні підприємницької діяльності певними заходами – забезпечує захист конкуренції, захищає права споживачів, забезпечує судовий захист порушених прав тощо.

Проте на сьогодні наявні певні проблеми щодо саме судового захисту порушених прав у господарських договірних відносинах, які стосуються, поряд із іншим, проблем вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів та застосування судової практики у цій сфері.

Актуальність аналізу процедур вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів обґрунтовується важливим місцем господарських договорів у комерційному обороті в сучасних умовах. Так, розширюється свобода вибору партнерів у господарських договорах, ширшим є визначення змісту виконання цих договорів тощо. Проте після укладення господарських договорів серед його сторін (контрагентів) часто виникають доволі різні погляди на умови договору (у тому числі й на істотні умови). У зв'язку із цим господарське законодавство передбачає особливий порядок зміни та розірвання господарських договорів, а судова практика – особливі позиції судів (насамперед – Касаційного господарського суду Верховного Суду) щодо вказаних проблем.

На сьогодні, навіть не зважаючи на зменшення господарських договірних зв'язків у зв'язку із воєнним станом, роль господарського договору як універсальної та доцільної форми опосередкування товарно-грошових відносин, все ще дуже велика. Відповідно, наразі постає питання щодо розширення системи цих договорів як джерел правового регулювання господарських відно-

син, а також вирішення спорів щодо їх зміни та розірвання. Отже, важливе значення правильне вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів має як для розвитку господарської науки, так і для практичної діяльності.

Питання щодо вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів були у сучасних умовах предметом вивчення таких дослідників як С. Боднар, С. В. Головченко, Л. В. Гонцовська, М. О. Довга, С. В. Дяченко, В. А. Завгородній, В. С. Онофрей, Т. М. Пушкарьова, Л. Д. Руденко, Д. С. Семко, В. О. Сидорчук, В. В. Сулім та інших.

Зокрема, С. Боднар розглядає у системі вирішення вказаних господарських спорів як альтернативний варіант третейське судочинство. Автор відзначає як позитиви, так і негативи цього способу, а також вказує, що він все ще не став досить популярним у силу проблем неурегульованості кадрових питань та статусу третейських суддів, недостатнього урегулювання підвідомчості спорів, порядку взаємин третейського суду із державними судами тощо [1].

Питанню щодо вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів присвятили низку статей С. В. Дяченко у співавторстві з іншими авторами. Так, у одній із статей науковці розглядають особливості юрисдикції господарських судів, зокрема, і щодо вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів. На погляд авторів визначення правильної юрисдикційності подібних спорів має важливе значення, на яке вказував також Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїй практиці [4].

Досліджуючи захист права власності у випадку його обмеження із метою забезпечення позову, автори іншої статті вказують на необхідність дотримання умов та підстав, установлених законом чи договором. Аналіз судової практики щодо окремих договорів (позики, іпотеки) надає підстави вказати на необхідність дотримання,

зокрема, форми договору та інших умов, а також підстави для визнання договорів недійсним [5].

Одну із статей було присвячено розгляду особливостей корпоративних спорів, а також з'ясуванню процедур вирішення таких спорів із допомогою подання похідного позову до господарського суду, та запропоновано розв'язання низки проблем, пов'язаних з подібними позовами, у тому числі й на підставі дослідження масиву судової практики [6].

У іншій статті науковці досліджують судову практику щодо розмежування юрисдикцій судів під час вирішення спорів, які виникають із договорів емфітевзису. Наголошено на недосконалості правового регулювання вказаного договору, зокрема, на відсутності у законодавстві закріпленої форми, та зроблено один із висновків про доцільність розробки Типового договору емфітевзису – це призвело б на практиці до меншої кількості спорів та менших обсягів позовів, у тому числі й щодо зміни і розірвання вказаних договорів [7].

У одному із досліджень авторами було визначено роль та значення прогалин у господарському процесі та можливість їх подолання застосуванням аналогії права та аналогії закону. Застосування аналогії у господарському процесі є важливим, і передбачено нормами Господарського процесуального кодексу України (ГПК України) (ч. 10 ст. 11, п. 1 ч. 1 ст. 108 та ін.) [3]. Проте публікацій на цю тему небагато, а вона важлива, оскільки надає юридичні підстави для господарського суду застосувати вказані види аналогій для вирішення спірних відносин, які не врегульовані законом та за відсутності звичай ділового обороту, у тому числі й щодо вирішення спорів стосовно зміни й розірвання господарських договорів [8].

Також було досліджено принцип права на справедливий суд як елемент практики ЄСПЛ у справах проти України. У спорах про зміну і розірвання господарських договорів таке право є одним із ключових, так як без його належного забезпечення усі інші права лишаються незахищеними [9].

У статті «Верховенство права: науковий погляд, нормативне закріплення, судова практика» проаналізовано застосування цього важливого принципу у діяльності ЄСПЛ, Конституційного Суду України, Великої Палати Верховного Суду та інших судів [18].

Серед інших праць варто назвати статтю В. А. Завгороднього, який співвідносить поняття «судова практика» як видове до поняття «юридична практика» як родового. Судова практика у господарських спорах розглядається часто ширше, включаючи окремі складові – прийоми і способи вирішення окремих категорій господар-

ських справ, суддівський розсуд, узагальнення результатів діяльності суду та інші. Ці аспекти важливі під час вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів [10].

Л. Д. Руденко і Д. С. Семко вказують на недостатність норм щодо досудового врегулювання господарських спорів, які виникають у випадку зміни та розірвання господарських договорів, що у кінцевому результаті призводить до збільшення навантажень на суди [17].

В. В. Сулім, суддя господарського апеляційного суду, розглядає діяльність господарських судів на основі статистичного аналізу справ за 2019 рік. Зокрема, за дослідженнями автора, найбільше справ – про виконання господарських договорів та із інших підстав – 49,5 відсотків. А відсоток справ, пов'язаних зі спорами щодо укладення, зміни, розірвання господарських договорів, а також визнання їх недійсними, хоча і становить 8,2 відсотка, це не зменшує важливості їх правильного вирішення [19, с. 98].

Таким чином, аналіз основних досліджень та публікацій з розглядуваної проблеми надає підстави зробити висновок, що, не дивлячись на велике значення вказаних та інших праць щодо вирішення спорів стосовно зміни та розірвання господарських договорів, все ще виникають певні проблемні моменти у зв'язку із практичним застосуванням законодавства України, тому окремі теоретичні та практичні питання не були предметом цілісного вивчення.

При дослідженні справ щодо зміни та розірвання господарських договорів виникають подекуди значні труднощі під час вирішення вказаних господарських спорів у судовій практиці. Можна відмітити такі проблемні моменти як: визначення поняття, що сторони «не досягли згоди щодо зміни договору»; визначення права (або обов'язку) позивача із надсилання відповідачу пропозицій про внесення змін до спірного господарського договору; проблеми розірвання господарського договору в судовому порядку та інші. Також можна виділити інші загальні невирішені питання у межах проблеми вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів, насамперед, це уніфікація судової практики у цих справах.

Метою статті є розробка концептуальних теоретичних засад і надання певних практичних рекомендацій щодо формування судової практики із вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів.

Порядок зміни і розірвання господарських договорів врегульований у ст. 188 Господарського кодексу України (ГК України). Основні положення цієї статті зводяться до того, що якщо інше не передбачено законом чи самим договором, то:

– не допускаються зміна і розірвання у односторонньому порядку;

– сторона договору, яка перша вважає необхідним змінити чи розірвати договір, зобов'язана надіслати контрагенту (інші сторони) відповідні пропозиції;

– сторона, яка отримала таку пропозицію, повідомляє другу сторону про результати розгляду впродовж 20 днів із дня отримання пропозиції;

– у випадку недосягнення згоди або у випадку неотримання відповіді по пропозиції у встановлені строк (із врахуванням часу поштової доставки пропозиції), заінтересована сторона має право передати вказаний спір в суд;

– у випадку, коли відповідним судовим рішенням господарський договір було змінено чи розірвано, такий договір вважається відповідно зміненим чи розірваним із дня набрання чинності рішенням суду, якщо цим рішенням не було встановлено іншого строку набрання чинності [2].

Слід зазначити, що ГК України недостатньо врегулює питання зміни та розірвання господарських договорів. Зокрема, ст. 188 ГК України чинна у первісній редакції 2003 року, не піддавалась змінам та доповненням.

Також варто вказати на доволі негативну, на наш погляд, тенденцію щодо «спрощення» порядку укладення та виконання господарських договорів. Якщо, наприклад, довгий час ст. 181 ГК України доволі детально врегульовувала порядок укладення господарських договорів (у восьми частинах було викладено положення щодо договору як документа, можливість укладення договорів у спрощений спосіб, були норми щодо проектів договору, протоколу розбіжностей тощо), то згідно із змінами, внесеними у 2020 році, на сьогодні визначено, що господарський договір укладається у порядку, встановленому Цивільним кодексом України [20], із врахуванням особливостей, передбачених ГК України. Проте таких особливостей ГК України передбачає небагато, а цивільно-правова судова практика суттєво відрізняється від господарсько-правової.

У зв'язку із недостатнім врегулюванням на рівні закону, багато питань щодо зміни та розірвання господарських договорів вирішуються не безпосередньо сторонами, а судом. Проаналізуємо, зважаючи на обсяг дослідження, деякі із проблем судового вирішення цих спорів як: щодо права та/або обов'язку щодо надсилання іншій стороні пропозицій про внесення змін до господарського договору; щодо ототожнення права сторони господарського договору звернутися в суді про зміну договору із правом сторони на вимогу про розірвання договору; щодо врахування сторонами та судом як норм права про

зміну та розірвання господарських договорів, які були чинні на момент укладання таких договорів, так і врахування умов самих договорів, які були погоджені сторонами, а також розглянемо деякі інші проблеми.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 188 ГК України «сторона договору, яка вважає за необхідне змінити чи розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором». Із цього законодавчого положення можемо зробити висновок, що сторона, яка бажає змінити чи розірвати договір, з одного боку, має право («вважає за необхідне»), а з іншого – обов'язок («повинна надіслати»). На наш погляд, у цій законодавчій конструкції криється деяке протиріччя, оскільки у тій самій нормі для сторони договору встановлено як право надіслати пропозиції, так і обов'язок їх надіслати.

Як зазначено у постанові Великої Палати Верховного Суду від 12 лютого 2019 року у справі № 914/2649/17, надсилання таких пропозицій про внесення змін до спірного договору (у цій справі розглядався договір оренди) є виключно правом, а не обов'язком позивача, тому недотримання позивачем вимог ч. 2 ст. 188 ГК України щодо обов'язку надсилання іншій стороні пропозицій про зміну умов договору не позбавляє його права звернутися в суд із позовом до відповідача про зміну умов договору за наявності спору, тобто відсутності згоди на зміну умов договору [13].

Отже, сторона господарського договору, яка бажає змінити чи розірвати договір, має саме «право», а не «обов'язок» надіслати пропозиції про обставини зміни чи підстави розірвання господарського договору другій стороні договору. Тому законодавча конструкція ч. 2 ст. 188 ГК України повинна бути змінена.

Щодо проблеми ототожнення права сторони господарського договору звернутися в суді про зміну договору із правом сторони на вимогу про розірвання договору, то, як вказано у постанові Великої Палати Верховного Суду від 8 вересня 2020 року у справі № 920/418/19, право сторони договору звернутися до суду з вимогою про розірвання договору за наявності відповідних умов, передбачених договором чи законом, не є тотожним праву на таке розірвання, а свідчить про наявність спору про розірвання договору, який підлягає вирішенню судом з врахуванням усіх істотних обставин [14].

Тобто, сторонам, які звертаються в суд, необхідно чітко розуміти та викласти підстави чи щодо спорів про зміну господарських договорів, чи щодо спорів про розірвання господарських договорів. Те, що вказані відносини регулюються однією статтею, не говорить про їх ототожнення.

Щодо проблеми врахування сторонами та судом як нормам права про зміну та розірвання

господарських договорів, які були чинні на момент укладання таких договорів, так і врахування умов договорів, які були погоджені сторонами, то у постанові Касаційного господарського суду Верховного Суду від 23 квітня 2019 року у справі № 916/743/18 вказано, що суди при визначенні права сторін на несення змін мають керуватися і нормами права, і умовами договору. Касаційний господарський суд Верховного Суду також відзначив, що судам варто врахувати той аспект, що до таких правовідносин слід застосовувати законодавство, яке було чинним на момент виникнення відповідних правовідносин [15].

У цій справі можна виділити два важливі моменти: 1) умови договору так само важливі, як і положення законодавства. ГК України неодноразово вказує, що норма застосовується у випадку, якщо інше не передбачено договором (ст.ст. 123, 188, 193 та інші); 2) застосовується норма закону щодо зміни та розірвання господарських договорів, яка була чинна на момент виникнення правовідносин. Для цього, зокрема, на Офіційному вебпорталі парламенту України розміщено фактично всі тексти редакцій нормативно-правових актів у їх історичній послідовності (немає тільки окремих редакцій з радянських часів та з початку 1990-х років). Наприклад, «Історія документа та редакції» ГК України розміщені за таким посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/card4#History>.

Важливим є визначення моменту розірвання господарського договору. Для цих відносин також напрацьовується судова практика Верховного Суду. Зокрема, у постанові від 24 червня 2021 року у справі № 910/9894/20 Касаційний господарський суд Верховного Суду вказав, що у випадку розірвання господарського договору всі зобов'язання припиняються із моменту досягнення домовленостей про таке розірвання, якщо інші умови не установлені у самому договорі. Якщо господарський договір розривається у судовому порядку, то зобов'язання припиняється із моменту набрання рішенням суду про розірвання договору законної сили [16].

Деякі питання виникають також під час спорів, коли стороною господарського договору є орган місцевого самоврядування. Наприклад, у постанові від 06 лютого 2019 року у справі № 911/1357/18 Велика Палата Верховного Суду встановила, що розірвання договору (зокрема, йшлося про договір оренди земельної ділянки) у випадку прийняття рішення про надання цієї земельної ділянки для суспільних потреб провадиться із обов'язковим повним відшкодуванням орендарю (також і третім особам за їх наявності) збитків, спричинених розірванням господарського договору. Причому такий спір не є спором

про вилучення чи примусове відчуження майна для суспільних потреб або із мотивів суспільної необхідності, а підлягає розгляду саме у порядку господарського судочинства [12].

Тобто, у вказаній справі була вирішена одна із вагомих проблем щодо відмінності підсудності адміністративних справ про примусове вилучення чи відчуження майна та про розірвання господарського договору.

Отож, проаналізувавши як законодавче забезпечення, так і судову практику, можемо зробити певні узагальнюючі висновки. Судова практика щодо вирішення спорів про зміну і розірвання господарських договорів важлива, оскільки законодавчо вирішуються не всі проблеми, у ст. 188 ГК України, а також у інших статтях цього Кодексу наявні прогалини та колізії. Варто зазначити, що, за нашими дослідженнями, у 2022–2023 роки значно знизилась активність Верховного Суду (як Великої Палати Верховного Суду, так і Касаційного господарського суду Верховного Суду) щодо цієї категорії справ. Так, Єдиний державний реєстр судових рішень за ці роки не показує жодної постанови по ст. 188 ГК України. Кілька справ знаходяться у процедурі розгляду. На наш погляд, це може свідчити про усталеність практики Верховного Суду у цій сфері, та про те, що основні прогалини заповнені та найбільш вагомими проблемами вирішені.

З іншої сторони, з метою удосконалення порядку вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів рекомендаціями щодо внесення змін та доповнень у законодавство України можемо назвати наступні:

- відновити положення статті 181 ГК України у її первинній редакції;
- частину 2 статті 188 ГК України викласти у наступній редакції: «2. Сторона господарського договору, яка бажає змінити чи розірвати цей договір, має право надіслати пропозиції про обставини зміни чи підстави розірвання господарського договору другій стороні договору».

Перспективами подальших розвідок із теми можемо запропонувати дослідження щодо розширення кола господарських договорів як джерел правового регулювання господарських відносин (наприклад, у сфері надання господарсько-фінансових послуг, договорів у сфері господарської медіації, господарських гіг-контрактів тощо), та, відповідно, напрацювання практики вирішення спорів щодо зміни та розірвання таких договорів.

Література

1. Боднар С. Третейське судочинство в системі вирішення господарських спорів. *Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді*: III Міжнар. наук. конф. (м. Тернопіль, 15 травня 2019 р.) / ред. рада: С. В. Банах (голова) та ін. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 40–42.

2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.

3. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (у редакції від 3 жовтня 2017 року). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

4. Довга М. О., Дяченко С. В. Особливості юрисдикції господарських судів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 87–93.

5. Дяченко С. В., Головченко С. В. Захист права власності у разі його обмеження з метою забезпечення позову. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 65–68. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2021/17.pdf.

6. Дяченко С. В., Гонцовська Л. В. Особливості розгляду корпоративних спорів: похідний позов. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 69–73. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2022/16.pdf

7. Дяченко С. В., Гонцовська Л. В. Розмежування юрисдикції судів при вирішенні спорів, що виникають із договору емфітевзису: судова практика. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Випуск 1 (36). С. 21–26.

8. Дяченко С. В., Онофрей В. С. Застосування аналогії закону та аналогії права у господарському процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 201–204. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2022/45.pdf

9. Дяченко С. В., Пушкарьова Т. М. Принцип права на справедливий суд: елементи розгляду та практика Європейського суду з прав людини щодо України. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 70. С. 90–96.

10. Завгородній В. А. Інтерпретація поняття «судова практика» в сучасній юридичній доктрині. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 15–19.

11. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1 Спеціальний випуск. Ст. 2598.

12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06 лютого 2019 року у справі № 911/1357/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79834975>.

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 лютого 2019 року у справі № 914/2649/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81013402>.

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 вересня 2020 року у справі № 920/418/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270717>.

15. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 23 квітня 2019 року у справі № 916/743/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81435077>.

16. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 24 червня 2021 року у справі № 910/9894/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97868606>.

17. Руденко Л. Д., Семко Д. С. До питання про досудове врегулювання господарських спорів. *Правові горизонти*. 2019. Випуск 19 (32). С. 54–58.

18. Сидорчук В. О., Дяченко С. В. Верховенство права: науковий погляд, нормативне закріплення, судова практика. *Юридичний бюлетень*. 2018. Випуск 6. С. 71–77.

19. Сулім В. В. Діяльність господарських судів у системі судоустрою України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 95–99.

20. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.

Анотація

Дяченко С. В., Шпирко Ю. І. Вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів. Судова практика. – Стаття.

У статті висвітлено деякі із проблем вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів. Відзначено, що на сьогодні наявні певні проблеми щодо саме судового захисту порушених прав у господарських договірних відносинах, які стосуються проблем вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів та застосування судової практики у цій сфері. Аналіз основних досліджень та публікацій з розглядуваної проблеми надає підстави зробити висновок, що, не дивлячись на велике значення вказаних та інших праць щодо вирішення спорів стосовно зміни та розірвання господарських договорів, все ще виникають певні проблемні моменти у зв'язку із практичним застосуванням законодавства України, тому окремі теоретичні та практичні питання не були предметом цілісного вивчення. Метою статті є розробка концептуальних теоретичних засад і певних практичних рекомендацій щодо формування судової практики із вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів. Проаналізовано законодавче забезпечення процесу зміни та розірвання господарських договорів, зокрема, стаття 188 Господарського кодексу України. Вказано на тенденцію щодо «спрощення» порядку укладення та виконання господарських договорів. Визначено та вирішено окремі проблеми судового вирішення цих спорів: щодо права та/або обов'язку щодо надсилання іншій стороні пропозицій про внесення змін до господарського договору; щодо ототожнення права сторони господарського договору звернутися в суді про зміну договору із правом сторони на вимогу про розірвання договору; щодо врахування сторонами та судом як норм права про зміну та розірвання господарських договорів, які були чинні на момент укладання таких договорів, так і врахування умов самих договорів, які були погоджені сторонами, а також розглянуто деякі інші проблеми. Запропоновано відновити положення статті 181 ГК України у її первинній редакції та нову редакцію частини 2 статті 188 ГК України. Перспективами подальших розвідок запропоновано дослідження розширення кола господарських договорів, та, відповідно, напрацювання практики вирішення спорів щодо зміни та розірвання таких договорів.

Ключові слова: господарський договір, зміна, розірвання, судова практика, ГК України.

Summary

Dyachenko S. V., Shpyrko Yu. I. Resolution of disputes regarding changes and termination of business contracts. Judicial practice. – Article.

The article highlights some of the problems of resolving disputes regarding the change and termination of business contracts. It was noted that today there are certain problems regarding the judicial protection of violated rights in economic contractual relations, which relate to the problems of resolving disputes regarding the change and termination of economic contracts and

the application of judicial practice in this area. The analysis of the main studies and publications on the problem under consideration gives reason to conclude that, despite the great importance of these and other works on the resolution of disputes regarding the change and termination of business contracts, certain problematic points still arise in connection with the practical application of the legislation of Ukraine. therefore, individual theoretical and practical issues were not the subject of a holistic study. The purpose of the article is the development of conceptual theoretical foundations and certain practical recommendations for the formation of judicial practice in the resolution of disputes regarding the modification and termination of business contracts. The legislative support for the process of changing and terminating commercial contracts is analyzed, in particular, Article 188 of the Economic Code of Ukraine. The tendency to “simplify” the procedure for concluding and executing business contracts is indicated. Separate problems of judicial resolution of these disputes were identified and resolved: regarding the right and/or obligation to

send the other party proposals to amend the business contract; regarding the identification of the right of a party to an economic contract to apply to the court for a change of the contract with the right of the party to demand the termination of the contract; regarding the taking into account by the parties and the court both the norms of the law on changing and terminating business contracts, which were in force at the time of concluding such contracts, and taking into account the terms of the contracts themselves, which were agreed upon by the parties, as well as some other problems were considered. It is proposed to restore the provisions of Article 181 of the Economic Code of Ukraine in its original version and the new version of Part 2 of Article 188 of the Economic Code of Ukraine. Prospects for further investigations suggest the study of the expansion of the range of economic contracts, and, accordingly, the development of the practice of resolving disputes regarding the modification and termination of such contracts.

Key words: economic contract, change, termination, judicial practice, Economic Code of Ukraine.

УДК 347.12

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.6>**Н. В. Коробцова***orcid.org/0000-0002-9997-1485*

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри цивільного права № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВИКОНАВЦЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Питання відповідальності завжди були і залишаються одними із найскладніших в кожній галузі права. В сфері медичних послуг вони користуються ще й підвищеною увагою з боку законодавця та суспільства, оскільки торкаються найважливіших та найцінніших благ кожної людини – життя, здоров'я тощо. Але чи завжди незадоволення пацієнта результатом медичних послуг, недосягнення бажаного для нього результату або навіть наявність шкоди є підставою для притягнення лікаря (виконавця медичних послуг) до цивільно-правової відповідальності? Безумовно в більшості випадків це саме так. Однак, перед вирішенням питання настання відповідальності, кожен раз потрібно з'ясувати відсутність підстав для звільнення від неї. Нажаль, діюче законодавство не надає чіткого переліку підстав, які звільняють виконавця відповідних послуг від цивільно-правової відповідальності, за шкоду, заподіяну пацієнту. Це не може позитивно впливати на розвиток медичної сфери в цілому, на можливість та необхідність лікарів діяти рішуче, креативна в нестандартних ситуаціях. Оскільки у кожному випадку «відступу» від стандартів надання послуг, над лікарем як «Дамоклів меч» буде «висіти» постійна погроза настання відповідальності. Крім того, це становить і певну невизначеність як для учасників відносин в сфері медичних послуг, так і для суддів при розгляді певних судових справ. Все це свідчить про потребу розгляду підстав звільнення від цивільно-правової відповідальності як на теоретичному рівні, так і на законодавчому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності, в тому числі й виконавців медичних послуг, були предметом досліджень таких науковців, як: Антонов С. В., Волков О. А., Гринько С. Д., Єгоров К. В., Колісничкова Г. В., Корбет А., Савченко В. О., Майданик Р. А., Резніченко С. В., Церковна О. В. та інших. Науковцями акцентується увага на тому, що особливу актуальність аналіз підстав звільнення від цивільно-правової відповідальності набуває саме для сфери надання медичних послуг [1, с. 220].

Точки зору їх різняться щодо видів таких підстав. Одні дослідники відносять до них казус (випадок), необхідну оборону, крайню необхідність та умисел потерпілого [2, с. 17]; інші – казус (випадок), непереборну силу, форс-мажор та вину пацієнта або замовника [1, с. 220]. Іноді пропонують доповнити цей перелік «відсутністю вини заподіювача шкоди». Але з останньою підставою навряд чи можна погодитися, оскільки в медицині існують випадки настання відповідальності виконавця без врахування вини.

Метою статті є визначення та дослідження окремих підстав звільнення виконавця медичних послуг від настання цивільно-правової відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Наявність чи відсутність певних обставин в ході надання медичних послуг, може виступати підставою для звільнення надавача від цивільно-правової відповідальності. Однією з таких підстав є факт заподіяння шкоди *в стані крайньої необхідності* (ст. 1171 ЦК України) [3]. Пропонується розглядати крайню необхідність в широкому розумінні як стан, який надає особі право вчиняти будь-які не заборонені законом дії для усунення небезпеки, яка загрожує їй або іншим суб'єктам права; у вузькому розумінні як інститут, який регулює правові наслідки, які при цьому настали [4, с. 181].

Отже, фактично, особа, яка завдала шкоди в стані крайньої необхідності, не притягується до цивільно-правової відповідальності, у зв'язку із відсутністю в її діях протиправності, але при цьому є зобов'язаною до відшкодування шкоди. Проявами в медицині стану крайньої необхідності вважають: надання послуг особі, яка знаходиться в безпорадному стані, без отримання її згоди; надання екстренної медичної допомоги без дотримання відповідних стандартів; надання допомоги при надзвичайних ситуаціях, воєнних станах, пандеміях, коли виникає потреба визначення черговості надання послуг у зв'язку із відсутністю необхідного медичного персоналу, а також ліків, тобто при медичному сортуванні. В Україні проблема полягає в тому, що тільки 15% населення спроможні надавати домедичну

допомогу. Більше того, з кожних 100 загиблих внаслідок надзвичайних ситуацій тільки 20 врятувати неможливо, оскільки у них стани, несумісні з життям, а 80 – помирають тому, що їм не надано, або несвоєчасно чи недбало надано медичну допомогу [5, с. 17]. Однак, на нашу думку, у разі проведення сортування, медичні працівники повинні не тільки звільнитися від цивільно-правової відповідальності, але й повністю звільнитися від обов'язку відшкодувати шкоду, яка виникає як наслідок їхніх дій. Оскільки ч. 2 ст. 1171 ЦК України передбачає лише можливість за певних обставин звільнити особу, яка діяла в стані крайньої необхідності, від обов'язку відшкодування шкоди [3], вважаємо за необхідне «вивести за межі» стану крайньої необхідності медичне сортування і розглядати його як окрему самостійну підставу звільнення як від відповідальності так і від відшкодування.

Непереборна сила як підстава звільнення від цивільно-правової відповідальності в медицині повинна застосовуватися виходячи із можливостей певного виконавця – закладу охорони здоров'я або приватно практикуючого лікаря. Отже, настання шкоди при одних і тих же обставинах для одного виконавця може розглядатися як наслідки непереборної сили, для іншого – ні. До уваги приймається кадрове, технічне забезпечення виконавця послуг. В медицині такими обставинами можуть бути: стихійні лиха, техногенні катастрофи, відсутність ліків, обладнання через припинення торгових, дипломатичних відносин з певною державою – виробником даної продукції тощо.

Форс-мажор буде розглядатися в якості підстави звільнення, якщо сторони в договорі про надання медичних послуг передбачили чіткий перелік таких обставин. Якщо медична послуга (у вигляді, як правило, допомоги) надавалася пацієнту не на договірних засадах або якщо в договорі даний перелік відсутній, «на форс-мажорні обставини поширюватимуться лише положення непереборної сили» [6, с. 181].

Своєрідною та специфічною підставою звільнення виконавця медичних послуг від цивільно-правової відповідальності є *протиправна поведінка (вина) пацієнта*. В медицині це може мати прояв у повній чи частковій відмові від лікування, недотриманні режиму стаціонарного або амбулаторного лікування, рекомендацій лікаря.

Окремим випадком звільнення від цивільно-правової відповідальності виконавця медичних послуг є *завдання шкоди зі згоди або на прохання пацієнта*. Така згода розглядається законодавством багатьох європейських країн як обставина, що виключає настання юридичної відповідальності. Звільнення медичних праців-

ників буде наставати лише за вчинення ними правомірних дій, тобто дій, які не порушують норми закону, відповідають загально прийнятим моральним засадам суспільства. Виходячи із цього, сьогодні у світі по різному вирішуються питання відшкодування шкоди та відповідальності у випадках проведення трансплантації, стерилізації, зміні статі, еутаназії. Для того, щоб виконавець медичних послуг звільнявся від цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди, потрібно: встановити наявність поінформованої згоди пацієнта на це; визначити на законодавчому рівні вік, з якого особа може звернутися до медичного працівника з таким проханням; дії медичних працівників по заподіяння шкоди повинні бути правомірними, тобто відповідати вимогам закону, медичним стандартам, клінічним протоколам, звичаям медичної практики; дії медичних працівників не повинні порушувати моральні засади суспільства. І якщо щодо розуміння змісту, суті решти умов проблем не виникає, то вік пацієнта, з якого виникає у особи дане право, законодавчо невизначений. Можна встановити його у 14 років і розглядати право на надання згоди на завдання шкоди як один із проявів права згоди на медичне втручання, яке виникає у особи з досягненням саме цього віку (ст. 43 Основ) [7]. Але найбільш правильним буде визначити його моментом набуття повної цивільної дієздатності. І якщо немає певних обставин щодо пониження цього віку, як загальне правило, він повинен встановлюватися у 18 років.

Найбільш суперечливою обставиною звільнення від відповідальності медичних працівників є *нещасний випадок*. Тобто настання певної негативної ситуації, яка від особи не залежить та яку неможливо передбачити, попередити та запобігти настанню її негативних наслідків. Нещасний випадок є одним із видів дефектів в медичній діяльності поряд із медичними помилками, професійними правопорушеннями та злочинами. В §630h Цивільного уложення Німеччини зазначається: «Помилка практикуючого лікаря передбачається, якщо мав місце загальний ризик, пов'язаний із лікуванням, і цей ризик повністю піддавався управлінню з боку практикуючого лікаря, однак привів до шкоди для життя, фізичного стану та здоров'я пацієнта» [8, с. 222]. Отже, зі змісту цієї норми якраз і вбачається відмінність між помилкою та нещасним випадком. Але на практиці зустрічаються випадки завдання шкоди, які дуже нагадують нещасні випадки, але при цьому є медичними помилками. Такі помилки науковці іменують «допустимими лікарськими помилками» [9, с. 422]. Якщо неможливо поставити правильний діагноз через те, що це не дозволяє однозначно зробити

сучасний рівень розвитку медицини, при цьому лікар зробив все, що від нього вимагалось медичними стандартами та нормами, то відповідальність для нього повинна виключатися [10, с. 77].

Висновок: Досліджуючи підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності виконавця медичних послуг, виникає цілком законне питання: хто і яким чином буде компенсувати шкоду, заподіяну пацієнту, чи збитки «повністю ляжуть на його плечі»? Вирішити це питання можливо за допомогою страхової медицини, а саме, здійснюючи страхування ризику професійної відповідальності медичних працівників, яке на сьогодні вже є достатньо популярним в країнах Європи. Страховими випадками як раз і повинні стати, розглянуті нами, окремі випадки завдання шкоди при наданні медичних послуг, за настання яких цивільно-правова відповідальність безпосередньо для виконавців не виникає (завдання шкоди в стані крайньої необхідності, нещасного випадку, при медичному сортуванні тощо).

Отже, чітке розуміння підстав звільнення виконавців медичних послуг від цивільно-правової відповідальності, їх законодавче закріплення повинно відбутися в процесі реформування медицині та позитивно вплинути на розвиток всієї галузі охорони здоров'я України.

Література

1. Савченко В. О. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за неналежне надання медичних послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Вип. 22. Ч. 1. 2013. С. 219–223.
2. Церковна О. В. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди. Автореф. дис... канд. юрид. наук / О. В. Церковна. Одеса, 2008. 20 с.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.03.2023).
4. Волков О. А. Розмежування крайньої необхідності та суміжних категорій цивільного права. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. праць. Одеса: Юридична література. Вип. 42. 2008. С. 181–186.
5. Волянський П. Б., Долгий М. Л., Дрозденко Н. В., Макаренко А. М., Стрюк М. П. Шляхи координації дій при запобіганні і реагуванні на надзвичайні ситуації. *Науковий збірник ІДУЦЗ*. 2016. № 4. С. 16–21.
6. Майданік Р. А. Цивільно-правова відповідальність за неналежне виконання договору про надання медичних послуг. *Медичне право*: підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. С.Б. Булеци; д.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород: ТОВ. «РІК-У», 2021. С. 179–183.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. Дата оновлення: 27.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/conv#Text> (дата звернення: 22.03.2023).
8. Гражданское уложение Германии: Вводный закон к Гражданскому уложению; пер. с нем. / В. Бергманн, введ., сост.; науч. Рею. Т.Ф. Яклвлева. 4 изд., перераб. Москва: Инфотропик Медиа, 2015. 888 с.
9. Майданік Р. А. Договор об оказании медицинских услуг. *Личные немущественные права: проблемы теории и практики применения*: сб. ст. и иных материалов / под ред. Р. А. Стефанчука. Киев: Юринком Интер, 2010. С. 390–424.
10. Коробцова Н. В. Дефекти в наданні медичних послуг. *Науковий вісник Херсонського державного університету*: Серія Юридичні науки. Вип. 5. 2016. С. 75–78.

Анотація

Коробцова Н. В. Підстави звільнення виконавця медичних послуг від цивільно-правової відповідальності. – Стаття.

У статті розглянуто підстави звільнення виконавця медичних послуг від цивільно-правової відповідальності. Ретельно досліджено окремі види підстав звільнення від відповідальності та особливості їх застосування в сфері надання медичних послуг. Необхідність розгляду питань відповідальності та підстав звільнення від неї викликана розвитком та ускладненням договірних відносин в медицині, розширенням видів медичних послуг та, в зв'язку з цим, і збільшенням кількості позовів до закладів охорони здоров'я. Тому автором і зосереджена увага на доцільності розгляду саме питань звільнення медичного персоналу від цивільно-правової відповідальності та неможливості всякий раз ставити питання про її настання у разі недосягнення бажаного результату лікування або настання негативних наслідків для здоров'я пацієнта в ході проведеного лікування, оскільки відповідні наслідки не завжди залежать від дій медичного працівника, а можуть виступати наслідком дії інших обставин. Нажаль, діюче законодавство не надає на сьогодні чіткого та легального переліку підстав звільнення від даного виду відповідальності. Тому доктринальне обґрунтування таких обставин з наступним їх законодавчим закріпленням в якості підстав звільнення виконавця медичних послуг від цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю пацієнта, стане гарантією захисту прав не тільки медичного персоналу, але й сприятиме розвитку медицини, що безумовно позитивне вплине на якість медичних послуг. Особливістю діяльності в сфері медичних послуг є наявність ризику, необхідність застосування нестандартного (креативного) підходу до лікування, відступ від існуючих стандартів надання відповідних послуг заради збереження життя, здоров'я пацієнта, що неможливо реалізувати, коли лікар розуміє, що у разі недосягнення поставленого результату для нього буде наставати відповідальність. Все це призведе до «невпевненості у власних силах», небажанні лікарів діяти рішучо у стані крайньої необхідності та інших нестандартних ситуаціях. Крім того, це може сприяти правовій невизначеності як з боку учасників медичних правовідносин, так із боку судів при розгляді цивільних позовів. Отже, для уникнення настання відповідних негативних наслідків, потрібно зосередження уваги на інституті звільнення від цивільно-правової відповідальності.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності, пацієнт, заклад охорони здоров'я, медична послуга.

Summary

Korobtsova N. V. Grounds for releasing the provider of medical services from civil liability. – Article.

The article examines the grounds for exempting the provider of medical services from civil liability. Separate types of grounds for exemption from liability and the specifics of their application in the field of providing medical services have been thoroughly researched. The need to consider issues of liability and the grounds for exemption from it is caused by the development and complication of contractual relations in medicine, the expansion of types of medical services and, in connection with this, the increase in the number of lawsuits against health care institutions. Therefore, the author focused attention on the expediency of consideration of the issues of exemption of medical personnel from civil liability and the impossibility of raising the question of its occurrence every time in the event of failure to achieve the desired result of treatment or the occurrence of negative consequences for the patient's health during the treatment, since the corresponding consequences do not always depend on the actions of a medical worker, but may be the result of other circumstances. Unfortunately, the current legislation does not currently provide a clear and legal list of grounds for exemption from this type of liability. Therefore, the doctrinal substantiation of such circumstances with

their subsequent legislative consolidation as grounds for the exemption of the provider of medical services from civil liability for damage caused to the life and health of the patient will become a guarantee of the protection of the rights of not only medical personnel, but will also contribute to the development of medicine, which will definitely will have a positive effect on the quality of medical services. A feature of activities in the field of medical services is the presence of risk, the need to apply a non-standard (creative) approach to treatment, deviation from the existing standards of providing appropriate services for the sake of preserving the life and health of the patient, which cannot be implemented when the doctor understands that in case of failure to achieve the set result responsibility will come for him. All this will lead to "uncertainty in one's own abilities", reluctance of doctors to act decisively in a state of extreme necessity and other non-standard situations. In addition, it can contribute to legal uncertainty both on the part of the participants in the medical relationship and on the part of the courts when considering civil claims. Therefore, in order to avoid the occurrence of corresponding negative consequences, it is necessary to focus attention on the institution of exemption from civil liability.

Key words: civil liability, grounds for exemption from civil liability, patient, health care facility, medical service.

УДК 347.214.2
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.7>

В. В. Породько
orcid.org/0000-0002-2346-9990
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії Служби безпеки України

СУЧАСНИЙ ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙБУТНІХ ОБ'ЄКТІВ ЖИТЛОВОЇ НЕРУХОМОСТІ ЯК ОБ'ЄКТІВ РЕЧОВИХ ПРАВ

Постановка проблеми. У серпні 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» [1]. За задумом його розробників, цей законодавчий акт покликаний врегулювати особливості, пов'язані з цивільним обігом об'єктів незавершеного будівництва та майбутніх об'єктів нерухомості, право на виконання будівельних робіт щодо яких отримано з дати набрання ним чинності. Серед інших завдань, він має відіграти й важливу роль у розв'язанні житлової проблеми, адже відповідно до ч. 1 ст. 47 Конституції України набуття громадянами житла у власність, у тому числі за рахунок інвестування в його будівництво, є реалізацією конституційного права на житло [2]. Водночас, законодавчі нововведення щодо закріплення нових суб'єктивних прав на приміщення, які за чинним законодавством не підпадають під визначення поняття житла викликали дискусію серед фахівців.

Стан дослідження. Питанням набуття та реалізації речових прав на житлові об'єкти присвячували свої роботи М.К. Галянтич, О.В. Дзера, І.П. Івашова, І.В. Лисенко, Є.О. Мічурін, М.Д. Пленюк, Є.О. Харитонов та інші науковці. Однак, в аспекті дослідження способів реалізації права на житло положення нового Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» безперечно заслуговують на особливу увагу. З огляду на це **метою статті** є аналіз теоретичних аспектів правовідносин, які виникають у процесі набуття житла у такий спосіб, в контексті законодавчих новел щодо їх регулювання.

Виклад основного матеріалу. В рамках правової регламентації цивільного обігу майбутніх об'єктів нерухомості новим Законом визначаються умови, за яких об'єкти незавершеного будівництва, майбутні об'єкти нерухомості можуть бути об'єктами цивільних прав; встановлюються особливості інвестування та фінансування об'єктів, що споруджуються, а також договору щодо організації та фінансування їх будівництва; запроваджується механізм державної реєстрації прав на об'єкти незаверше-

ного будівництва та майбутні об'єкти нерухомості.

Разом з тим, ще на стадії роботи над проектом даного Закону були виявлені і його істотні недоліки. Так, за висновками Головного юридичного управління Верховної Ради України, низка положень законопроекту суперечила нормам Конституції та законів України. Зокрема, ряд його положень формулювався не відповідно до норм Конституції та законів України, а з урахуванням вимог практики, що склалася в останні роки у сфері купівлі-продажу об'єктів чи майбутніх об'єктів нерухомості, яка серед іншого мала підґрунтям нехтування фізичними і юридичними особами існуючими законодавчими положеннями. Дехто з авторів вказував на ту обставину, що до прийняття даного Закону з метою отримання коштів від інвесторів житлового будівництва існувала практика укладання удаваних правочинів, що по суті прикривали договір купівлі-продажу нерухомості, який насправді сторони бажали укласти [3].

За оцінкою експертів [4], новий закон істотно змінює законодавчу базу та здійснює масштабне реформування різних галузей права. Посилаючись на зауваження юридичного управління Верховної Ради, вони зазначають, що Закон не розв'язує проблеми гарантування прав осіб, позбавлений правового змісту та суперечить положенням Цивільного кодексу України.

Запроваджена Законом зміна статусу інвестора на власника «спеціального майнового права» на майбутній об'єкт нерухомості, яке виникає після отримання дозвільного документа на будівництво, з моменту його державної реєстрації у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, і припиняється з дня прийняття об'єкта до експлуатації та реєстрації вже повноцінного права власності на об'єкт нерухомості, закріплює за ним низку привілеїв.

Так, інвестор після закріплення за ним шляхом реєстрації спеціального майнового права на майбутній об'єкт нерухомості забезпечується від подвійного продажу квартир забудовником; отримує можливість його продажу без згоди замовника чи девелопера, або передачу його в іпотеку; набуває права звернення до суду з метою

усунення перешкод, визнання такого права, визнання права власності та з вимогою закінчити будівництво. Поряд з цим, на майбутню нерухомість власника «спеціального майнового права» в рамках виконавчого провадження за рішенням суду може бути звернуто стягнення, що позбавить його можливості задовольнити свої житлові потреби.

За своєю природою інвестування в будівництво житла фізичною особою підпадає під такий визначений ч. 1 ст. 47 Основного Закону України спосіб реалізації права на житло, як його будівництво. Адже вкладення коштів здійснюється з метою саме будівництва житла, тобто його створення «чужими руками», коли замовник, девелопер, підрядники за кошти майбутнього власника будують для нього житлове приміщення за узгодженими з ним параметрами. Аналогічний спосіб набуття житла має місце і при індивідуальному будівництві, коли забудовник за свої кошти використовує працю спеціалістів на договірній основі.

Новий Закон фактично змінив цей спосіб на придбання житла у власність, встановивши нову форму закріплення проміжної стадії реалізації права на житло – оформлення спеціального майнового права на об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості. Нею стало укладення договору купівлі-продажу неподільного об'єкта незавершеного будівництва або майбутнього об'єкту нерухомості (частки неподільного об'єкта незавершеного будівництва), у якому покупцем виступає фізична чи юридична особа, яка надає кошти для будівництва, а продавцем – замовник будівництва (який є юридичною особою, або фізичною особою-підприємцем), чи девелопер будівництва, що є юридичною собою, за яким згідно з ч. 4 ст. 4 Закону закріплене спеціальне майнове право шляхом його первинної державної реєстрації. Тим самим, цей договір став єдиною підставою для оформлення відносин між інвестором та забудовником з приводу будівництва майбутнього житла.

На посиленні цим Законом гарантій прав фізичних осіб, які виступають інвесторами будівництва житлової нерухомості, акцентували увагу науковці ще на стадії його розгляду як законопроекту, наголошуючи на важливості закріплення форми правочину щодо майбутнього об'єкту нерухомості та його істотних умов [5, с. 103].

Житлове законодавство, як впливає з пояснювальної записки до Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», не входить до сфери правового регулювання, якої він стосується. Натомість, визначаючи вживані у даному Законі терміни,

законодавець прямо зазначає, що майбутні об'єкти нерухомості поділяються на майбутні об'єкти житлової нерухомості (квартира, інше житлове приміщення тощо) та майбутні об'єкти нежитлової нерухомості [1, п. 6 ст. 1], а неподільним об'єктом незавершеного будівництва може бути як неподільний житловий об'єкт незавершеного будівництва (об'єкт, який відповідно до класифікатора відноситься до будівель житлових), так і неподільний нежитловий об'єкт незавершеного будівництва [1, п. 7 ст. 1].

Така позиція, скоріш за все, базується на положенні ч. 2 ст. 3 Житлового кодексу України, за яким відносини, пов'язані з будівництвом житла, регулюються відповідним законодавством України [6]. Тим самим будівництво об'єктів житлової нерухомості за рахунок його інвестування майбутніми власниками винесене за межі житлових відносин і не належить до суб'єктивних житлових прав.

Водночас, визначене ст. 379 Цивільного кодексу України поняття житла в частині його виду, а також призначення та придатності для постійного проживання має ключове значення для оформлення спеціального майнового права на неподільний житловий об'єкт незавершеного будівництва чи майбутній об'єкт житлової нерухомості [7].

Виходячи з приписів ст. 13 Закону, договір купівлі-продажу неподільного об'єкта незавершеного будівництва чи майбутнього об'єкта нерухомості при першому продажі окрім інших істотних ознак обов'язково повинен містити назву та основні технічні характеристики об'єкта, а саме: його функціональне призначення, загальну площу, функціональне призначення та площу окремих приміщень у складі неподільного об'єкта незавершеного будівництва згідно з проєктною документацією; кількість поверхів; опис основних конструктивних елементів та інженерного обладнання відповідно до переліку, визначеного Кабінетом Міністрів України; клас енергоефективності згідно з енергетичним сертифікатом. Ці ж дані є обов'язковими і у разі купівлі-продажу майбутнього об'єкта нерухомості. Важливим додатковим елементом договору виступає графічне зображення схеми будівельного плану неподільного об'єкта незавершеного будівництва/майбутнього об'єкта нерухомості із зазначенням назви та площі всіх його приміщень, розміщення об'єкта на поверсі.

Тим самим, вже на стадії оформлення спеціального майнового права на майбутнє житло, будівництво якого є незавершеним, або знаходиться в проєкті, покупець документально і в письмовій формі закріплює вид житлового приміщення та його параметри, які є визначальними

для призначення і придатності для проживання з огляду на технічні та санітарні норми.

Перший продаж майбутнього об'єкта нерухомості обумовлюється обов'язковістю наявності прав на земельну ділянку, містобудівних умов та обмежень у разі необхідності останніх, дозволу на будівництво та відсутності факту зупинення будівельних робіт. Враховуючи відсутність подібної законодавчої вимоги при другому і наступному продажу об'єктів майбутньої нерухомості, експертами рекомендується юридичний аудит будівництва при укладанні таких угод [4].

До підстав розірвання договору з ініціативи покупця віднесені порушення строку прийняття об'єкта в експлуатацію більш як на шість місяців та зміна без його згоди проектною документації на будівництво, якщо така згода потрібна. Натомість, продавець наділений правом вимагати розірвання договору у разі прострочення внесення покупцем платежів. При цьому, сума коштів, що підлягає поверненню, зменшується на суму штрафних санкцій, якщо вони передбачені договором.

Реєстрація права власності на нерухомість в Державному реєстрі речових прав здійснюється автоматично після прийняття об'єкта в експлуатацію. Про прийняття об'єкта до експлуатації власник повідомляється продавцем, а сама процедура приймання-передачі об'єкта нерухомого майна здійснюється за актом приймання-передачі із зазначенням інформації про відсутність претензій. За власником закріплюється право на подачу обґрунтованих письмових зауважень, які мають бути усунуті або, за наявності передбачених законом умов, відхилені продавцем.

Підставою для знаття обтяження речових прав на об'єкт незавершеного будівництва виступає довідка, що підтверджує проведення остаточних розрахунків, яку забудовник надає власнику об'єкта нерухомого майна.

Специфіка запровадженого в процесі змін у законодавстві, пов'язаних з правовою регламентацією захисту прав інвесторів будівництва нерухомості, спеціального майнового права на об'єкт незавершеного будівництва/майбутній об'єкт нерухомості, полягає в тому, що на відміну від права власності, зміст якого розкривається через володіння, користування та розпорядження своїм майном, вказане майнове право охоплює лише володіння і розпорядження таким об'єктом і не включає в себе користування ним [1, п. 10 ст. 1]. Природно, що особа не може використовувати за призначенням об'єкт, будівництво якого не завершено, або якого не існує взагалі. Що ж до таких майбутніх житлових об'єктів, то вони

за положеннями ст. 379 Цивільного кодексу України не визнаються житлом. Статус житлового приміщення вони можуть набувати лише після введення в експлуатацію та включення до житлового фонду.

Крім цього, особливістю зазначеного права є можливість володільця вимагати закінчення будівництва об'єкта та прийняття його в експлуатацію, що має наслідком набуття такою особою права власності на об'єкт нерухомого майна, який відповідає зазначеним у договорі його купівлі-продажу технічним характеристикам.

Зміст спеціального майнового права і зумовив внесення до ст. 177 Цивільного кодексу України, якою передбачено види об'єктів цивільних прав, змін щодо правил оборотоздатності об'єктів незавершеного будівництва, майбутніх об'єктів нерухомості.

Висновок. На підставі вищенаведеного вбачається, що закріплення в цивільних правовідносинах спеціального майнового права на майбутні об'єкти житлової нерухомості виступає важливою ланкою для гарантування прав фізичних осіб, які реалізують своє право на житло шляхом інвестування у житлове будівництво. Разом з тим, реальність такої гарантії в цілому може бути досягнута тільки розробленням механізму забезпечення практичного завершення будівництва зазначених об'єктів.

Література

1. Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому: Закон України від 15 серпня 2022 р. № 2518-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 73. Стор. 9. Ст. 4395.
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Полянничко А. Законопроект №5600: чи такий страшний чорт, як його малюють? Приватний підприємець: веб-сайт газети. URL: <http://chp.com.ua/all-news/item/74191-zakonoproekt-5600-chi-takij-strashnij-chort-yak-jogo-malyuyut> (дата звернення: 12.03.2023)
4. Масімова Е. Що насправді гарантує закон про гарантування прав покупцям первинного ринку нерухомості? *Нерухомі*: веб-сайт. URL: <https://nerukhomi.ua/ukr/news/neruhomi-i-zakon/scho-naspravdi-garantue-zakon-pro-garantuvannya-prav-pokuptsyam-pervinnogo-rinku-neruhomosti.htm> (дата звернення: 12.03.2023)
5. Тріпульський Г.Я. Перспективи захисту та охорони прав інвесторів житлової нерухомості: судові та позасудові засоби. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2021. Серія ПРАВО. Випуск 66. С. 103–107.
6. Житловий кодекс України: Закон України від 30 червня 1983 р. № 5464-X. *Відомості Верховної Ради*. 1983. Додаток до № 28. Ст. 573.
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

Анотація

Породько В. В. Сучасний правовий режим майбутніх об'єктів житлової нерухомості як об'єктів речових прав. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню теоретичних аспектів правовідносин, що виникають при набутті права власності на житло, яке буде споруджене у майбутньому.

Автором проаналізовано положення нового Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», що вніс зміни до такого способу набуття житла у власність, як інвестування в його будівництво шляхом запровадження оформлення спеціального майнового права на об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості. Підставою для оформлення відносин між інвестором та забудовником з приводу будівництва майбутнього житла визначено укладення договору купівлі-продажу неподільного об'єкта незавершеного будівництва або майбутнього об'єкту нерухомості (частки неподільного об'єкта незавершеного будівництва).

В роботі наголошено, що будівництво об'єктів житлової нерухомості за рахунок його інвестування майбутніми власниками перебуває за межами житлових відносин, оскільки інвестор набуває суб'єктивних майнових прав на приміщення, які за чинним житловим законодавством не підпадають під визначення поняття житла.

Істотною новелою є заміна попереднього статусу інвестора у будівництво на статус власника «спеціального майнового права» на майбутній об'єкт нерухомості. Цей статус має існувати до виникнення у суб'єкта права власності на добудований і прийнятий в експлуатацію об'єкт нерухомості та надавати його носію певні прерогативи. Встановлено, що згідно з положеннями чинного законодавства, це стосується можливості продажу майбутнього об'єкта нерухомості без згоди замовника чи девелопера, передачі його в іпотеку, визнання права власності, звернення з вимогою закінчити будівництво та інших прав.

В заключній частині статті обґрунтовано висновок, що законодавча ініціатива щодо включення до цивільних правовідносин закріплення спеціального майнового права на майбутні об'єкти житлової нерухомості, безумовно, виступає важливою ланкою для гарантування прав фізичних осіб, які реалізують своє право на житло шляхом інвестування у житлове будівництво. Водночас, дієвість такої гарантії може бути досягнута лише за умови розробленням механізму забезпечення практичного завершення будівництва зазначених об'єктів.

Ключові слова: об'єкти незавершеного будівництва, майбутні об'єкти житлової нерухомості, спеціальне майнове право, право на житло.

Summary

Porodko V. V. Current legal regime of future residential real estate objects as objects of real rights. – Article.

The article is devoted to the study of theoretical aspects of legal relations, arising from the acquisition of ownership of housing that will be built in the future.

The author analyzed the provisions of the new Law of Ukraine «On guaranteeing property rights to real estate objects that will be built in the future» that made changes to such a method of acquiring housing ownership as investing in its construction by introducing the registration of a special property right for an object of unfinished construction, a future real estate object. The basis for the registration of relations between an investor and a developer regarding the construction of future housing is defined as the conclusion of a contract of sale of an indivisible object of unfinished construction or a future real estate object (shares of an indivisible object of unfinished construction).

The work emphasizes that the construction of residential real estate objects at the expense of its investment by future owners is not a residential legal relationship, because the investor acquires subjective property rights to the premises, which according to the norms of the current housing legislation do not fall under the definition of housing.

A significant innovation is the replacement of the previous status of an investor in construction with the status of the owner of a «special property right» for the future real estate object. Such a status must exist before the subject has ownership rights to the completed and commissioned real estate object and must grant certain prerogatives to its bearer. It was established that according to the provisions of the current legislation, this concerns the possibility of selling the future real estate object without the consent of the customer or developer, transferring it to a mortgage, recognition of the right of ownership, requesting the completion of construction and other rights.

The final part of the article substantiates the conclusion that the legislative initiative to include in civil legal relations the establishment of a special property right to future residential real estate objects is certainly an important link in guaranteeing the rights of individuals who exercise their right to housing by investing in housing construction. At the same time, the effectiveness of such a guarantee can be achieved only if a mechanism is developed to ensure the practical completion of the construction of such facilities.

Key words: objects of unfinished construction, future objects of residential real estate, special property right, right to housing.

УДК 347,6
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.8>

В. М. Чернега
orcid.org/0000-0002-9118-6562
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри приватного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ В СПАДКОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Проголошення конституційного принципу верховенства права суттєво розширює розуміння права, яке, за висновками Конституційного Суду України, не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, та вимагає, щоб правові принципи віддзеркалювали загальнолюдські цінності. Гуманістичне спрямування розвитку українського цивільного права зумовило пряме закріплення в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) [1] засад справедливості, добрососовісності, розумності, які втілюють у собі ідею моральності цивільного права, однією з підгалузей якого є спадкове право.

Стан опрацювання. Різні аспекти спадкового права розглядали: О. О. Бичківський, В. В. Валах, І. О. Дзера, І. А. Діковська, М. М. Дякович, Ю. О. Заїка, О. В. Кіріяк, В. І. Крат, Л. В. Козловська, О. Є. Кухарев, О. П. Печений, З. В. Ромовська, О. Є. Рябоконт, Н. Б. Солтис, І. В. Спасибо-Фатеева, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Я. М. Шевченко та багато ін. Однак праці цих учених спеціально не спрямовувалися на досягнення окресленої нижче мети дослідження.

Мета статті є теоретичне обґрунтування системи морально-правових принципів у спадковому праві України.

Виклад основного матеріалу. Морально-правові категорії (справедливість, добросовісність, розумність) закріплено у формі правових засад (принципів) як нормативних положень вищого порядку. До згаданих морально-правових принципів, як зазначено в літературі, на законодавчому рівні доцільно додати відповідність моральним засадам суспільства [2, с. 141–142]. Це означає, що резонно розглядати чотири самостійні морально-правові засади в спадковому праві. Засади справедливості, добрососовісності, розумності, відповідності моральним засадам суспільства втілюють у спадковому праві ідею моральності й є вимогами, за допомогою яких український законодавець формує конкретні моделі норм спадкового права, а суб'єкти спадкового права координують свої вчинки з уявленнями про найвищі людські чесноти, ідеї добра та справедливості.

Морально-правові засади в спадковому праві треба розуміти як утілені в нормах цивільного права природно-правові ідеї, на яких ґрунтуються правове регулювання спадкових відносин і які відтворюють справедливу, добросовісну, розумну, відповідну моральним засадам суспільства (морально вмотивовану) поведінку суб'єкта спадкового права.

Зміст морально-правового принципу (справедливості, добрососовісності, розумності, відповідності моральним засадам суспільства) є невичерпним, що обумовлює його існування як оціночної категорії спадкового права.

Одним із морально-правових засад у спадковому праві є *справедливість*. Паритетний аспект принципу справедливості втілює, по-перше, ідею рівності часток спадкоємців у спадщині. Так, відповідно до ч. 5 ст. 1266 ЦК України якщо спадкування за правом представлення здійснюється кількома особами, частка їхнього померлого родича ділиться між ними *порівну*. Частки у спадщині кожного із спадкоємців за законом є *рівними* (ч. 1 ст. 1267 ЦК України). Згідно з ч. 1 ст. 1278 ЦК України частки кожного спадкоємця у спадщині є *рівними*, якщо спадкодавець у заповіті сам не розподілив спадщину між ними. Відповідно до ст. 1275 ЦК України: якщо від прийняття спадщини відмовився один із спадкоємців за заповітом, частка у спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними *порівну* (ч. 1 ст. 1224); якщо від прийняття спадщини відмовився один із спадкоємців за законом з тієї черги, яка має право на спадкування, частка у спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за законом тієї ж черги і розподіляється між ними *порівну* (ч. 2 ст. 1224); якщо на спадкоємця за заповітом, який відмовився від прийняття спадщини, було покладено заповідальний відказ, обов'язок за заповідальним відказом переходить до інших спадкоємців за заповітом, які прийняли спадщину, і розподіляється між ними *порівну* (ч. 4 ст. 1224).

Диферентний вплив принципу справедливості в спадковому праві виявляється у двох напрямках. По-перше, йдеться про *преферент-*

ний вплив цього принципу зумовлює встановлення спеціальних наслідків у вигляді правових преференцій суб'єкта, який поводить себе правозгідно, але щодо нього діють особливі обставини (малолітність, неповнолітність, непрацездатність повнолітніх дочки, сина спадкодавця, непрацездатність вдови, вдівця, непрацездатність батьків). Адже згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 1241 ЦК України малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка).

По-друге, йдеться про **респонсивний** вплив принципу справедливості зумовлює усунення від права спадкування осіб, які неправомірно поведилися. Згідно з ЦК України *не мають права на спадкування*: особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя (абз. 1 ч. 1 ст. 1224); особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування у них самих чи в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині (ч. 2 ст. 1224); за законом батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини (абз. 1 ч. 3 ст. 1224); за законом батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилилися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом (абз. 2 ч. 3 ст. 1224); за законом одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду (абз. 1 ч. 4 ст. 1224).

Відповідно до ч. 5 ст. 1224 ЦК України за рішенням суду особа *може бути усунена від права на спадкування* за законом, якщо буде встановлено, що вона ухилилася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Законодавець установлює, що положення ст. 1224 ЦК України поширюються на всіх спадкоємців, у тому числі й на тих, хто має право на обов'язкову частку у спадщині, а також на осіб, на користь яких зроблено заповідальний відказ.

Принцип добросовісності в спадковому праві. Ознака добросовісної поведінки суб'єкта втілюється у законодавчій формулі, яка визначає, що він «не знав і не міг знати» про наявність певних обставин. Так, згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 1224 ЦК України якщо шлюб визнаний недійсним після смерті одного з подружжя, то за другим із подружжя, який його пережив і *не знав та не*

міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, суд може визнати право на спадкування частки того з подружжя, хто помер, у майні, яке було набуто ними за час цього шлюбу. Це означає, що в такому випадку особа може не усуватися від права спадкування, бо її поведінка корелюється з вимогою добросовісності.

Чільне в системі морально-правових засад у спадковому праві України посідає *розумність*. На основі вимоги розумності забезпечується об'єктивне тлумачення оціночних категорій спадкового права («розумні витрати», «істотне значення», «тривалий час» тощо). Так, відповідно до ч. 5 ст. 1231 ЦК України за позовом спадкоємця суд може зменшити розмір неустойки (штрафу, пені), розмір відшкодування майнової шкоди (збитків) та моральної шкоди, якщо вони є *непомірно великими* порівняно з вартістю рухомого чи нерухомого майна, яке було одержане ним у спадщину.

Спадкоємці зобов'язані відшкодувати *розумні витрати*, які були зроблені одним із них або іншою особою на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця (ч. 1 ст. 1232 ЦК України).

Згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 1241 ЦК України розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають *істотне значення*. Спадкоємці, які разом із спадкодавцем були співвласниками майна, мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм у натурі цього майна, у межах їхньої частки у спадщині, якщо це не порушує інтересів інших спадкоємців, що мають *істотне значення* (ч. 2 ст. 1279 ЦК України). Згідно з ч. 3 ст. 1298 ЦК України до закінчення строку на прийняття спадщини нотаріус може видати спадкодавцеві дозвіл на одержання частини вкладу спадкодавця у банку (фінансовій установі), якщо це викликано обставинами, які мають *істотне значення*.

Принцип розумності в спадковому праві забезпечує правове регулювання спадкових відносин на підставі вимоги об'єктивного віддзеркалення дійсності, доцільності, помірності, поміркованості та розсудливості. Його складниками є вимоги об'єктивного віддзеркалення дійсності, доцільності та розсудливості (відповідність здоровому глузду).

Четвертим морально-правовим принципом у спадковому праві є *відповідність моральним засадам суспільства в спадковому праві*. Цей принцип забезпечує правове регулювання спадкових відносин на підставі загальноприйнятих уявлень про добро, людяність, гідність, совість (моральний обов'язок), та інші загальнолюдські цінності, які набули значення панівних у соціумі.

Відповідність моральним засадам суспільства є умовою дійсності заповіту. Адже згідно з ч. 2 ст. 1242 ЦК України умова, визначена у заповіті, є *нікчемною*, якщо вона суперечить закону або *моральним засадам суспільства*. Адже під час здійснення цивільних прав особа на особу покладено обов'язок додержуватися моральних засад суспільства (ч. 4 ст. 13 ЦК України).

Принцип справедливості у диферентному аспекті свого впливу може вступати у колізію з вимогою відповідності моральним засадам суспільства. Адже положення абз. 1 ст. 1224 ЦК України не застосовується до особи, яка вчинила такий замах, якщо спадкодавець, знаючи про це, все ж призначив її своїм спадкоємцем за заповітом.

Висновки. Принципи справедливості, добрососовісності, розумності та відповідності моральним засадам суспільства втілюють у спадковому праві ідею моральності й є вимогами, за допомогою яких український законодавець формує конкретні моделі норм спадкового права, а суб'єкти спадкового права координують свої вчинки з уявленнями про найвищі людські чесноти, ідеї добра та справедливості.

Морально-правові засади в спадковому праві треба розуміти як утілені в нормах цивільного права природно-правові ідеї, на яких ґрунтуються правове регулювання спадкових відносин і які відтворюють справедливу, добросовісну, розумну, відповідну моральним засадам суспільства (морально вмотивовану) поведінку суб'єкта спадкового права.

Зміст морально-правового принципу (справедливості, добрососовісності, розумності, відповідності моральним засадам суспільства) є невичерпним, що обумовлює його існування як оціночної категорії спадкового права.

Диферентний вплив принципу справедливості виявляється у двох напрямках. По-перше, йдеться про преферентний вплив цього принципу зумовлює встановлення спеціальних наслідків у вигляді правових преференцій суб'єкта, який поводить себе правозгідно, але щодо нього діють особливі обставини (малолітність, неповнолітність, непрацездатність повнолітніх дочки, сина спадкодавця, непрацездатність вдови, вдівця, непрацездатність батьків). По-друге, йдеться про респонсивний вплив принципу справедливості зумовлює усунення від права спадкування осіб, які неправомірно поводитися.

Принцип розумності в спадковому праві забезпечує правове регулювання спадкових відносин на підставі вимоги об'єктивного віддзеркалення дійсності, доцільності, помірності, поміркованості та розсудливості. Його складниками є вимоги об'єктивного віддзеркалення дійсності, доцільності та розсудливості (відповідність здоровому

глузду). На основі вимоги розумності забезпечується об'єктивне тлумачення оціночних категорій спадкового права. Вимога розумності спричиняє вибір такого засобу, який обумовить досягнення найкращого ефекту в забезпеченні інтересів учасників спадкових відносин.

Принцип відповідності моральним засадам суспільства забезпечує правове регулювання спадкових відносин на підставі загальноприйнятних уявлень про добро, людяність, гідність, совість (моральний обов'язок), та інші загальнолюдські цінності, які набули значення панівних у соціумі. Принцип справедливості у диферентному аспекті свого впливу може вступати у колізію з вимогою відповідності моральним засадам суспільства.

Перспективним є дослідження систем морально-правових засад у спадковому праві країн Європейського Союзу й Організації економічного співробітництва та розвитку.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

2. Чернега В. М. Проблеми та потенціал механізму правового регулювання сімейних відносин: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2022. 508 с.

Анотація

Чернега В. М. Морально-правові засади в спадковому праві України. – Стаття.

Статтю присвячено морально-правовим засадам у спадковому праві. Принципи справедливості, добрососовісності, розумності та відповідності моральним засадам суспільства втілюють у спадковому праві ідею моральності й є вимогами, за допомогою яких український законодавець формує конкретні моделі норм спадкового права, а суб'єкти спадкового права координують свої вчинки з уявленнями про найвищі людські чесноти, ідеї добра та справедливості. Сформульовано поняття морально-правових засад у спадковому праві. Зміст морально-правового принципу (справедливості, добрососовісності, розумності, відповідності моральним засадам суспільства) є невичерпним, що обумовлює його існування як оціночної категорії спадкового права.

Диферентний вплив принципу справедливості в спадковому праві виявляється у двох напрямках: а) преферентний; б) респонсивний.

Принцип розумності в спадковому праві забезпечує правове регулювання спадкових відносин на підставі вимоги об'єктивного віддзеркалення дійсності, доцільності, помірності, поміркованості та розсудливості. Його складниками є вимоги об'єктивного віддзеркалення дійсності, доцільності та розсудливості (відповідність здоровому глузду). На основі вимоги розумності забезпечується об'єктивне тлумачення оціночних категорій спадкового права. Вимога розумності спричиняє вибір такого засобу, який обумовить досягнення найкращого ефекту в забезпеченні інтересів учасників спадкових відносин.

Принцип відповідності моральним засадам суспільства забезпечує правове регулювання спад-

кових відносин на підставі загальноприйнятих уявлень про добро, людяність, гідність, совість (моральний обов'язок), та інші загальнолюдські цінності, які набули значення панівних у соціумі. Принцип справедливості у диферентному аспекті свого впливу може вступати у колізію з вимогою відповідності моральним засадам суспільства.

Ключові слова: морально-правові засади, справедливість, добросовісність, розумність, відповідність моральним засадам суспільства, спадкове право.

Summary

Cherneha V. M. Moral and legal principles of inheritance law in Ukraine. – Article.

The article covers moral and legal principles of inheritance law. Principles of justice, good faith, reasonability, and compliance with the moral principles of society embody the idea of morality in inheritance law and constitute the requirements based on which the Ukrainian legislators establish specific patterns of inheritance law provisions, and the entities subject to inheritance law coordinate their actions with the ideas of the highest human virtues, goodness, and justice. The article defines moral and legal principles in inheritance law. The content of the moral and legal principle (of justice, good faith, reasonability, and compliance with the moral principles of society) is inexhaustible which

determines its existence as an evaluation category in inheritance law.

The trimming effect of the principle of justice in inheritance law is manifested in two directions: a) preferential; b) responsive.

The principle of reasonability in inheritance law facilitates the legal regulation of inheritance relations based on the requirements associated with objective mirroring of the reality, expedience, moderation, temperance, and prudence. It includes the requirements as to objective mirroring of the reality, expedience, and prudence (reasonableness). The required reasonableness ensures the objective interpretation of evaluation categories in inheritance law. It results in choosing the remedy that will be the condition for achieving the best effect possible when it comes to meeting the interests of participants in inheritance relations.

The principle of compliance with the moral principles of society contributes to the legal regulation of inheritance relations based on general ideas of goodness, humanity, dignity, conscience (natural duty), and other universal human values that became predominating in the society. The principle of justice, when it comes to the trimming aspect of its effect, may be in conflict with the requirement as to the compliance with moral principles of society.

Key words: moral and legal principles, justice, good faith, reasonability, compliance with moral principles of society, inheritance law.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.9>

О. Ю. Дрозд

orcid.org/0000-0002-4514-6594

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ*

В. Ю. Оксін

orcid.org/0000-0001-6080-7752

*доктор юридичних наук, старший дослідник,
професор кафедри права і соціальної роботи
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

ПОСЕРЕДНИЦТВО У ПРАЦЕВЛАШТУВАННІ ЗАКОРДОНОМ – ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ ЧИ ШАХРАЙСТВО

Постановка проблеми. В Україні, станом на початок 2023 року, рівень безробіття становить близько 30%, при цьому в пошуках роботи знаходяться 2 млн осіб всередині країни та 2,7 млн українців, які виїхали через війну, але готові повернутися та працювати [1]. Такі дані озвучено віцепрем'єр-міністр – Міністром економіки України Ю. Свириденко під час зустрічі на Всесвітньому економічному форумі у Давосі. Вона також повідомила, що Уряд намагається стимулювати громадян до зайнятості та залучення до першого етапу відновлення країни, в тому числі через запущену програму «Армія відновлення» [2], яка спрямована на ці цілі.

Причому забезпечення інтеграції учасників бойових дій, ветеранів у ринок праці та підприємство – є одним із пріоритетних напрямків діяльності Міністерства економіки України (далі – Мінекономіки). Адже, після закінчення війни близько мільйона українських військових повернуться до цивільного життя, і вже зараз необхідно готувати програми для їхнього працевлаштування та забезпечення економічної свободи. Тому Мінекономіки було визначено три напрямки для вирішення зазначеної проблеми: 1) розвиток ветеранського підприємництва; 2) сприяння працевлаштуванню найманим працівникам, а також 3) запуск програм перенавчання, щоб колишні військові могли отримати нові спеціальності, більш затребувані на ринку праці [3].

Означене чітко демонструє, що допомога у працевлаштуванні є одним із напрямків державної політики щодо подолання рівня безро-

біття та відновлення країни.

Однак слід враховувати, що у складних сучасних умовах все більше українців виявляють намір працевлаштуватись за кордоном, а компанії, які спеціалізуються на працевлаштуванні за кордоном, активно їм у цьому допомагають. Втім існує ризик натрапити на шахрая, або гірше – на торговця людьми. Тому найбільше питань наразі виникає саме щодо посередництва у працевлаштуванні за кордоном.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми організації та діяльності суб'єктів, які забезпечують реалізацію права громадян України на працю стали предметом дискусій серед політиків, юристів та науковців. Адже, в наслідок війни припинили роботу багато підприємств, установ і організацій, що призвело до зниження доходів населення та стрімкого росту безробіття. І хоча ці проблеми регулярно обговорюються в засобах масової інформації, питання забезпечення зазначеного права та роль і місце посередників в цьому процесі залишаються дискусійними.

Тому метою цього дослідження є огляд стану державного регулювання діяльності щодо посередництва у працевлаштуванні за кордоном.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про зайнятість населення» від 05 липня 2012 року № 5067-VI, який був прийнятий з метою врегулювання відносин щодо працевлаштування, встановив правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики у сфері зайнятості населення і гарантував захист прав громадян на працю та реалі-

зації їхніх прав на соціальний захист від безробіття [4]. Для досягнення поставленої мети держава взяла на себе обов'язок створити відповідні умови. У першу чергу, це стосується створення прозорого та підконтрольного державі ринку праці. Але в цьому випадку йдеться не про посилення бюрократичних механізмів на шляху працевлаштуванні, а навпаки – про лібералізацію діяльності з працевлаштування, залишивши при цьому такі інструменти державного контролю, які б унеможливили зловживання на ринку праці.

Уточнимо, що наразі в Україні існують наступні види посередництва у працевлаштуванні: в залежності від місця знаходження роботодавця – внутрішнє (посередництво з працевлаштування на території України) та закордонне, а в залежності від статусу посередника – державне посередництво та приватне.

Зазначена діяльність, крім Закону України «Про зайнятість населення» від 05 липня 2012 року № 5067-VI регулюється низкою інших нормативно-правових актів, а саме: Законами України «Про зовнішню трудову міграцію» від 05 листопада 2015 року № 761-VIII, «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02 березня 2015 року № 222-VIII, «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05 квітня 2007 року № 877-V; Постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном» від 16 грудня 2015 року №1060, «Про затвердження Порядку подання органу ліцензування документів в електронній формі» від 24 травня 2017 року № 363, «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном і визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства» від 19 серпня 2020 року № 734, наказом Мінекономіки «Про затвердження уніфікованої форми акта, що складається за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) за додержанням ліцензіатом Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном, та інших форм розпорядчих документів» від 31 грудня 2020 року № 2835 та ін.

Однак залежно від виду посередництва існують різні інструменти державного регулювання зазначеної діяльності. Так, Закон України «Про зайнятість населення» від 05 липня 2012 року № 5067-VI під державним регулю-

ванням зайнятості розуміє «формування і реалізація державної політики у сфері зайнятості населення з метою створення умов для забезпечення повної та продуктивної вільно обраної зайнятості і соціального захисту в разі настання безробіття» [4]. Не можна не погодитись із визначеною нормою, що саме створення умов для «вільно обраної зайнятості» сприятиме подоланню правопорушень у цій сфері, оскільки примушування до праці – заборонено. Крім того, згідно з чинним законодавством держава гарантує працевлаштуванню населенню у працевлаштуванні в Україні, зокрема, добровільність праці, вибір або зміну професії та виду діяльності; захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи; безплатне сприяння у підборі підходящої роботи і працевлаштуванні; виплату вихідної допомоги працівникам, які втратили постійну роботу на підприємствах, в установах і організаціях, у випадках і на умовах, передбачених чинним законодавством; безплатне навчання безробітних нових професій; виплату безробітним в установленому порядку допомоги по безробіттю [5]. Таким чином, працевлаштування є один із способів сприяння досягненню повної, продуктивної і вільно обраної зайнятості за допомогою надання уповноваженими органами допомоги громадянам у пошуку роботи, а роботодавцям – у доборі необхідних працівників із урахуванням інтересів громадян, роботодавців і держави, що одночасно і є гарантією реалізації права громадян на працю та інших прав в сфері зайнятості. Працевлаштування включає сприяння громадянам у пошуку роботи (виду зайнятості) з боку не тільки державних органів, але й таких посередницьких організацій у цій сфері як приватні структури [6, с. 109].

Державне регулювання діяльності суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні може здійснюватися, шляхом: 1) ведення переліку таких суб'єктів господарювання; 2) правового забезпечення діяльності суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні, що надають особам послуги з пошуку роботи та сприяння в працевлаштуванні, а також добору кадрів для роботодавців; 3) нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю і зайнятість населення, що здійснюється уповноваженим органом з реалізації державної політики з питань державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства про зайнятість населення [4].

Одним із новел законодавства щодо захисту населення при працевлаштуванні закордоном стали прийняті зміни до Закону України

«Про зайнятість населення» від 05 липня 2012 року № 5067-VI. Так, Законом України від 21 вересня 2022 року № 2623-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні і надання послуг з посередництва у працевлаштуванні за кордоном» оптимізовано положення частини другої статті 38 та зазначено, що «суб'єктам господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні за кордоном, забороняється отримувати від громадян, яким надано зазначені послуги, гонорари, комісійні та інші винагороди. Оплата послуг з посередництва у працевлаштуванні за кордоном здійснюється роботодавцем, якому надано такі послуги» [7]. Згідно із зазначеним законом, посередник із працевлаштування за кордоном «зобов'язаний безоплатно надавати громадянам України консультації та інформацію про переваги легального працевлаштування за кордоном, характер майбутньої роботи, умови та розмір оплати праці, умови проживання в державі перебування, наявність міжнародних договорів (угод) у сфері працевлаштування та соціального забезпечення, укладених між Україною та державою працевлаштування» [4].

Таким чином, держава зафіксувала на законодавчому рівні, що посереднику з працевлаштування винагороду за здійснювану діяльність оплачує роботодавець. Окрім того, сам посередник безоплатно надає громадянам України інформаційно-консультативні послуги з питань, визначених у законі.

Щодо питань лібералізації діяльності з працевлаштування, хотілось би зазначити, що 15 лютого 2023 року відбулося чергове засідання Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів [8], на якому було розглянуто, зокрема, проєкт Закону №2365 від 31 жовтня 2019 року «Про захист трудових мігрантів та боротьбу зі шахрайством у працевлаштуванні за кордоном» [9]. Він передбачає скасування процедури ліцензування діяльності суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні за кордоном. Водночас пропонується запровадити декларативний принцип ведення такої діяльності, відповідно до якого суб'єкти господарювання, що надають послуги з посередництва у працевлаштуванні за кордоном, включаються до переліку суб'єктів господарювання за поданою ними декларацією. Відповідна практика існує, зокрема, в сусідній Польщі. При цьому, на Мінекономіки покладається обов'язок ведення переліку суб'єктів господарювання, що

надають послуги з посередництва у працевлаштуванні за кордоном, який має бути відкритим для всіх. Контроль за діяльністю таких суб'єктів господарювання покладено на Державну службу України з питань праці [8].

Висновки. Проведене дослідження дає можливість узагальнити, що посередництво у працевлаштуванні за кордоном є необхідною умовою для забезпечення системи гарантованих Конституцією України трудових прав її громадян. З одного боку, в цей складний для держави період, логічно було б зосередитись на захисті трудових прав українців в межах її території, що забезпечило б більшу участь громадськості у процесах як післявоєнного відновлення, так і підтримання економіки на сучасному етапі. Однак Україна демонструє свою вірність принципу «служіння народу» та враховує його запити на «виживання», що може бути представлено можливістю легального працевлаштування за кордоном.

На нашу думку, запроваджені оптимізації безумовно є позитивним кроком до забезпечення з боку держави належного соціального захисту громадян від безробіття, однак це тільки перші кроки до убезпечення їх від потенційних загроз, що можуть чекати українців за кордоном. Тому розвиток транскордонних відносин, посилення міжвідомчої взаємодії та координації між вітчизняними органами влади та аналогічними структурами за кордоном є наступним кроком та завданням у цій сфері.

Література

1. Рівень безробіття в Україні становить 30% – Мінекономіки. *Мультимедійна платформа інформування України «Укрінформ»*, 2023. URL: <http://surl.li/fsksm>
2. Бережна Т. До «армії відновлення» залучено майже 4, 5 тисячі безробітних. *Державні сайти України*, 2023. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2a8c2e37-a842-41de-ae2d-77964f4ac1fe&title=DoarmiiVidnovlenniaZalucheno>
3. Бережна Т. Мінекономіки залучає роботодавців до формування програми інтеграції учасників бойових дій в ринок праці. *Державні сайти України*, 2023. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d226f632-65b9-4dc3-9e65-ccd0c5f9eb11&title=MinekonomikiZalucha>
4. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
5. Старченко І. Правове забезпечення зайнятості населення України. *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_36131
6. Римар Б. Посередництво у сфері зайнятості населення. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 109–113.
7. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Вер-*

ховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>

8. Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів рекомендує Кабінету Міністрів сприяти підвищенню сукупного доходу громадян до рівня фактичного розміру прожиткового мінімуму. *Верховна Рада України. Законодавство України, 2023.* URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/233173.html

9. Проект Закону про захист трудових мігрантів та боротьбу з шахрайством у працевлаштуванні за кордон № 2365 від 31.10.2019. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/638>

Анотація

Дрозд О. Ю., Оксін В. Ю. Посередництво у працевлаштуванні закордоном – захист інтересів чи шахрайство. – Стаття.

Стаття присвячена огляду стану державного регулювання діяльності щодо посередництва у працевлаштуванні закордоном. Проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють порядок посередницької діяльності у працевлаштуванні. З'ясовано, що чинне законодавство недостатньо приділяє увагу відповідальності за посередницьку діяльність у працевлаштуванні та потребує вдосконалення. Виявлено, що допомога у працевлаштуванні є одним із напрямків державної політики щодо подолання рівня безробіття та відновлення країни. Уточнено, що питання забезпечення права громадян України на працю закордоном та роль і місце посередників в цьому процесі залишаються дискусійними.

Узагальнено, що посередництво у працевлаштуванні закордоном є необхідною умовою для забезпечення системи гарантованих Конституцією України трудових прав її громадян. З одного боку, в цей складний для держави період, логічно було б зосередитись на захисті трудових прав українців в межах її території, що забезпечило б більшу участь громадськості у процесах як післявоєнного відновлення, так і підтримання економіки на сучасному етапі. Однак Україна демонструє свою вірність принципу «служіння народу» та враховує його запити на «виживання», що може бути представлено можливістю легального працевлаштування закордоном.

Визначено, що запроваджені оптимізації нормативного регулювання цієї сфери безумовно є позитивним кроком до забезпечення з боку держави належного соціального захисту громадян від безробіття, однак це тільки перші кроки до убезпечення їх від потенційних загроз, що можуть чекати українців закордоном. Тому розвиток транскордонних відносин, посилення міжвідомчої взаємодії та координації між

вітчизняними органами влади та аналогічними структурами закордоном визначені як наступні кроки та завдання у цій сфері.

Ключові слова: трудові відносини, працівник, роботодавець, посередник з працевлаштування, захист трудових прав, державне регулювання, державний контроль, послуги, правовий статус.

Summary

Drozd O. Yu., Oksin V. Yu. Intermediation in employment abroad – protection of interests or fraud. – Article.

The article is devoted to the review of the state of state regulation of activities related to mediation in employment abroad. Normative legal acts regulating the procedure of intermediary activity in employment are analyzed. It has been found that the current legislation does not pay enough attention to the responsibility for complicity in employment and needs to be improved. It was found that assistance in employment is one of the directions of the state policy to overcome the level of unemployment and restore the country. It is specified that the issue of ensuring the right of Ukrainian citizens to work abroad and the role and place of intermediaries in this process remain debatable. It is generalized that mediation in employment abroad is a necessary condition for ensuring the system of labor rights of its citizens guaranteed by the Constitution of Ukraine. On the one hand, in this difficult period for the state, it would be logical to focus on protecting the labor rights of Ukrainians within its territory. This would contribute to the involvement of the public in the processes of post-war reconstruction and support of the economy at the present stage. However, Ukraine demonstrates its loyalty to the principle of «serving the people» and takes into account its requests for «survival», which can be provided by the possibility of legal employment abroad.

It has been determined that the introduced optimizations of the regulatory regulation of this sphere are, of course, a positive step towards ensuring the proper social protection of citizens from unemployment by the state. However, these are only the first steps towards protecting them from potential threats that may await Ukrainians abroad. Therefore, the development of cross-border relations, the strengthening of interagency cooperation and coordination between domestic authorities and similar structures abroad are defined as the next steps and tasks in this area.

Key words: labor relations, employee, employer, employment mediator, protection of labor rights, state regulation, state control, services, legal status.

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 332.3:349.4(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.10>

О. С. Літошенко

orcid.org/0000-0003-0437-3149

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри підприємницького та корпоративного права

Державного вищого навчального закладу

«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

І. О. Удовенко

orcid.org/0000-0001-5971-8365

кандидат економічних наук,

доцент кафедри геодезії, картографії і кадастру

Уманського національного університету садівництва

М. В. Шемякін

orcid.org/0000-0002-3621-1446

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,

доцент кафедри підприємницького та корпоративного права

Уманського національного університету садівництва

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Проведення земельної реформи в Україні сприяє відкриттю нових можливостей учасників земельних відносин, які раніше не мали можливості купувати та розпоряджатися землею. Проведення такої реформи передбачає комплексне оновлення земельного та іншого законодавства України, яке спрямоване на забезпечення ефективного функціонування земельних умов, вигідних як суспільству, так і окремим громадянам, на засадах ринкової економіки, у тому числі приватної власності на землю. Тому, питання земельної реформи сьогодні є особливо важливим, що зумовлює актуальність тематики цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання впровадження земельної реформи в Україні виступають предметом досліджень багатьох науковців. Так, вчені М. Гладій та Ю. Лузан стверджують, що запровадженню земельної реформи має передувати: забезпечення достовірності Державного земельного кадастру; вирішення завдання введення необхідної інформації про стан земель в країні; огляд методики визначення нормативної вартості землі як превентивного механізму захисту інтересів фермерів; створення системи іпотеки землі для забезпечення доступності землі та підтримки розвитку підприємств малого бізнесу на селі; демонстрація захисних заходів від недопустимої концентрації земель у власника та користувача; конкретизація подальших заходів щодо охорони

ґрунтів і збереження природної родючості ґрунтів; демонстрація механізму набуття іноземцями права власності на землю тощо [1, с. 17].

Науковці А. Корюгін та Т. Лобунець відзначають, що досягненню максимального соціально-економічного ефекту від земельної реформи в Україні перешкоджає низка проблем, зокрема незбалансованість національної стратегії реалізації земельної політики та неповне національно-правове забезпечення земельної сфери, відсутність стратегічного курсу на належний розвиток та проектування інфраструктури аграрного ринку, високий рівень бюрократії тощо [2].

Вчені Д. Філюк та М. Дзямучич стверджують, що становлення ринку земельних ресурсів в Україні відбувається за ринковими механізмами і має досить хороші перспективи забезпечення загальної оцінки землі як цінного товару для землевласників. При цьому ефективність ринку земельних ресурсів значною мірою залежатиме від швидкості формування та розвитку супутньої ринкової інфраструктури та налагодження коопераційних відносин з фінансовими установами у вигляді спеціалізованих земельних банків у сфері продажу землі. Науковці наголошують, що у майбутньому затвердження земельних операцій юридичними особами вимагатиме запровадження додаткових регуляторних механізмів, спрямованих на захист ринку від надмірної консолідації земельних ресурсів в руках великих агровласників [3, с. 13].

Вчена О. Шульга стверджує, що мають бути встановлені обмеження прав для землевласників і землекористувачів при запровадженні відносно вільного ринку землі. На думку науковиці, також доцільно обмежити як максимальну кількість, так і подрібнення земельних ділянок на особу чи сім'ю [4, с. 15].

Акцентуючи увагу на дослідженнях науковців, доцільно відзначити, що проблема земельної реформи у контексті визначення перспектив з позиції практичного підходу до кінця не розкрита та потребує проведення подальших наукових досліджень у цьому напрямку.

Метою статті є висвітлення особливостей та перспектив впровадження земельної реформи в Україні з позиції практичного аспекту.

Виклад основного матеріалу. Доцільно відзначити, що Україна здійснює відповідні кроки для інтеграції у світову продовольчу систему. Вона прагне до членства в Європейському Союзі, який видає спеціальні правила для діяльності в аграрному секторі.

Так, основними принципами Єдиної європейської аграрної політики є дотримання правил охорони навколишнього середовища, екологія, застосування ринкових принципів у регулюванні сільськогосподарських ринків, соціальна спрямованість розвитку сільських територій, безпека та якість харчових продуктів, передача знань та інновації.

Практика показує, що прийняття пакету земельної реформи не лише пожвавило ринок землі, а й значно покращило земельні відносини. Так, цілями земельної реформи є забезпечення конституційного права громадян на вільне розпорядження своїм майном; формування спроможних територіальних громад шляхом передачі земель сільськогосподарського призначення державної власності як основного засобу виробництва та економічного розвитку території; прозоре та ефективне управління земельними ресурсами.

Земельна реформа здійснюватиметься шляхом запровадження прозорого ринку землі сільськогосподарського призначення і прозорого та ефективного управління земельними ресурсами.

З 1 липня 2021 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» [5], яким скасовується мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення та запроваджується ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення, забезпечується дотримання конституційних прав громадян України на вільне розпорядження своїм майном та прозорі умови придбання земель сільськогосподарського призначення для громадян та юридичних осіб України. Згідно з документом, з 1 липня 2021 року до

1 січня 2024 року купувати землю сільськогосподарського призначення можуть лише фізичні особи – громадяни України. У перші два роки фізична особа може придбати лише 100 га землі. З 2024 року юридичні особи зможуть купувати землю сільськогосподарського призначення максимум до 10 тис. га. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи отримують такі права лише після голосування на референдумі.

За рік дії земельної реформи, введеної Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення», тобто з 1 липня 2021 року по 30 червня 2022 року в Україні було укладено понад 105 тис. угод, у тому числі 88 тис. договорів купівлі-продажу землі загальною вартістю понад 7 млрд. грн. Через російську агресію не укладено понад 50 тис. договорів купівлі-продажу землі та не виплачено землевласникам 4,2 млрд. грн. До моменту початку повномасштабного вторгнення країни-агресора в Україну було підписано понад 102 000 угод, відчужено 245 000 га із приблизно 32,5 млн. га сільськогосподарських земель. Середньозважена ціна гектара за цей період становила 37,9 тис. грн. Зважаючи на стан і хід війни, цифри не особливо вражають. Ціни на землю мали зрости на 15% у 2022 році, але були скориговані через війну [6].

Проте з 24 лютого по 2 березня 2023 року на ринку землі було здійснено 52 693 угоди на площу 99 534 га. Найбільш активними регіонами (за площею зареєстрованих для торгівлі земель) були Дніпропетровська (10,2 тис. га), Полтавська (10 тис. га), Кіровоградська (10 тис. га), Вінницька (9,9 тис. га) та Хмельницька (9,7 тис. га) області. Загалом за весь час існування ринку землі здійснено 153 659 земельних операцій площею 344 061 га. Сьогодні середня ціна одного гектара землі в Україні становить 39 тис. грн. Цей показник отримано на підставі 125 397 договорів купівлі-продажу землі на площі 284 483 га. У лютому 2023 року найвища ціна за гектар землі була у Івано-Франківській (167 900 грн.), Львівській (128 143 грн.), Київській (74 573 грн.), Вінницькій (60 805 грн.) та Закарпатській (50 264 грн.) областях [7].

Варто зазначити, що в рамках реалізації земельної реформи в Україні 12 серпня 2022 року Міністерство аграрної політики та продовольства України запровадило Державний аграрний реєстр (ДАР). ДАР (dar.gov.ua) – єдиний цифровий хаб для агровиробників в Україні. Платформа працює подібно до реєстру сільгоспвиробників, який існує в усіх країнах ЄС. Сільськогосподарські виробники, зареєстровані в ДАР, можуть подавати заявки на отримання національних

субсидій, цільових і субсидованих кредитних програм, а також позик і технічної допомоги від ЄС та інших міжнародних донорів.

За 5,5 місяців в системі ДАР зареєструвалося понад 95 тис. фермерів. Найбільше (75% від числа записаних) складають селяни-одноосібники та 25% – фізичні особи та підприємці.

У регіональному розрізі безсумнівним лідером за кількістю зареєстрованих в ДАР сільгоспвиробників є Миколаївська область, де із серпня 2022 року зареєстровано понад 9 тисяч таких суб'єктів. У Кіровоградській та Дніпропетровській областях зареєстровано майже по 6 тисяч фермерів, а у Вінницькій та Волинській областях – понад 5,5 тисяч фермерів [8].

За час роботи ДАР було зроблено багато оновлень. За кошти ЄС та інших іноземних партнерів повністю реалізовано програми підтримки малих сільгоспвиробників, зокрема: бюджетні дотації на 1 га сільськогосподарських угідь та спеціальні бюджетні дотації для великої рогатої худоби (ВРХ) за всіма напрямками діяльності (50 млн євро); перша гуманітарна допомога у вигляді тимчасового зернового сховища місткістю 200 тонн у співпраці з Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (FAO).

Так, варто зазначити, що незважаючи на воєнний стан і невтішні прогнози щодо економічного становища України, ринок землі зарекомендував себе як стабільний актив.

Щоб уникнути повної зупинки ринку землі під час воєнного стану, урядом України впроваджено спеціальні умови щодо спрощення процесу передачі в оренду земель державної та комунальної власності без аукціону, особливості якого полягають у тому що [9]:

- предметом договору оренди можуть бути земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва;

- земельним ділянкам не обов'язково присвоювати кадастрові номери;

- максимальний розмір орендної плати становить 8% від нормативної грошової оцінки землі, визначеної із середньої нормативної грошової оцінки ріллі області;

- максимальний термін оренди становить 1 рік;

- орендар не має переважного права на продовження договору оренди;

- укладати договори можна лише в електронній формі;

- державна реєстрація договорів оренди землі здійснюється районною військовою адміністрацією у Книзі реєстрації землеволодінь і землекористувань.

З 19 листопада 2022 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відновлення системи

оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель», яким регламентується [10]:

- 1) проведення земельних торгів на право користування землями сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності;

- 2) державна реєстрація права оренди земель сільськогосподарського призначення;

- 3) безоплатна приватизація земель, на яких розташовані будівлі і споруди, що перебувають у приватній власності, та земель, переданих громадянам у користування до набрання чинності Земельним кодексом України;

- 4) оренда землі сільськогосподарського призначення на один рік і більше.

Щодо подальших перспектив впровадження земельної реформи в Україні, то доцільно зауважити, що у Верховній Раді України зареєстровано законопроект № 8295 [11], яким пропонуються внести зміни до Земельного кодексу України, зокрема:

- на 5 років відтермінувати до 1 січня 2029 року набуття юридичними особами права на придбання землі сільськогосподарського призначення.

- продовжити до 1 січня 2029 року: вплив обмежень на загальну площу земель сільськогосподарського призначення, які можуть бути у власності громадян України; заборону придбання, продажу чи іншої передачі земельних ділянок, що перебувають у власності фізичних осіб і віднесені до земель ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земель, наданих власникам земельних часток (паїв) для приватного комерційного ведення.

Дослідження доводять, що введені раніше обмеження щодо ринку землі послаблюються, що свідчить про те, що ринок землі відновлюється. Розвиток ринку землі в Україні створює можливість створення єдиної національної програми розвитку ринку землі в регіонах, що належать Україні та розвитку аграрної економіки, визначених Україною на національному рівні.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження дали підстави виокремити особливості та перспективи впровадження земельної реформи в Україні. Визначено, що впровадження земельної реформи в Україні регламентується положеннями Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» та Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель». Відповідно до умов, в яких сьогодні

відбувається впровадження земельної реформи в Україні, передбачається внести корективи у Земельний кодекс України щодо продовження обмежень на набуття юридичними особами права на придбання землі сільськогосподарського призначення.

У перспективі подальших досліджень доцільно розкрити основні аспекти розвитку ринку землі у післявоєнній відбудові України.

Література

1. Гладій М. В., Лузан Ю. Я. Земельна реформа: сучасні проблеми і шляхи вирішення. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 6–19.

2. Корюгін А., Лобунець Т. Ринок землі як інструмент активізації діяльності в аграрній сфері. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1377>

3. Філюк Д., Дзямучич М. Формування ринку земельних ресурсів в Україні. *Економічний форум*. 2022. № 3. С. 9–14.

4. Шульга О. А. Ринок землі: реалії та перспективи. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка. 2021. № 7. С. 7–16.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>

6. В Україні підбили підсумки першого року роботи ринку землі. Міністерство аграрної політики та продовольства України, 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-pidbili-pidsumki-pershogo-roku-roboti-rinku-zemli>

7. За сприяння ЄС Україна запустила Державний аграрний реєстр, онлайн платформу для підтримки фермерів. Державний аграрний реєстр, 2022. URL: <https://www.dar.gov.ua/news-list/za-spriyannya-ies-ukrayina>

8. Понад 95 тис. агровиробників уже зареєструвалися у Державному аграрному реєстрі. Державний аграрний реєстр, 2023. URL: <https://www.dar.gov.ua/news-list/ponad-95-tis-agrovirobnikiv-uzhezareiestruvalisya-u-derzhavnomu-agrarnomu-reiestri>

9. Процедура надання в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності спрощено на час воєнного стану. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, 2022. URL: <https://land.gov.ua/protseduru-nadannia-v-orendu-zemelnykh-dilianok-silskohospodarskoho-pryznachennia-derzhavnoi-ta-komunalnoi-vlasnosti-sproshcheno-na-chas-voiennoho-stanu/>

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель: Закон України від 19.10.2022 р. № 2698-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#Text>

11. Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо продовження терміну дії обмежень у сфері купівлі-продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення: Проект Закону України від 19.12.2022 р. № 8295. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/J1085261?an=1>

Анотація

Літошенко О. С., Удовенко І. О., Шемякін М. В. Перспективи впровадження земельної реформи в Україні. – Стаття.

У статті розкрито особливості та перспективи впровадження земельної реформи в Україні з позиції практичного аспекту. Визначено, що земельна реформа в Україні здійснюватиметься шляхом запровадження прозорого ринку землі сільськогосподарського призначення і прозорого та ефективного управління земельними ресурсами. Встановлено, що з 1 липня 2021 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення», яким скасовується мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення та запроваджується ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення, забезпечується дотримання конституційних прав громадян України на вільне розпорядження своїм майном та прозорі умови придбання земель сільськогосподарського призначення для громадян та юридичних осіб України. З'ясовано, що з 1 липня 2021 року по 30 червня 2022 року в Україні було укладено понад 105 тис. угод, у тому числі 88 тис. договорів купівлі-продажу землі загальною вартістю понад 7 млрд. грн., а з 24 лютого по 2 березня 2023 року на ринку землі було здійснено 52 693 угоди на площу 99 534 га. Визначено, що в рамках реалізації земельної реформи в Україні 12 серпня 2022 року Міністерство аграрної політики та продовольства України запровадило Державний аграрний реєстр. Визначено, що з 19 листопада 2022 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель», яким вносяться зміни до системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Встановлено, що відповідно до умов, в яких сьогодні відбувається впровадження земельної реформи в Україні, передбачається внести корективи у Земельний кодекс України щодо продовження обмежень на набуття юридичними особами права на придбання землі сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: земельна реформа, ринок землі, аграрний сектор, земля сільськогосподарського призначення, оренда.

Summary

Litoshenko L. S., Udovenko U. O., Shemiakin M. V. Prospects for the implementation of land reform in Ukraine. – Article.

The article reveals the peculiarities and prospects of the implementation of land reform in Ukraine from the standpoint of practical aspects. It was determined that the land reform in Ukraine will be implemented through the introduction of a transparent agricultural land market and transparent and effective management of land resources. It has been established that on July 1, 2021, the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Circulation of Agricultural Lands», which repeals the moratorium on the sale of agricultural lands and introduces the market circulation of agricultural lands, ensures compliance with the constitutional rights of Ukrainian citizens on the free disposal of their property and transparent

conditions for the purchase of agricultural land for citizens and legal entities of Ukraine. It was found that from July 1, 2021 to June 30, 2022, more than 105,000 agreements were concluded in Ukraine, including 88,000 land purchase and sale agreements with a total value of over UAH 7 billion, and from February 24 to On March 2, 2023, 52,693 deals covering an area of 99,534 hectares were made on the land market. It was determined that as part of the implementation of the land reform in Ukraine, on August 12, 2022, the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine introduced the State Agrarian Register. It was determined that from November 19, 2022, the Law of Ukraine «On Amendments to

Certain Legislative Acts Regarding the Restoration of the System of Registration of Agricultural Land Lease Rights and Improvement of Land Protection Legislation», which amends the system of registration of agricultural land lease rights, entered into force on November 19, 2022. It has been established that in accordance with the conditions under which the land reform is being implemented in Ukraine today, it is planned to make corrections to the Land Code of Ukraine regarding the continuation of restrictions on the acquisition by legal entities of the right to purchase agricultural land.

Key words: land reform, land market, agricultural sector, agricultural land, lease.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.92
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.11>

А. А. Барікова
orcid.org/0000-0002-9707-0106
кандидат юридичних наук,
науковий консультант відділу забезпечення роботи судової палати з розгляду справ
щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів секретаріату
Касаційного адміністративного суду,
викладач кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

СПЛАТА СУДОВОГО ЗБОРУ ПОДАТКОВИМИ ОРГАНАМИ

Постановка проблеми. Закон України від 03 листопада 2022 року № 2719-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо приватизації державного і комунального майна, яке перебуває у податковій заставі, та забезпечення адміністрування погашення податкового боргу» (далі – Закон № 2719-IX) звільнив від сплати судового збору центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, його територіальні органи в частині стягнення сум по узгодженим грошовим зобов'язанням платників податків [1] (підпункт 27 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» [2] у новій редакції). Згідно з пояснювальною запискою до проекту Закону № 2719-IX його метою є [3]:

– удосконалення податкового законодавства та створення в період дії воєнного стану умов для належного забезпечення ефективної роботи контролюючих органів, створення умов для належного наповнення дохідної частини бюджету шляхом відновлення строків здійснення контролюючими органами заходів з погашення податкового боргу, економії бюджетних коштів на сплату судового збору у питаннях, пов'язаних зі стягненням сум узгоджених грошових зобов'язань платників податків;

– підвищення ефективності приватизації єдиних майнових комплексів державних і комунальних підприємств та збільшення надходження до державного та місцевого бюджетів коштів від приватизації такого майна.

– сприяння погашенню боргів державних і комунальних підприємств перед бюджетом.

Дискримінаційним є аналізоване положення Закону № 2719-IX щодо введення пільг для податкових органів при зверненні до суду стосовно звільнення від сплати судового збору для податкових органів. Аналіз законопроекту та супро-

відних матеріалів не дає змоги з'ясувати, яким чином відповідні витрати мають бути компенсовані, оскільки в пояснювальній записці зазначено, що прийняття законопроекту не вимагає додаткових витрат з бюджету. Наведений підхід підтримав Головний комітет у висновку до першого читання від 30 вересня 2022 року [4] і Головне науково-експертне управління у висновку від 26 вересня 2022 року № 16/03-2022/161613 [5], ураховуючи зауваження, згідно з якими запропоноване звільнення від сплати судового збору центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, його територіальних органів матиме дискримінаційний характер щодо інших державних органів і матиме ознаки надання таким органам процесуальних переваг перед іншими учасниками судового процесу, які сплачують судовий збір на загальних підставах, чим порушуватиметься принцип рівності учасників судового процесу, встановлений статтею 129 Конституції України [6].

Міністерство фінансів України вказало, що згідно з інформацією Державної податкової служби України за переліком суб'єктів господарювання державного сектору економіки (державних підприємств, їх об'єднань, дочірніх підприємств та господарських товариств, державна частка у статутному капіталі яких перевищує 50 відсотків), розміщеним на сайті Фонду державного майна України станом на 01 квітня 2022 року, податковий борг станом на 01 вересня 2022 року обліковувався за 1609 платниками податків і становив 22,0 млрд грн, з яких: 18,8 млрд грн – податкові зобов'язання, 1,9 млрд грн – штрафні санкції, 1,3 млрд грн – пеня [5].

Оцінка стану літератури. Проблематику судових витрат досліджували М. Гарієвська, І. Діордіца, В. Заборовський, А. Шабалін та інші науковці.

Метою статті є вирішення проблеми звільнення податкових органів від сплати судового збору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доцільність прийняття запропонованих Законом № 2719-ІХ змін щодо звільнення податкових органів від сплати судового збору є сумнівною. Стаття 283 Кодексу адміністративного судочинства України [7] містить усталені норми та регламентує уніфіковані особливості провадження у справах за зверненням податкових та митних органів. Сам підхід, відповідно до якого виокремлюється частина категорій спорів, є дискримінаційним, оскільки відсутні підстави вважати такі спори безпредметними.

Україна є демократичною, соціальною, правовою державою [6] (згідно зі статтею 1 Конституції України) а найвищою соціальною цінністю в Україні визнано людину [6] (стаття 3 Основного Закону). Саме ідеологією адміністративної юстиції в усьому світі, її основною доктриною є аксіома – держава для людей. Тому не зрозуміло, чому саме держава в особі її органів має бути звільнена від сплати судового збору. Звільнення органів Державної податкової служби, яка згідно з Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» ідеологічно створена для виконання функцій з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам [8] (стаття 17), від сплати судового збору, також, не узгоджується із пунктом 2 частини третьої статті 129 Конституції України [6], яким закріплено, що до основних засад судочинства в Україні є рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом. Ця норма Конституції України знайшла своє закріплення також і в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [9] та в процесуальних кодексах України.

Звільнення органів Державної податкової служби від сплати судового збору може розцінюватися як надання їм процесуальних переваг перед іншими учасниками судового процесу, зокрема, юридичними та фізичними особами, які зобов'язані сплачувати відповідний збір. Чинна редакція Закону України «Про судовий збір» [2] вже визначає необхідний та вичерпний перелік суб'єктів, яких належить звільнити від сплати судового збору, а в пояснювальній записці до законопроекту не наведено переконливих аргументів на користь того, чому в разі виникнення відповідних спірних правовідносин саме органи Державної податкової служби як позивачі мають бути звільнені від судового збору. Порушення принципу рівності сторін і завідоме визначення відсутності спору позбавляє особу права заперечувати проти позову, пред'явити зустрічний позов, наводити

доводи та докази протиправності вимоги. Закон № 2719-ІХ не містить запобіжників від зловживань з боку контролюючих органів в частині гарантування права відповідача на судовий захист.

Судовий збір виконує не тільки фіскальну, а й регулятивну, дисциплінуючу функцію, яка є одним зі способів стимулювання належного виконання учасниками відповідних правовідносин (зокрема, державними органами) своїх прав та обов'язків. Відповідно до статті 9 Закону України «Про судовий збір» судовий збір сплачується за місцем розгляду справи та зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України. Кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення судочинства, зміцнення матеріально-технічної бази судів, включаючи забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної системи, вебпорталу судової влади, комп'ютерних локальних мереж, сучасних систем фіксування судового процесу, придбання та обслуговування комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки, впровадження й використання інших інформаційних електронних форм й інструментів забезпечення доступу до правосуддя в умовах воєнного, епідеміологічного стану, а також на забезпечення архітектурної доступності приміщень судів, доступності інформації, що розміщується в суді, для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення [2].

Судова практика підтверджує, що саме державні органи, й особливо органи державної податкової служби найчастіше вдаються до безпідставних й невинуватих завідомо «програних» позовних звернень й скарг судових органів, створюючи суттєве навантаження на суди та неефективно використовуючи бюджетні кошти, державні ресурси. Частка позовів й скарг податкових контролюючих органів є найвищою серед інших позовів суб'єктів владних повноважень. Тому звільнення від сплати судового збору податкових контролюючих органів негативно позначиться на стані виконавської дисципліни, а також може призвести до необґрунтованого збільшення позовів до суду.

Звільнення запропонованих Законом № 2719-ІХ суб'єктів від сплати судового збору в цій категорії справ матиме наслідком суттєве зменшення рівня фінансування судів, що є неприпустимим. У судах наскрізно простежується недоукомплектований стан, відсутні кошти на здійснення поштових відправлень, на заробітні виплати суддям і працівникам апаратів, на відновлення пошкодженого чи знищеного майна, будівель. Ураховуючи поточну ситуацію в національній судовій системі та воєнний стан в Україні, запропоновані супе-

речливі положення, зокрема, щодо звільнення від сплати судового збору, не враховують кадрову та фінансову складові функціонування органів судової влади. Запропонований перерозподіл коштів ставить під загрозу виконання основоположних функцій органів судової влади, оскільки у разі такого звільнення для сторони позивача суд позбавлений можливості стягнути судовий збір і з іншої сторони – відповідача. Дотримуючись принципу рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, в тому числі щодо витрат, пов'язаних з судовим розглядом справ, альтернативним способом повернення до Державного бюджету коштів за сплату контролюючим органом судового збору при задоволенні поданого ним позову можна розглянути доцільність внесення змін до процесуального закону, передбачивши можливість включення до судових витрат відповідача (недобросовісного платника податків) суми такого збору.

Наведене з огляду на воєнний стан, збитки інфраструктурі України та фінансово-кадровий стан судової системи вказує на недоцільність прийняття аналізованої норми, що фактично створює загрози національній безпеці та здійсненню правосуддя, тому містить корупційні ризики, оскільки стане додатковим механізмом необґрунтованого збільшення видаткової частини Державного бюджету України, неможливість наповнення спеціального фонду для фінансування органів судової влади та подальше вирішення справ. Зважаючи на викладене, потрібно виключити підпункт 27 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» [2] у новій редакції.

Висновки. Абзац другий пункту 95.5 статті 95 Податкового кодексу України [10] закріплює безспірний механізм позасудового стягнення податкового боргу, із залученням податкового керуючого. Таким чином, необхідно поширити дію цієї статті на будь-який податковий борг, що сприятиме підвищенню ефективності та прозорості такої адміністративної процедури, сталості підходів як податкових, так і судових органів, а також забезпеченню єдності правових позицій під час розгляду та вирішення відповідної категорії справ.

Потрібно також звернути увагу на системну правову прогалину, пов'язану з виконавчим провадженням у межах цих податкових спорів для фізичних осіб, оскільки національне законодавство наділяє саме виконавчу службу правом займатися стягненням податкового боргу для фізичних осіб. Ураховуючи європейську практику, прийнятим вбачається зробити рішення керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу виконавчим документом.

Література

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо приватизації державного і комунального майна, яке перебуває у податковій заставі, та забезпечення адміністрування погашення податкового боргу: Закон України від 03.11.2022 р. № 2719-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2719-20>
2. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів щодо приватизації державного і комунального майна, яке перебуває у податковій заставі, та забезпечення адміністрування погашення податкового боргу: проєкт Закону від 16.09.2022 р. № 8045. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40489>
4. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики (до першого читання) від 30.09.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1493907>
5. Висновок Головного науково-експертного управління від 26.09.2022 р. № 16/03-2022/161613. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1486109>
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
8. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
10. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

Анотація

Барікова А. А. Сплата судового збору податковими органами. – Стаття.

У статті автор визначає шляхи вирішення проблеми звільнення податкових органів від сплати судового збору. З огляду на воєнний стан, збитки інфраструктурі України та фінансово-кадровий стан судової системи вказує на недоцільність прийняття аналізованої норми, що фактично створює загрози національній безпеці та здійсненню правосуддя, тому містить корупційні ризики, оскільки стане додатковим механізмом необґрунтованого збільшення видаткової частини Державного бюджету України, неможливість наповнення спеціального фонду для фінансування органів судової влади та подальше вирішення справ. Потрібно виключити підпункт 27 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» у новій редакції. Необхідно поширити дію цієї статті на будь-який податковий борг, що сприятиме підвищенню ефективності та прозорості такої адміністративної процедури, сталості підходів як податкових, так і

судових органів, а також забезпеченню єдності правових позицій під час розгляду та вирішення відповідної категорії справ.

Розглянуто особливості звільнення суб'єктів від сплати судового збору в цій категорії справ, що матиме наслідком суттєве зменшення рівня фінансування судів, що є неприпустимим. Ураховуючи поточну ситуацію в національній судовій системі та воєнний стан в Україні, запропоновані суперечливі положення, зокрема, щодо звільнення від сплати судового збору, не враховують кадрову та фінансову складові функціонування органів судової влади. Запропонований перерозподіл коштів ставить під загрозу виконання основоположних функцій органів судової влади, оскільки у разі такого звільнення для сторони позивача суд позбавлений можливості стягнути судовий збір і з іншої сторони – відповідача. Дотримуючись принципу рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, в тому числі щодо витрат, пов'язаних з судовим розглядом справ, альтернативним способом повернення до Державного бюджету коштів за сплату контролюючим органом судового збору при задоволенні поданого ним позову можна розглянути доцільність внесення змін до процесуального закону, передбачивши можливість включення до судових витрат відповідача (недобросовісного платника податків) суми такого збору.

Автор привертає увагу до того факту, що звільнення органів Державної податкової служби від сплати судового збору може розцінюватися як надання їм процесуальних переваг перед іншими учасниками судового процесу, зокрема, юридичними та фізичними особами, які зобов'язані сплачувати відповідний збір. Сам підхід, відповідно до якого виокремлюється частина категорій спорів, є дискримінаційним, оскільки відсутні підстави вважати такі спори безпредметними. Тому звільнення від сплати судового збору податкових контролюючих органів негативно позначиться на стані виконавської дисципліни, а також може призвести до необґрунтованого збільшення позовів до суду.

Ключові слова: воєнний стан, податкова політика, бюджетні видатки, принцип рівності, дискримінація.

Summary

Barikova A. A. Payment of court fees by tax authorities. – Article.

In the article, the author identifies ways to solve the issue of exempting tax authorities from paying court fees. In view of the state of war, the damage to the infrastructure of Ukraine and the financial and personnel situation of the judicial system, it indicates the impracticality of adopting the analyzed norm, which actually creates threats to national security and the administration of justice, therefore

it contains corruption risks, as it will become an additional mechanism for an unjustified increase in the expenditure part of the State Budget of Ukraine, impossibility of filling a special fund for financing judicial authorities and further resolution of cases. It is necessary to exclude subparagraph 27 of the first part of the Article 5 of the Law of Ukraine "On Court Fees" in the new edition. It is required to extend the effect of this article to any tax debt, which will contribute to increasing the efficiency and transparency of such an administrative procedure, the stability of the approaches of both tax and judicial authorities, as well as ensuring the unity of legal positions during the consideration and resolution of the relevant category of cases.

Specificity of the exemption of the subjects from paying the court fee in this category of cases has been dealt with regarding the result of such situation in a significant decrease in the level of court funding, which is unacceptable. Taking into account the current situation in the national judicial system and the state of war in Ukraine, the proposed controversial provisions, in particular, considering the exemption from payment of court fees, do not take into account the personnel and financial components of the functioning of judicial authorities. The proposed redistribution of funds jeopardizes the performance of the fundamental functions of the judicial authorities, because in the event of such a dismissal, the court is deprived of the possibility to collect a court fee from the other party, i.e. the defendant. Adhering to the principle of equality of all participants in the legal process before the law and the court, including in relation to the costs associated with the judicial review of cases, as an alternative method of returning funds to the State budget upon payment of the court fee by the controlling body upon satisfaction of the claim filed by the latter, it is possible to consider the expediency of making changes to procedural law, providing for the possibility of including the amount of such a fee in the court costs of the defendant (unscrupulous taxpayer).

The author focuses on the fact that the exemption of State Tax Service bodies from paying the court fee could be considered as granting them procedural advantages over other participants in the court process, in particular, legal entities and individuals who are obliged to pay the relevant fee. The very approach, according to which a part of the categories of disputes is singled out, is discriminatory, since there are no grounds to consider such disputes without subject matter. Therefore, the exemption from payment of court fees of tax control bodies will have a negative impact on the state of executive discipline, and might also lead to an unjustified increase in lawsuits.

Key words: martial law, tax policy, budget expenditures, principle of equality, discrimination.

УДК 342.951
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.12>

М. В. Волченко
orcid.org/0000-0001-5588-7209
аспірант кафедри публічного та міжнародного права
Юридичного інституту Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ ТА ГРОМАДЯНИ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТВАРИННОГО СВІТУ

Суб'єктами публічно правових відносин щодо охорони тваринного світу поряд з публічною адміністрацією можуть виступати громадські об'єднання та громадяни. Громадські об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку. Громадська організація виступає різновидом громадського об'єднання, засновниками та учасниками якого є виключно фізичні особи [1, с. 27].

В управлінні державними справами приймають участь громадяни, вони реалізують своє конституційне право брати участь в управлінні державними справами (стаття 38 Конституції України). Право брати участь в управлінні державними справами розвиває та поглиблює положення ст. 5 Конституції про народовладдя. Воно на конституційному та доктринальному рівні визнається суб'єктивним правом громадян України, характеризується як стрижневе, інтегрує в системі політичних конституційних прав і свобод громадян, як важлива ознака демократичності держави [2, с. 35] і визначається як передбачені Конституцією та законами України можливості кожного громадянина, безпосередньо або через обраних представників брати участь у здійсненні державної влади, місцевого самоврядування. Треба зауважити, що управління державними справами здійснюється всіма органами законодавчої, виконавчої і судової гілок влади в масштабах суспільства, що «покликане створювати і закріплювати законодавчо (або за допомогою інших юридичних актів), підтримувати, забезпечувати і гарантувати практичну реалізацію певних умов для вискоєфективного і соціально актуального ведення будь яких видів людської діяльності» [3, с. 31].

У Законі України «Про тваринний світ» участь громадськості у галузі охорони тваринного світу більш конкретизується згідно з поставленими

законом завданнями, і мова ведеться не в широкому розумінні участі, а в чітко визначеному – здійсненні громадського контролю у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. Ст. 58 Закону окреслює межі й напрями його здійснення: громадський контроль у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля та громадськими інспекторами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового та мисливського господарства, і центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань мисливського господарства та полювання.

В сфері адміністративно-правової охорони тваринного світу недержавні інституції представлені природоохоронними громадськими організаціями та громадськими інспекторами у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу.

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлено, що громадські природоохоронні організації мають право: брати участь у розробці планів, програм, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, розробляти і пропагувати свої екологічні програми; утворювати громадські фонди охорони природи; за погодженням з місцевими радами за рахунок власних коштів і добровільної трудової участі членів громадських організацій виконувати роботи з охорони та відтворення природних ресурсів, збереження та поліпшення стану навколишнього природного середовища; брати участь у проведенні уповноваженими центральним органом виконавчої влади у цій сфері, перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів; проводити громадську екологічну експертизу, обнародувати її результати і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення; вільного доступу до екологічної інформації та ін.

В той же час Закон України «Про тваринний світ» ст. 58 визначає правовий статус

громадських інспекторів з охорони тваринного світу. На сьогодні законодавством передбачено громадські мисливські інспектори, громадські інспектори рибоохорони. Розглянемо особливості їх повноважень щодо охорони тваринного світу.

Відповідно до Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля, що затверджене наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 27 лютого 2002 р. № 88 [4] **громадські інспектори з охорони довкілля**, які здійснюють громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Громадянин, який бажає бути громадським інспектором, подає до відповідного органу Державної екологічної інспекції письмову заяву та подання організації, що його рекомендує, або письмове клопотання державного інспектора з охорони навколишнього природного середовища. Громадські інспектори призначаються Головним державним інспектором України з охорони навколишнього природного середовища та головними державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища відповідних територій після проходження співбесіди відповідно з керівниками структурних підрозділів органу Державної екологічної інспекції та виявлення претендентом знань з основ природоохоронного законодавства. Громадські інспектори працюють у тісній взаємодії з органами Державної екологічної інспекції, які призначили їх і видали посвідчення громадського інспектора з охорони довкілля, іншими державними органами, які здійснюють контроль за охороною, раціональним використанням та відтворенням природних ресурсів, органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадськими екологічними (природоохоронними) організаціями. Кожний громадський інспектор закріплюється за відповідним підрозділом органу Державної екологічної інспекції (відділом, сектором тощо) або за державним інспектором з охорони навколишнього природного середовища, сфера діяльності яких збігається з напрямком природоохоронної діяльності громадського інспектора (охорона біоресурсів, поводження з відходами, охорона земельних ресурсів та ін.). З метою координації роботи громадських інспекторів та підтримання контактів з екологічними (природоохоронними) організаціями, залучення громадськості до розробки та виконання заходів з охорони навколишнього природного середовища при органах Державної екологічної інспекції та при екологічних (природоохоронних) організаціях можуть створюватись на громадських засадах штаби громадських інспекторів. Діяльність штабу громадських інспекторів регулюється Положенням про штаб громадських інспекторів з охорони довкілля, що затверджу-

ється Головним державним інспектором з охорони навколишнього природного середовища відповідної території [4].

Громадські інспектори мають право: спільно з працівниками органів Державної екологічної інспекції, інших державних органів, які здійснюють контроль за охороною, раціональним використанням та відтворенням природних ресурсів, органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, брати участь у проведенні перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами вимог природоохоронного законодавства, норм екологічної безпеки охорони, раціонального використання та відтворення природних ресурсів; за направленням органу Державної екологічної інспекції, який призначив громадського інспектора, проводити рейди та перевірки і складати акти перевірок; складати протоколи про адміністративні правопорушення при виявленні порушень природоохоронного законодавства, відповідальність за які передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення, і подавати їх відповідному органу Державної екологічної інспекції для притягнення винних до відповідальності; доставляти осіб, які вчинили порушення природоохоронного законодавства, до органів місцевого самоврядування, органів внутрішніх справ та штабів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, якщо особу порушника не може бути встановлено на місці порушення; перевіряти документи на право використання об'єктів тваринного світу, зупиняти транспортні (у тому числі плавучі) засоби та проводити огляд речей, транспортних (у тому числі плавучих) засобів, знарядь полювання і рибальства, добутої продукції та інших предметів; проводити у випадках, установлених законом, фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку як допоміжний засіб для попередження і розкриття порушень законодавства в галузі охорони, навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів [4].

Як суб'єкти адміністративно-правової охорони тваринного світу громадські інспектори з охорони довкілля мають досить опосередковане коло повноважень щодо охорони саме тваринного світу, в більшості їх діяльність направлена на охорону природного середовища, складовою частиною якого є тваринний світ.

Положенням про громадських мисливських інспекторів, що затверджене наказом Державного комітету лісового господарства України від 1 березня 2002 р. № 27 [5] визначено правовий статус **громадських мисливських інспекторів**, які діють з метою сприяння спеціально вповноваженому центральному органу виконав-

чої влади в галузі мисливського господарства та полювання та його місцевим органам у здійсненні контролю за полюванням.

Інспектори призначаються з мисливців, які виявили бажання бути інспекторами. Кандидатури інспекторів, за рекомендацією користувачів мисливських угідь, подаються мисливствознавцем у районі на затвердження керівництву Комітету з лісового та мисливського господарства Автономної Республіки Крим, обласних управлінь лісового господарства, державних лісгосподарських об'єднань, Севастопольського державного лісомисливського господарства, Управління мисливського господарства Держкомлісгоспу України. Керівництво роботою інспекторів на території адміністративного району покладене на мисливствознавця в районі, який: а) керує підбором і згрупуванням інспекторів у населених пунктах району; б) проводить інструктажі та семінари з інспекторами; в) здійснює нормативно-методичне забезпечення інспекторів; г) організовує і координує роботу інспекторів, надає їм практичну допомогу, веде облік виконаної ними роботи; г) керує і спрямовує роботу інспекторів шляхом видачі їм розпоряджень на охорону угідь на конкретний період [5].

Наведене дає нам можливість говорити про те, що основна діяльність громадських мисливських інспекторів направлена на контроль за мисливством, що є лише часткою охорони, використання і відтворення тваринного світу в Україні.

Треба відзначити, що вищезгадане положення втратило свою актуальність, саме тому з метою приведення у відповідність з вимогами законодавства Положення про громадських мисливських інспекторів, затвердженого наказом Державного комітету лісового господарства України від 01 березня 2002 року № 27, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 22 березня 2002 року за № 290/6578, Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України 10 грудня 2021 оприлюднено проект наказу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Положення про громадських мисливських інспекторів», який не було прийнято у зв'язку з війною в Україні. Разом з тим обійти його увагою ми не можемо, які б приписи нам хотілось відмітити.

Інспектори мають право на стимулювання та матеріально-технічне забезпечення діяльності в установленому законодавством порядку. Усунута посада мисливствознавець тощо.

Положення про громадських інспекторів рибохорони, що затверджене наказом Міністерством агропромислової політики від 24 лютого 2012 р. № 83 [6] визначає правовий статус **громадських інспекторів рибохорони**, призначенням яких є громадський контроль у галузі охорони, вико-

ристання і відтворення водних біоресурсів. Кожний громадський інспектор працює у взаємодії з державним інспектором рибохорони і під його керівництвом у межах відповідного територіального органу рибохорони

Таким чином, за допомогою інституту громадських інспекторів у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу законодавець впроваджує політику двосторонньої взаємодії представників громадськості із публічними органами управління цієї сфери.

Зазначені громадські інспектори щодо охорони тваринного світу свою діяльність направляють на світ водних біоресурсів.

На сьогодні найбільш значущими прогалинами у діяльності громадських інспекторів, що приводить до слабкої ефективності, є те, що: а) не має популяризації зазначеної діяльності; б) громадські організації, ні місцеві громади фактично не впливають на формування персонального складу громадських інспекторів; в) недостатнє стимулювання громадських інспекторів, відсутність зворотного зв'язку з публічними органами управління та неможливість впливу на події щодо охорони тваринного світу приводить до зниження кваліфікаційного рівня зазначених суб'єктів; г) відсутність впливу громадянського суспільства на прийняття значущих рішень, що призводить до дискредитації та фактичного руйнування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони тваринного світу. Саме тому при формуванні правового статусу громадських інспекторів необхідно враховувати зазначені прогалини з метою підвищення ефективності діяльності зазначених суб'єктів.

Вищевикладене дає можливість стверджувати про потребу у запровадженні інституту **громадських інспекторів тваринного світу**, діяльність яких буде направлена на контроль(нагляд) за використанням і відтворенням тваринного світу в Україні.

Література

1. Шуміло О.М., Кравчук Н.Ю. Роль неурядових організацій у становленні та розвитку правозахисного руху (прикладі успішного правозахисного активізму) Навчальний посібник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. К. Видавництво «ФОРМ» Голембовська О.О.». 2018. 227 с.
2. Конституція України : наук.-практ. коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секр.), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. правових наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2011. 128 с.
3. Атаманчук Г. В. Обеспечение рациональности государственного управления. М. : Юрид. лит., 1990. 352 с.
4. Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля: наказ Міністерство екології та природних ресурсів України від 27 лютого 2002 № 88. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0276-02>

5. Положення про громадських мисливських інспекторів: наказ Держкомлісгоспу України від 01 березня 2002 № 27. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0290-02>

6. Про затвердження Положення про громадських інспекторів рибохорони. Наказ Міністерства аграрної політики України від 24 лютого 2012 № 83. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0401-12>

7. Палій Г.О. Взаємодія громадськості з органами державної влади в екологічній сфері: оцінка сучасного стану. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1435/>

Анотація

Волченко М. В. Громадські об'єднання та громадяни як суб'єкти адміністративно-правової охорони тваринного світу. – Стаття.

Основна діяльність громадських мисливських інспекторів направлена на контроль за мисливством, що є лише часткою охорони, використання і відтворення тваринного світу в Україні.

Інспектори мають право на стимулювання та матеріально-технічне забезпечення діяльності в установленому законодавством порядку. Усунута посада мисливствознавець тощо.

За допомогою інституту громадських інспекторів у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу законодавець впроваджує політику двосторонньої взаємодії представників громадськості із публічними органами управління цієї сфери.

Зазначені громадські інспектори щодо охорони тваринного світу свою діяльність направляють на світ водних біоресурсів.

На сьогодні найбільш значущими прогалинами у діяльності громадських інспекторів, що приводить до слабкої ефективності, є те, що: а) не має популяризації зазначеної діяльності; б) вона є неоплачуваною, тобто не стимулюється з боку держави, хоча заходи стимулювання передбачені, але не вказуються в правових актах які і за що. Як відзначається в аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень, «використання даного інституту послаблюється через недостатнє фахове, фінансове, організаційно-технічне забезпечення», що лише підтверджує вищезазначене; в) громадські організації, ні місцеві громади фактично не впливають на формування персонального складу громадських інспекторів. Саме тому при формуванні правового статусу громадських інспекторів необхідно враховувати зазначені прогалини з метою підвищення ефективності діяльності зазначених суб'єктів.

Вищевикладене дає можливість стверджувати про потребу у запровадженні інституту громадських інспекторів тваринного світу, діяльність яких буде

направлена на контроль(нагляд) за використанням і відтворенням тваринного світу в Україні.

Ключові слова: державна політика, природні ресурси, тваринний світ, навколишнє природне середовище, адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, тварини, адміністративно-правова охорона, громадський контроль, громадський інспектор.

Summary

Volchenko M. V. Public associations and citizens as subjects of administrative and legal protection of the animal world. – Article.

The main activity of public hunting inspectors is aimed at controlling hunting, which is only part of the protection, use and reproduction of the animal world in Ukraine.

Inspectors have the right to stimulation and material and technical support of activities in accordance with the procedure established by law. The position of hunting expert, etc., has been eliminated.

With the help of the institute of public inspectors in the field of protection, use and reproduction of the animal world, the legislator implements a policy of two-way interaction of representatives of the public with public management bodies of this sphere.

The specified public inspectors for the protection of the animal world direct their activities to the world of aquatic bioresources.

Today, the most significant gaps in the activity of public inspectors, which leads to low efficiency, are that: a) there is no popularization of the specified activity; b) it is unpaid, that is, it is not stimulated by the state, although stimulation measures are provided for, but it is not specified in the legal acts which ones and for what. As noted in the analytical note of the National Institute of Strategic Studies, “the use of this institute is weakened due to insufficient professional, financial, organizational and technical support”, which only confirms the above; c) public organizations and local communities do not actually influence the formation of the personal composition of public inspectors. That is why, when forming the legal status of public inspectors, it is necessary to take into account the specified gaps in order to increase the efficiency of the activities of the specified subjects.

The above makes it possible to assert the need for the introduction of the institute of public inspectors of the animal world, whose activities will be directed to the control (supervision) of the use and reproduction of the animal world in Ukraine.

Key words: state policy, natural resources, animal world, natural environment, administrative responsibility, administrative offense, animals, administrative and legal protection, public control, public inspector.

УДК 342.9:342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.13>**В. К. Колпаков***orcid.org/0000-0002-8580-3261**доктор юридичних наук, професор,**завідувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету*

ЗНИКЛІ БЕЗВІСТІ ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН: ПОНЯТТЯ І РОЗШУК

Актуальність теми. Стан збройного конфлікту обумовив актуальність оперативного реагування держави на зміні у суспільному бутті шляхом прийняття комплексних, невідкладних і безпрецедентних заходів воєнного, економічного, інформаційно-політичного і правового характеру з метою забезпечення в умовах воєнного стану прав людини.

Нагальним завданням постала інтеграція практик країн, які пережили збройний конфлікт і здобутків міжнародного гуманітарного права у власний досвід регулювання суспільних відносин.

Однією з реакцій на сучасні виклики стало удосконалення правового положення осіб, які зникли безвісті. Вже 14 квітня 2022 року було переформатовано основні юридичні, організаційні і ідеологічні регулятори цієї сфери. Відповідно до них в обіг вводиться поняття «особа, що зникла безвісті за особливих обставин», запроваджується спеціальний механізм забезпечення їх прав і особливий спосіб їх розшуку.

Необхідність опікування ефективністю нормативних і організаційних новел стимулює до динамічних, ініціативних, коректних дослідницьких розвідок у їх сегментах і системного наукового супроводження практики їх реалізації.

Вищенаведені мотиви обумовлюють наукову зацікавленість в отриманні нових знань щодо правового статусу зниклих безвісті за особливих обставин і організації їх розшуку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття феномену «особа, що зникла безвісті за особливих обставин» базується на розумінні правового статусу таких осіб. Він, у свою чергу, є поняттям похідним від родової (загальної, фундаментальної, первісної) категорії «правовий статус». Тому будь-які спроби досліджень конкретних сегментів юридичного статусу таких осіб неминуче потребують з'ясування кореляцій з родовим феноменом.

Правовий статус осіб, зниклих безвісті у період воєнного стану регулює Закон України (далі по тексту Закон) від 12.07.2018 р. «Про правовий статус осіб, зниклих безвісті за особливих обставин» [1] (в редакції від 14.04.2022 р).

Фіксація у назві Закону поняття «правовий статус» свідчить, що цей нормативний акт саме

про «статус», а не про якісь інші характеристики інституту зниклих безвісті.

З цього приводу зазначимо, що у назвах українських законів термін «правовий статус» чи «статус» зустрічається не часто. Насамперед, згадуються закони «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991); «Про статус народного депутата України» (1992); «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993); «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (2011); «Про судоустрій і статус суддів» (2016).

Нажаль, у жодному з них не формулюється дефініція поняття, винесеного у назву. Лише Закон України «Про статус народного депутата України» (1992) обмежився у преамбулі клаузулою: «... статус (права, обов'язки і відповідальність) народного депутата України ...». Це дає підстави припустити, що у розумінні законодавця, наявність саме цих атрибутів достатня для утворення феномену «правовий статус» і його легального сприйняття.

Звернення до наукового осмислення цього феномену [2, с. 235] свідчить, що доктринальним положенням притаманні деталізація структури відповідного поняття, його наповненість гносеологічними гіпотезами, висвітлення апріорних і апостеріорних ознак, тощо.

Таким чином, сучасна (в умовах подолання локацій постмодернізму) доктрина адміністративного права [3, с.11] детермінує у цьому понятті значно більше автентичних властивостей, ніж нормативно усталені «права, обов'язки і відповідальність».

Це насамперед, компетенція, тобто предмет ведення і повноваження суб'єкта, статус якого визначається; порядок утворення і набрання ним юридичних ознак; порядок припинення і втрати юридичних ознак; гарантії функціонування; ідентифікаційні маркери; структура; дислокація; цілі функціонування; відповідальність.

Відсутність більшості з них у легальному визначенні феномена «правовий статус» свідчить лише про те, що вони не отримали наукових обґрунтувань, достатніх для нормативного закріплення, і потребують подальших досліджень.

1. Поняття правового статусу фізичних осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Інститут безвісного зникнення фізичної особи є важливим сегментом міжнародного гуманітарного права або права збройних конфліктів.

Домінуючим нормативним актом, який регулює відносини цього інституту в Україні є вище згаданий Закон України від 12.07.2018 р. «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» (в редакції від 14.04.2022 р). Закон визначає правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та забезпечує правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних із набуттям правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, з обліком, розшуком та соціальним захистом таких осіб і членів їхніх сімей.

Гуманітарне право в українському нормативному просторі характеризується такими ознаками: по-перше, воно є системою правових норм і принципів; по-друге, ці норми визнані регуляторами суспільних відносин на міжнародному рівні; по-третє, вони діють тільки під час збройних конфліктів; по-четверте, встановлюють права і обов'язки адресатів: а) щодо ведення збройної боротьби і б) щодо захисту жертв конфлікту; по-п'яте, визначають відповідальність за їх порушення [4].

Важливими особливостями гуманітарного права визнаються: а) стійка тенденція до розширення сфери суспільних відносин, на які розповсюджується його вплив; б) кількісне зростання і якісна еволюція функцій організаційно-структурних утворень, які забезпечують реалізацію його норм; в) постійне розширення суб'єктів правового захисту; г) збільшення кола ситуацій, у яких виявляються жертви збройних конфліктів [5, с. 28].

У такому ж контексті гуманітарне право досліджується європейськими юристами-міжнародниками.

З цього приводу є сенс послатися роботи Жана Пикте (автор терміна «міжнародне гуманітарне право») «Розвиток та принципи міжнародного гуманітарного права» (1982); Ганса-Петера Гассера «Вступ до міжнародного гуманітарного права» (1991); Еріка Давида «Принципи права збройних конфліктів» (1994, 2012 5-те вид); Януша Сімонідеса «Права людини: поняття та стандарти» (2000); Нільса Мельцера «Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс» (2017); Гаррі Соліса «Право збройних конфліктів: міжнародне гуманітарне право в умовах війни (2021) та інших.

Так, Ерік Давид у роботі «Принципи права збройних конфліктів» [6, с. 295] зазначає, що право збройних конфліктів, по-перше, не виключає застосування широкого спектру нор-

мативного матеріалу інших юридичних галузей; по-друге, вимагає від держави-окупанта дотримуватись (наскільки це можливо) законів окупованої держави; по-третє, не є мотивом для денонсації внутрішніх нормативних установлень у зонах конфлікту; по-четверте, при регулюванні відносин відсилає до внутрішнього законодавства учасників конфлікту. У той же час, норми внутрішнього законодавства (адміністративного, податкового, трудового, сімейного тощо) виявляються нездатними при воєнному стані продовжувати ефективно регулювати відносини відповідно до параметрів мирного часу.

З введенням в Україні воєнного стану [7], поряд з іншими галузевими осередками, значних змін зазнає Інститут безвісного зникнення фізичної особи [8].

Його аналіз виявив у структурі інституту взаємодію відносин різної генези. Це відносини: матеріальні, процесуальні, процедурні, цивільно-правові, адміністративно-правові, оперативнорозшукові, управлінські, деліктні, сфери забезпечення свобод, інтересів і прав людини тощо.

Таким чином, це інститут комплексної правової природи, регулювання якого забезпечується нормами відповідних юридичних галузей [9, с. 474]. Системоутворюючу функцію у їх сукупності виконують норми Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин».

Цей нормативний акт, **по-перше**, Закон розмежовує: а) особу, яка зникла безвісти і б) особу, яка зникла безвісти за особливих обставин. Про це йдеться у ст. 1 Закону. Відповідно до неї, особа зникла безвісти це фізична особа, стосовно якої немає відомостей про її місцеперебування на момент подання заявником заяви про її розшук. Особа, зникла безвісти за особливих обставин це особа, зникла безвісти у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру.

По-друге, встановлює (ст. 2), що правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин визначається: а) цим Законом, б) іншими законами України, в) міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Нажаль, законодавець прямо не називає ці «інші» закони, договори чи будь-які нормативні документи. Тому встановлення їх системи є результатом відповідних досліджень. Саме вони дають підстави вважати, що статусні характеристики осіб, зниклих безвісти за особливих обставин містять: Закони «Про правовий режим воєнного стану» (2015); «Про національну безпеку України» (2018); «Про соці-

альний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (1992); «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992); «Про Національну поліцію» (2015); «Про Національну гвардію України» (2014); «Про запобігання корупції» (2014); «Про державну службу» (2015); Указ Президента України від 24.02.2022. «Про введення воєнного стану в Україні»; Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України (2017); Ратифіковані Верховною Радою України: а) Женевська конвенція 1949 року «Про захист жертв війни», б) Додатковий протокол до цієї конвенції, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та інші.

По-третє, Закон (ст. 3) регулює суспільні відносини: а) пов'язані із набуттям особами статусу зниклих безвісти, б) обліком таких осіб, в) їх розшуком, г) соціальним захистом, д) соціальним захистом членів їхніх сімей.

По-четверте, визнає «Ad hoc» особливими обставинами: а) збройний конфлікт, б) воєнні дії, в) тимчасову окупацію частини території України, г) надзвичайні ситуації природного характеру, д) надзвичайні ситуації техногенного характеру.

По-п'яте, особливим правовим статусом наділяються зниклі безвісти за особливих обставин особи, уповноважені на виконання функцій держави. Це впливає з того, статус таких осіб окремо регулюється нормами ст. 9 «Особливості правового статусу осіб, уповноважених на виконання функцій держави, які зникли безвісти за особливих обставин».

За такою особою зберігаються місце роботи, займана посада та середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, незалежно від підпорядкування, але не більш як до моменту її оголошення померлою.

Якщо такі особи зникли безвісти за особливих обставин під час проходження військової служби, їм надаються гарантії, передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та іншими актами законодавства України.

По-шосте, Виникнення у конкретної фізичної особи правового статусу «зниклої безвісти за особливих обставин» корелюється з внесенням відомостей про таку особу до «Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин».

З цього приводу ст.4 Закону встановлює наступне: а) особа **набуває статусу** такої, що зникла безвісти з моменту внесення про неї відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; б) особа **вважається такою, що зникла безвісти** за особливих обставин, з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи».

У цій статті привертає увагу використання двох близьких за сутністю термінологічних конструкцій: а) особа набуває статусу зниклої ...; б) особа вважається зниклою.

З аналізу наведених положень випливає наступне: а) юридичний факт фіксації відомостей про особу в реєстрі одночасно є юридичним фактом виникнення у особи правового статусу «зниклої безвісти за особливих обставин»; б) особа **вважається** зниклою безвісти з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи; в) момент набуття особою **правового статусу зниклої безвісти** і момент визнання особи такою, що **вважається зниклою безвісти** не співпадають; г) будь-яка особа перед набуттям статусу **зниклої безвісти** деякий час перебуває у статусі особи, що **вважається зниклою безвісти**.

Закон допускає, що перебування особи у статусі такої, що **вважається зниклою безвісти** може продовжуватись до 4-х днів. Даний строк опосередкований нормами ч.ч. 2 і 3 ст. 18 Закону (відповідно до них, розрив у часі між фіксацією відомостей у реєстрі і визнанням особи такою, що вважається зниклою безвісти сягає чотирьох днів).

Таким чином, законодавець поряд із **правовим статусом** особи зниклої безвісти вводить в обіг поняття особи, яка **вважається зниклою безвісти**.

Законодавчі конструкції породжують питання стосовно наявності статусних ознак у особи, яка **вважається зниклою безвісти**. На наше переконання, це особливий правовий статус, адже у цей період особа набуває статусних ознак зафіксованих статтях 7, 8, 9 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» (заборона дискримінації, збереження місця роботи, право на отримання грошових виплат, право на гарантії, передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»).

Такий статус пропонується назвати «латентним (або імпліцитним) правовим статусом» (для статусу, який виникає після внесення відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, доречно, за необхідністю, застосовувати термін «експліцитний правовий статус»).

Таким чином, процес набуття особою статусу «зниклої безвісти за особливих обставин» складається з двох стадій.

На першій стадії особа набуває статусу такої, що **вважається зниклою безвісти за особливих обставин**. Юридичний факт виникнення цього статусу корелюється з моментом подання заявником заяви про факт зникнення особи. Тривалість стадії обмежена юридичним фактом внесення

про відповідну особу даних до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

На другій стадії статус особи, що *вважається* зниклою безвісти за особливих обставин трансформується у правовий статус особи, що *зникла* безвісти за особливих обставин. Юридичний факт виникнення цього статусу (основного експліцитного), корелюється з фактом внесення відповідних даних до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Принциповою особливістю правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, є неможливість такою особою самостійно його реалізовувати. Норми, що визначають статус, тільки мають на увазі існуванні легального носія, але їх фактичними адресатами є інші суб'єкти, яким «доручена» їх реалізація.

2. Реалізація статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Для реалізації статусу зазначених осіб, зниклих безвісти за особливих обставин законодавець запровадив спеціальний правовий механізм, який складається з: а) норм (нормативних актів), б) державних органів і інституцій, в) громадських колективних суб'єктів, г) окремих осіб [10].

Домінуючим нормативним актом цієї сфери є Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин». Саме він визначає права особи, зниклої безвісти (ст. 5); права близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти (ст. 6); заборону дискримінації зниклої безвісти, а також їхніх близьких родичів і членів сім'ї (ст. 7); правові наслідки набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин (ст. 8); регламентує функції Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (ст. 10, 11); регламентує функції Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (ст. 12, 16); регламентує Розшукові заходи щодо осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (ст. 17–20) тощо.

Серед державних органів і інституцій Закон виділяє: а) Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; б) Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин є посадовою особою Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. На Уповноваженого покладено функції: координацію розшуку; інформаційне забезпечення розшуку; аналіз ефективності системи розшуку; підготовку рекомендацій і пропозицій суб'єктам розшуку; функції контрольно-наглядової природи; утворення пошукових груп.

Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин це електронна база даних про

осіб, зниклих безвісти. На Реєстр покладено а) накопичення та централізації відомостей про таких осіб, б) облік інформації, необхідної для їх ефективного розшуку.

З цією метою Реєстр має право отримувати інформацію (включаючи персональні дані) від органів влади; концентрувати настановні відомості щодо зниклих безвісти осіб, а також відомості про їх невпізнані останки і відомості про судові рішення щодо визнання таких осіб: а) зниклими безвісти, б) безвісно відсутніми, в) померлими. Крім цього він має право отримувати інші дані, що можуть забезпечити ефективність пошукових заходів.

Зазначену інформацію Реєстр, по-перше, зберігає; по-друге, забезпечує захистом, у тому числі з використанням технічних та криптографічних інструментів; по-третє, забезпечує її використання для розшуку зниклих осіб. Як важливу форму використання бази Реєстру, Закон визначив інформаційну взаємодію між Реєстром та іншими державними інформаційними ресурсами. Окремо встановлено, що така взаємодія здійснюється електронними інформаційно-комунікаційними засобами.

Метою обробки персональних даних, що зберігаються у Реєстрі, є: по-перше, забезпечення реалізації відносин, пов'язаних з набуттям правового статусу зниклих осіб; по-друге, виконання повноваженнями органами завдань щодо встановлення місця перебування таких осіб.

Держателем Реєстру визначено Міністерство внутрішніх справ України. Цей орган має доступ до фондів Реєстру у повному обсязі.

3. Розшук осіб, зниклих безвісти за особливих обставин

Розшук осіб, зниклих безвісти за особливих обставин це система спеціальних заходів, які передбачені нормативними документами і здійснюються компетентними органами та їх службовими і посадовими особами з метою встановлення місця знаходження таких осіб.

При регулюванні відносин, які виникають у зв'язку розшуком законодавець розмежував: а) суб'єктів уповноважених на облік зниклих безвісти осіб; б) суб'єктів уповноважених на їх розшук.

До перших належить низка центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також органи прокуратури.

Міністерство оборони України; Міністерство охорони здоров'я України; Державна міграційна служба України; Державна пенітенціарна служба України; Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Міністерство регіонального розвитку та будівництва України; Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України; Адміністрація

Державної прикордонної служби України; Національна гвардія України; Національна поліція України; Служба безпеки України; органи прокуратури; місцеві органи виконавчої влади.

До органів, уповноважених на розшук насамперед належить Національна поліція України. Крім неї, ця функція доручена суб'єктам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Їх перелік міститься у ст.5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [11].

У тексті цієї статті вони позначені як «оперативні підрозділи» відповідних органів. Тобто, якщо йдеться про Службу безпеки України, то такими суб'єктами будуть оперативні підрозділи Центрального управління, оперативні підрозділи регіональних органів, оперативні підрозділи органів військової контррозвідки.

Національна поліція України має оперативні підрозділи у такому статусі: а) кримінальна поліція, б) спеціальна поліція; Служба безпеки України закріплює їх у таких назвах: а) оперативні підрозділи Центрального управління, б) оперативні підрозділи регіональних органів, в) оперативні підрозділи органів військової контррозвідки; Державне бюро розслідувань називає їх: а) оперативними, б) оперативно-технічними, в) внутрішнього контролю, г) забезпечення особистої безпеки; Служба зовнішньої розвідки України має такі оперативні підрозділи: а) агентурної розвідки, б) оперативно-технічні, в) власної безпеки; Державна прикордонна служба України концентрує оперативні підрозділи в Управлінні розвідки адміністрації державної прикордонної служби України; Управління державної охорони має підрозділ оперативного забезпечення охорони; Державна кримінально-виконавча служба України має оперативні підрозділи у складі органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів; Міністерство оборони України має оперативні підрозділи у складі розвідувального органу, яким є Головне управління розвідки Міністерства оборони України; Національне антикорупційне бюро України має оперативні підрозділи: а) детективів, б) оперативно-технічні, в) внутрішнього контролю; Бюро економічної безпеки України має оперативні підрозділи: а) детективів, б) оперативно-технічні.

Розшук особи, зниклої безвісти за особливих обставин, здійснюється по заяві. Заява подається до відповідного територіального органу Національної поліції України. У заяві зазначається інформація, що може сприяти розшуку.

Заява може бути подана: родичем такої особи, представником військового формування, органом державної влади, органом місцевого самоврядування, громадським об'єднанням: будь-якою іншою особою, якій стало відомо про зникнення. Ці ж особи можуть звернутися з повідомлен-

ням про зникнення особи до Уповноваженого. У такому разі заяву про розшук подає Уповноважений.

Уповноважений, з метою отримання інформації, що може сприяти розшуку, надсилає запити: а) до органів державної влади, зокрема органів, уповноважених на облік та розшук осіб, зниклих безвісти, б) органів місцевого самоврядування, їх посадових чи службових осіб, в) громадських об'єднань, г) до міжнародних гуманітарних організацій, що можуть володіти необхідною інформацією (Товариство Червоного Хреста України; Управління ООН з координації гуманітарних питань).

Керівники органів і громадських об'єднань, до яких надійшов запит (крім міжнародних організацій), зобов'язані в триденний строк повідомити Уповноваженого про результати його розгляду. Таке повідомлення має бути у письмовій формі.

Уповноважений узагальнює отриману інформацію та у триденний строк передає її до відповідного територіального органу Національної поліції України для вжиття заходів з розшуку зниклої безвісти особи.

Важливим завданням Уповноваженого є моніторинг виконання заходів щодо розшуку зниклих безвісти осіб. У межах його виконання, він має право витребувати у відповідного територіального органу Національної поліції України інформацію про результати розшукових заходів.

За невиконання законних вимог Уповноваженого (запити, витребування інформації тощо) передбачена адміністративна відповідальність. Вона регламентована статтею 188-51 КУпАП «Невиконання законних вимог Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин».

Відповідно до неї, а) невиконання законних вимог Уповноваженого і б) перешкоджання здійсненню ним своїх повноважень тягнуть накладення штрафу на посадових осіб від 100 до 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Повторне (протягом року) вчинення таких дій тягне накладення штрафу на посадових осіб від 250 до 400 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Таким чином, за своїми характеристиками, склад цього проступку є: 1) за характером шкоди формальним; 2) за ступенем суспільної небезпеки кваліфікованим; 3) за суб'єктом проступку посадовим; 4) за структурою альтернативним; 5) за повнотою викладення велінь бланкетним.

Встановлення складу потребує розслідування діяння і складання протоколу. За статтею 255 КУпАП «Особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення», протокол про вчинення дій передбачених ст. 188-51 КУпАП складають: а) Уповноважений з питань

осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; б) уповноважені особи секретаріату Уповноваженого, в) особи визначені Уповноваженим.

Протокол про адміністративне правопорушення складається не пізніше 24-х годин з моменту виявлення особи, яка вчинила правопорушення, у двох примірниках, один із яких під розписку вручається особі, яка притягається до адміністративної відповідальності.

Справи про проступки, передбачені ст. 188-51 КУпАП підвідомчі судам (ст. 221 КУпАП). Вони розглядаються у 15-денний строк з дня одержання судом протоколу та інших матеріалів справи. Розглянувши справу, суд виносить постанову по справі. Це може бути постанова: а) про накладення адміністративного стягнення штрафу; б) про закриття справи.

Постанова оскаржується шляхом подання апеляційної скарги. Строк оскарження 10 днів з дня винесення постанови. Якщо протягом цього терміну апеляційну скаргу не подано постанова набирає законної сили.

Зникнення людини безвісти для її родичів та членів сім'ї подія особливої трагічності. За образним виразом, вони опиняються у «пеклі невідомості».

Тому цілком природним є широке розповсюдження різномірних пропозицій по сприянню розшуку. Більшість з них зосереджена на орієнтації зацікавлених осіб на ефективне використання відповідних ресурсів держави і можливостей громадянського суспільства. Насамперед це організація правових консультацій, роз'яснень, порад, експертних пропозицій тощо.

Так, Міністерство внутрішніх справ України опублікувало для родичів та членів сім'ї, які розшукують зниклих рідних алгоритм дій, який містить телефони гарячих ліній, адреси відповідних сайтів, координати Національного інформаційного бюро. Аналогічні ресурси запровадили Міністерство оборони України, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Служба безпеки України та інші.

Делегація Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні видала практичний посібник «Супровід родичів осіб, зниклих безвісти», який розкриває шляхи подолання родичами зниклих безвісти юридичних, адміністративних, фінансових, психологічних труднощів.

Свої послуги з різних питань, що стосуються зникнення осіб безвісти пропонують Національна асоціація адвокатів, правова компанія «EVERLEGAL», Міжнародна комісія з питань зниклих безвісти та інші.

На регіональному рівні створені центри Офісу Уповноваженого. Сьогодні вони працюють у Запорізькій, Київській, Дніпропетровській, Львів-

ській та Рівненській областях. Розпочали роботу координатори на Київщині, Вінниччині, Сумщині, Одещині, Хмельниччині та Миколаївщині.

Висновки. Дослідження організаційно-правового інституту зниклих безвісти за особливих обставин дозволяє сформулювати наступне:

1. Правовий інститут зниклих безвісти за особливих обставин є поліструктурним феноменом, який утворює взаємодія суспільних відносин різної генези: матеріальних, процесуальних, процедурних, цивільно-правових, адміністративно-правових, оперативно-розшукових, управлінських, деліктних, сфери забезпечення свобод, інтересів і прав людини тощо. Зазначене є підставою для твердження, що це інститут комплексної правової природи, регулювання якого забезпечується нормами відповідних юридичних галузей. Системоутворюючу функцію у їх сукупності виконують норми Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин».

2. Процес набуття особою статусу «зниклої безвісти за особливих обставин» складається з двох стадій. На першій стадії особа набуває статусу такої, що вважається зниклою безвісти за особливих обставин. Він корелюється з моментом подання заявником заяви про факт зникнення особи. Такий статус пропонується назвати «імпліцитним (тимчасовим, латентним) правовим статусом».

На другій стадії імпліцитний правовий статус трансформується у правовий статус особи, що зникла безвісти за особливих обставин. Він корелюється з моментом внесення даних про зниклу особу до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин і залишається за особою до припинення її розшуку. Такий статус пропонується назвати «експліцитним (основним) правовим статусом».

3. Принциповою особливістю правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, є неможливість такою особою самостійно його реалізовувати. Норми, що визначають статус, тільки мають на увазі існуванні легального носія, але їх фактичними адресатами є інші суб'єкти, яким «доручена» їх реалізація.

4. З метою ефективною реалізації статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин законодавець запровадив спеціальний правовий механізм, який складається з: а) норм (нормативних актів), б) державних органів і інституцій, в) громадських колективних суб'єктів, г) окремих осіб.

5. Одним з позитивних результатів функціонування спеціального правового механізму реалізації статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин слід визнати створення алгоритму дій для родичів та членів сім'ї, які розшукують зниклих рідних.

Література

1. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII. ВВР, 2018, № 38, ст. 280.

2. Колпаков В. К. Адміністративно-правовий статус інших (крім органів виконавчої влади) державних органів. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: У 2т.: Т.1: Загальна частина Ред. колегія В. Б. Авер'янов (голова). К.: Юридична думка, 2004. 584 с. С. 235–242.

3. Kolpakov V. K. Postmodern locations in administrative law: doctrinal understanding and overcoming. Ампаро. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2022. № 2. 68 с. С. 5–15. DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-2-01>

4. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Офіційний вісник України. 2017, № 61, ст. 1886.

5. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста [М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель]; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. 2017. 145 с. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/МНП-final.pdf>. С. 28.

6. Їріс Давід. Principes de droit des conflits armés. 5e éd. Bruxelles: Bruylant, 2012, 1151 p. DOI <https://doi.org/10.7202/1017547ar>

7. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022. № 64/2022. Голос України № 37 від 24.02.2022;

8. Закон України Про внесення змін до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із набуттям статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин від 14.04.2022 № 2191-IX. Офіційний вісник України. 2022, № 35, ст. 1896;

9. Колпаков В. К. Регулювання будівельної галузі нормами адміністративного права. Наукові перспективи: журнал. 2023. № 1(31) 2023. С. 585. С. 473–485. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-1\(31\)-473-485](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-1(31)-473-485)

10. Колпаков В. К. Механізм забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Гарантії та забезпечення прав людини в Україні: становлення, розвиток та перспективи : збірник тез доповідей за матеріалами круглого столу, присвяченого Міжнародному дню прав людини (м. Харків 04.12. 2022 р.). Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. 146 с. С. 50–53.

11. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. ВВР, 1992, № 22, ст. 30.

Анотація

Колпаков В. К. Зниклі безвісти за особливих обставин: поняття і розшук. – Стаття.

Проблематика статті обумовлена особливостями статусу осіб, які зникли безвісти за особливих обставин. Феномен «особа, що зникла безвісти за особливих обставин» постав реальністю правового простору, по-перше, з введенням в Україні воєнного стану відповідно до Указу Президента України № 64/2022 від 24.02.2022р., по-друге, з легалізацією юридичного регулювання відносин цього сегменту гуманітарного права Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12.07.2018 р. № 2505-VIII (в редакції від

14.04.2022 р). Норми зазначених актів стали предметом дослідження даної статті.

Правовий статус осіб зниклих безвісти за особливих обставин аналізується з позицій розуміння категорії «статус» а) законодавцем, висвітленого у відповідних актах позитивного права, і б) адміністративно-правової доктрини.

Зазначається, що інститут осіб зниклих безвісти за особливих обставин має комплексну правову природу, адже є результатом інтеграції відносин різної генези: матеріальних, процесуальних, процедурних, цивільно-правових, адміністративно-правових, оперативно-розшукових, управлінських, деліктних, сфери забезпечення свобод, інтересів і прав людини тощо.

Дослідженням встановлено, що процес набуття особою статусу «зниклої безвісти за особливих обставин» складається з двох стадій. На першій стадії особа набуває статусу такої, що вважається зниклою безвісти за особливих обставин. На другій він трансформується у правовий статус особи, що зникла безвісти за особливих обставин.

На підставі аналізу детермінантних ознак кожної із стадій сформульовано пропозиція маркувати першу стадію «імпліцитним (тимчасовим, латентним) правовим статусом», а другу стадію «експліцитним (основним) правовим статусом».

Підкреслено, що принциповою особливістю правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, є неможливість такою особою самостійно його реалізувати. Норми, що визначають статус, тільки мають на увазі існуванні легального носія, але їх фактичними адресатами є інші суб'єкти, яким «доручена» їх реалізація.

Встановлено, що реалізація правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин здійснюється за допомогою спеціального правового механізму, який складається з норм (нормативних актів); державних органів і інституцій; громадських колективних суб'єктів; окремих осіб.

Привертається увага до твердження, що одним з позитивних результатів функціонування спеціального правового механізму реалізації статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин слід визнати створення алгоритму дій для родичів та членів сім'ї, які розшукують зниклих рідних.

Детально проаналізовані компетенції Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин і Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Зокрема розкрито зміст адміністративної відповідальності за невиконання законних вимог Уповноваженого, яка регламентована статтею 188-51 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Невиконання законних вимог Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин».

Ключові слова: воєнний стан, гуманітарне право, Єдиний реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, правовий статус осіб, які вважаються зниклими безвісти за особливих обставин, Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Summary

Kolpakov V. K. Missing persons under special circumstances: concept and search. – Article.

The problems of the article are determined by the peculiarities of the status of persons who have disappeared under special circumstances. The

phenomenon of «a person who disappeared under special circumstances» became a reality in the legal space, firstly, with the introduction of martial law in Ukraine in accordance with the Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 of 24.02.2022, and secondly, with the legalization of legal regulation of relations of this segment of humanitarian law by the Law of Ukraine «On the Legal Status of Persons Disappeared Under Special Circumstances» dated July 12, 2018 No. 2505-VIII (as amended on April 14, 2022).

The norms of these acts became the subject of research of this article. The legal status of missing persons under special circumstances is analyzed from the standpoint of the understanding of the category «status» a) by the legislator, in the relevant acts of positive law, and b) by the administrative-legal doctrine.

It is noted that the institution of persons missing under special circumstances has a complex legal nature, because it is the result of the integration of relations of various genesis: material, procedural, procedural, civil-law, administrative-law, operative-search, management, tort, the sphere of ensuring freedoms, interests and human rights, etc.

Research has established that the process of a person acquiring the status of «disappeared under special circumstances» consists of two stages. At the first stage, a person acquires the status of being considered missing under special circumstances. On the second, it is transformed into the legal status of a person who has disappeared under special circumstances.

Based on the analysis of the determining features of each of the stages, a proposal was formulated to mark the first stage as «implicit (temporary, latent) legal status», and the second stage as «explicit (main) legal status».

It is emphasized that a fundamental feature of the legal status of persons who have disappeared under

special circumstances is the impossibility of such a person to implement it independently. Norms determining the status only imply the existence of a legal medium, but their actual addressees are other subjects who are «entrusted» with their implementation.

It has been established that the implementation of the legal status of persons who have disappeared under special circumstances is carried out with the help of a special legal mechanism, which consists of norms (normative acts); state bodies and institutions; public collective subjects; individuals.

It is recognized that one of the positive results of the functioning of the special legal mechanism for the implementation of the status of persons missing under special circumstances should be recognized as the creation of an algorithm of actions for relatives and family members who are looking for missing relatives.

Competences of the Commissioner for Persons Disappeared Under Special Circumstances and the Unified Register of Persons Disappeared Under Special Circumstances were analyzed in detail. In particular, the content of administrative responsibility for non-fulfillment of the Commissioner's legal requirements, which is regulated by Article 188-51 of the Code of Administrative Offenses «Failure to fulfill the legal requirements of the Commissioner on matters of missing persons under special circumstances», has been revealed.

Key words: martial law, humanitarian law, Unified register of persons missing under special circumstances, legal status of persons missing under special circumstances, the legal status of persons who are considered missing under special circumstances, Commissioner for issues of persons missing under special circumstances.

УДК 343.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.14>

С. В. Степаненко
orcid.org/0000-0002-9801-1394
доктор наук з державного управління,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МИТНОГО РЕЖИМУ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ КОРДОН УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Учасники зовнішньоекономічної діяльності зобов'язані переміщувати товари через митний кордон шляхом поміщення товарів в один із митних режимів, передбачених Кримінально-процесуальним кодексом України. Вони мають право вибору митного режиму. За їх застосуванням один митний режим може бути замінений іншим за умови дотримання вимог того чи іншого митного режиму. Товари можуть бути розміщені тільки згідно з правилами, встановленими в МК України.

У зв'язку з викладеним, а також враховуючи те, що адміністративно-правове регулювання митних режимів завжди було і залишається принципово важливим аспектом митної справи, виникає необхідність осмислення теоретичних положень щодо митних режимів, визначених у новому Зн. України та визначити подальші напрями вдосконалення митного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Митний режим та його складові певною мірою були предметом науково-теоретичних досліджень таких учених, як: Б. Габрічідзе, О. Гребельник, В. Драганов, С. Ківалов, О. Козирін, В. Науменко, П. Пашко, К. Сандровський та ін.

В Україні чітко простежується відсутність належної регламентації одного з найважливіших правових інститутів – митних режимів. **Метою статті** є спроба заповнити цю прогалину.

Чине законодавство, у тому числі й Митний кодекс України, не відповідають сучасному стану митної політики і митної справи, мають багато прогалин, що стримує розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств і як наслідок – економічних відносин нашої держави з іншими країнами світу.

Більшість важливих питань щодо митної діяльності, застосування митних режимів урегульовано лише підзаконними відомчими актами, які не зрідка вступають у колізію із законодавчими і мають сумнівну юридичну силу.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правова система є специфічним інститутом державного управління, який має забезпечити управління в особливих і виняткових ситуаціях, коли з боку держави потрібні додаткові зусилля для підтримки нормального стану.

Управління державою в таких умовах здійснюється завдяки особливим адміністративно-правовим процедурам. Водночас збільшується обсяг адміністративно-правової організації, розширюється сфера адміністративного впливу органів виконавчої влади, що в свою чергу призводить до дещо звуження правового статусу громадян, обмеження сфери дії. своїх особистих прав і свобод.

Кожна правова адміністративна система складається з ряду елементів, які визначають її структуру: цілі правової адміністративної системи; юридично-адміністративний метод, який ґрунтується на принципах влади і підпорядкованості, обов'язкового типу організації і виражається в юридичній нерівності суб'єктів правовідносин; сукупність встановлених законом правил діяльності, дій чи поведінки громадян, юридичних осіб, державних органів та їх службовців, здійснення ними своїх прав у певних ситуаціях (умовах), тобто «правила внутрішнього розпорядку»; спеціальні служби державного управління («органи системи»), на які покладено завдання реалізації мети правово-адміністративної системи; Часові та просторові рамки правової адміністративної системи. Ці елементи дають змогу розрізнити в структурі адміністративно-правових систем два взаємопов'язані аспекти – змістовний і формальний.

Особливе місце в системі адміністративно-правових систем, до яких належать правові системи про воєнний і надзвичайний стан, а також про зони надзвичайної екологічної ситуації, посідають норми про надзвичайні ситуації. Ці системи характеризуються особливим характером реалізованих системних заходів, які потребують ретельної нормативної організації.

Мета застосування того чи іншого надзвичайного режиму є основним критерієм розмежування цих видів правових режимів. У групі режимів надзвичайної ситуації виокремлено режим «особливий стан», засоби якого за суворістю та обсягом правових обмежень значно поступаються засобам надзвичайного стану та недостатні для оголошення останнього. На землях, які зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, створено особливий правовий режим.

Порядок доступу до відомостей, що становлять державну таємницю, визначається правовою адміністративною системою конфіденційності. Державний суверенітет України в економічній сфері гарантується правовим режимом виключної (морської) економічної зони України. Правовий режим спеціальної економічної зони визначає частину території України, на якій встановлено і діє спеціальний правовий режим господарської діяльності та порядок застосування і дії законодавства України.

Безпека держави також забезпечується завдяки системі охорони державного кордону, яка складається з «підсистем» державного кордону України, системи кордонів і порядку в пунктах пропуску через державний кордон України.

Економічні кордони та національна безпека України захищені системою митних правил. Митна система — це постійно діюча загальнодержавна система переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України. Наявність у структурі митної системи спеціальних «правил», «правил порядку» та інших елементів дозволяє розглядати її як один із видів адміністративно-правового режиму.

Найосновнішим поняттям у митному праві є поняття «митна справа», яке має велике значення у визначенні митної політики як складової зовнішньої та внутрішньої політики держави. Структура митного питання складається з таких елементів: митна політика; митне регулювання; переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон; митні правила; митні платежі; митне оформлення; митний контроль; валютний контроль; митні пільги; ведення митної статистики; Боротьба з контрабандою та іншими порушеннями митних правил і застосування заходів відповідальності за ці злочини; служба в митних органах тощо. Справедливо, що митна політика визначена найважливішою складовою митної справи.

Митні правила являють собою складний правовий інститут зі специфічним змістом і структурою, що забезпечує регулювання суспільних відносин, пов'язаних з переміщенням товарів та інших речей через митний кордон держави фізичними та юридичними особами. Інститут митних систем охоплює такі відносини:

- щодо встановлення загальних правил митного регулювання;
- між різними гілками виконавчої влади, а також між різними ланками Державної митної служби України щодо порядку застосування митних правил;
- між митними органами, фізичними та юридичними особами у зв'язку з переміщенням товарів та інших матеріалів через митний кордон України;

– у зв'язку з володінням, користуванням і розпорядженням товарами та іншими речами, які переміщуються через митний кордон України;

– щодо захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які переміщують через митний кордон товари та інші матеріали [3].

Принципи митних режимів – Це основні ідеї, які відображають закономірності економічних відносин, пов'язаних з процесом переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України, і є основою для подальшого розвитку митного законодавства у цій сфері. До загальних принципів митного регулювання належать: верховенство права; пріоритет прав людини і громадянина; дотримання прав підприємств, установ, організацій та об'єднань громадян; Рівне право фізичних та юридичних осіб на ввезення в Україну та вивезення з її території товарів та інших речей.

Митні системи являють собою складний правовий інститут, який поєднує в собі норми різних галузей права: митного, адміністративного, цивільного, податкового тощо. Складність митних систем визначається також тим, що вони виконують свою функцію за допомогою поєднання адміністративних, правових, цивільно-правових, тарифних і нетарифних методів регулювання.

Правовий інститут «Митні правила» – це система правових норм, що регулюють відносини: які складаються в процесі переміщення товарів та інших речей через митний кордон України; у зв'язку з володінням, користуванням і розпорядженням товарами та іншими речами, які переміщуються через митний кордон України; які мають безпосереднє відношення до зазначених відносин (забезпечення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб під час переміщення товарів та інших речей, відповідальність за порушення норм митних правил тощо).

Загальний митний режим – це постійно діюча система державного рівня, яка визначає принципи порядку переміщення через митний кордон України товарів, транспортних засобів та інших матеріалів.

За допомогою спеціальних митних правил встановлено певний порядок переміщення товарів через митний кордон України; умови його розташування та дозволеного використання на митній території (або за її межами); права та обов'язки бенефіціара митного режиму; У деяких випадках також вимоги до окремих товарів і правовий статус особи, яка їх переміщує через митний кордон.

Види митних режимів: експорт, реекспорт, тимчасове ввезення, тимчасове вивезення, імпорт, реімпорт, транзит, переробка на митній території, переробка за межами митної терито-

рії, вільна митна територія, магазин безмитної торгівлі, митний склад, відмова. на користь держави і знищення.

Критеріями розмежування приватних митних режимів є: походження товарів, на які поширюється митний режим; напрямок руху вантажів і транспортних засобів; сплачувати митні платежі або встановлювати пільги щодо їх сплати; правила користування, володіння та розпорядження товарами та іншими матеріалами, що підлягають митному режиму; тривалість перебування за системою; Стан товару після завершення митного оформлення та ін.

Товари, транспортні засоби та інші матеріали переміщуються через митний кордон України під митним контролем і підлягають митному оформленню. Митний контроль здійснюється з метою забезпечення дотримання державними органами, підприємствами та їх посадовими особами, а також громадянами порядку переміщення товарів та інших матеріалів через митний кордон України. Митне оформлення здійснюється посадовими особами митних органів з метою забезпечення митного контролю та із застосуванням засобів державного регулювання товарів та інших предметів, що ввозяться на митну територію України, вивозяться за її межі та транзитом через територію України.

Митний контроль можна класифікувати на види відповідно до:

а) його об'єкт – для митного контролю товарів, митного контролю транспортних засобів, митного контролю інших об'єктів;

б) відправлення товарів (із заявленого митного режиму) – для експортного, імпорного контролю та контролю за доставкою товарів транзитом.

Митні органи також здійснюють документальний (за документами, наданими декларантом) та фізичний контроль (відповідність дозволених декларантом відомостей про товари, що фактично перевозяться).

Формами митного контролю є: Перевірка необхідних документів. Митний огляд (огляд транспортних засобів, товарів та інших речей, особистий огляд), переогляд, облік предметів, що переміщуються через митний кордон України, а також інші форми, застосування яких не суперечить законодавству України.

Митне оформлення – це дії посадових осіб митних органів, які здійснюються в установленій послідовності та спрямовані на забезпечення виконання чинного законодавства, встановленого порядку переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України, у тому числі дотримання не – заходи тарифного регулювання при розміщенні товарів і транспортних засобів у відповідний митний режим.

Митне оформлення проходить в чотири етапи:

1) «акредитація»;

2) «Забезпечити заходи тарифного регулювання»;

3) «Забезпечити процедури нетарифного регулювання»;

4) Повне розмитнення.

Залежно від обраного суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності митного режиму кожен із перелічених етапів митного оформлення може бути змінений або доповнений.

Декларування – повідомлення учасниками зовнішньоекономічної операції митному органу.

До приватного (правово-організаційного) права – створення спеціальних державних органів і недержавних структур, які забезпечують за допомогою специфічних засобів, технологій і форм роботи захист законних прав та інтересів громадян.

До прямих форм (засобів) забезпечення прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб у сфері митних відносин належать право оскарження дій чи бездіяльності митних органів та їх працівників; адміністративний контроль з боку вищих митних органів; прокурорський нагляд; право звернутися за допомогою до адвоката (або іншого фахівця в галузі права); Право на отримання допомоги (уповноважених) митних брокерів тощо [4].

Адміністративну відповідальність за переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів комерційного призначення через митний кордон України поза митним контролем, слід розглядати як вид юридичної відповідальності, що виражається у встановленні ст. 482 Митного кодексу України щодо суспільно значущого обов'язку особи дотримуватись митних правил; У разі порушення встановленого правила на особу може бути накладено адміністративне стягнення за рішенням районної чи районної у місті, міста чи міста на підставі протоколу, складеного в установленому порядку посадовими особами митного органу.

Ознаками адміністративної відповідальності за переміщення через митний кордон України поза митним контролем товарів комерційного призначення є: Підставою для застосування є вчинення особою, визначеною ст. 482 Митного кодексу України; Вчинення особою такого діяння порушує встановлений громадський порядок, а також положення чинних митних правил; внаслідок вчиненого для особи настають негативні наслідки у вигляді адміністративного стягнення; До відповідальності може бути притягнута фізична особа, яка досягла шістнадцяти років; Постанова про притягнення особи до відповідальності приймається на підставі протоколу, складеного в установленому порядку посадовою особою митного органу.

Провадження у справі про переміщення чи дії, спрямовані на переміщення через митний кордон України товарів комерційного призначення поза митним контролем, є підвидом провадження у справах про порушення митних правил, тому порядок їх здійснення регулюється нормами Митного кодексу України.

Структурно провадження у справі про переміщення чи дії, спрямовані на переміщення через митний кордон України товарів комерційного призначення поділяється на кілька стадій:

- 1) виявлення факту порушення;
- 2) Позов подано посадовою особою митниці.
- 3) вирішення справи в суді;
- 4) оскарження постанови про зняття адміністративної відповідальності;
- 5) Виконання рішення. Кожна з цих стадій включає логічно обумовлену сукупність дій, спрямованих на встановлення об'єктивної істини про вчинене.

Наявність складу злочину із суміжними ознаками може бути як наслідком диференціації юридичної відповідальності, так і наслідком порушення юридичної техніки під час правотворчого процесу. Під час характеристики діяння необхідно звернути увагу на конструкцію самої норми, оскільки склад злочину завжди чітко оформлений у нормативно-правовому акті, враховуючи те, що розмежування на основі Нематеріальна ознака суспільної небезпеки є абстрактною, залежить від суб'єктивного сприйняття особи. Склад злочину та його межі мають бути визначені за наявністю чи відсутністю певних офіційних посилань.

Висновки та перспективи подальших розвідок у зазначеному напрямку. Для кваліфікації закону за ст. 482 Митного кодексу України, необхідно виявити предмет як доказ утворення цього злочину.

Ознаки предмета злочину поділяються на групи: фізичні (істотні чи неістотні, кількість, якість, стан, форма, значення, функціональне призначення, приналежність), юридичні (відображають його правові ознаки в частині порушення митних правил: наявність вчиненого порушення митних правил щодо конкретних матеріальних цінностей; пряме законодавче визначення; причетність до цього злочину; зв'язок із суб'єктом злочину).

Об'єктивна сторона переміщення чи дій, спрямованих на переміщення через митний кордон України поза митним контролем комерційних товарів, визначається формальним складом даного виду адміністративного правопорушення та характеризується такими ознаками:

- 1) діяння: рух або дії, спрямовані на переміщення товарів або транспортних засобів комерційного призначення;

- 2) місце оформлення дозволу: митний кордон України;

- 3) Комісійний спосіб: поза місцезнаходженням митного органу, поза встановленим для нього робочим часом, без проведення митних процедур, з незаконним звільненням від митного контролю.

Враховуючи викладене, під рухом або діями, спрямованими на переміщення товарів чи транспортних засобів комерційного призначення, слід розуміти переміщення або спробу переміщення за межі пункту пропуску.

Література

1. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 32. Ст. 1175.
2. Митний кодекс України від 11 липня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 38–39. Ст. 288.
3. Коментар до Митного кодексу України / за ред. П. В. Пашка. К. : Юстініан, 2004. 736 с.
4. Митний кодекс України : наук.-практ. коментар / А. Т. Комзюк, О. О. Погребний, Р. А. Калюжний та ін. К. : Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність», 2008. 757 с.
5. Про внесення змін до Податкового та Митного кодексів України щодо узгодження їх окремих норм : Закон України від 7 червня 2012 р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 51. Ст. 20–34.
6. Anderson B. *The City in Transgression. Human Mobility and Resistance in the 21st Century*. Routledge, 2020. 230 p.
7. *Transnational Crime and the Developing World: report from Global Financial Integrity*. March. 2017. URL: <http://qoo.by/21V1>

Анотація

Степаненко С. В. Правове регулювання митного режиму переміщення товарів через кордон України. – Стаття.

Розглядаються питання безпосередньо пов'язані із необхідністю вдосконалення механізму правового регулювання системи адміністративно-правових режимів, зокрема, митних у митній сфері.

Аналіз чинного законодавства України свідчить про те, що в цілому проблема застосування адміністративно-правових режимів на сьогодні в Україні вирішена. Їх загальні правові засади визначені Конституцією України, знаходять своє подальше закріплення у спеціальних законах та інших нормативно-правових актах. Але цього не можна сказати про окремі види адміністративно-правових режимів, наприклад, про режими у сфері митно-правових відносин.

Досліджено основні адміністративно-правові режими, – це встановлена у законодавчому порядку система норм, спрямованих на забезпечення державного суверенітету, підтримання громадського порядку, охорони суспільної безпеки, нормального існування всіх життєво важливих інституцій держави та суспільства за допомогою адміністративно-правових засобів регулювання та спеціально створених служб і органів державного управління.

Наявність відокремленої спільності взаємопов'язаних норм права, які регулюють зазначені суспільні відносини, дозволяють виділити інститут адміністративного права – «адміністративно-правові режими».

До сфери регулювання митних режимів відноситься більш вузька група суспільних відносин порівняно з інститутом «адміністративно-правові режими» – це встановлення порядку переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України.

Тому митні режими, як і інші види адміністративно-правових режимів, потрібно розглядати як підінститут галузі адміністративного права.

Визначено, що для галузі адміністративного права характерна наявність правових режимів, які належать до сфери державного управління.

Їх специфіка проявляється в особливому порядку виникнення і формування змісту прав та обов'язків учасників адміністративно-правових відносин і їх здійснення, у наявності відповідних санкцій, у специфічних засобах реалізації, а також у дії єдиних принципів і загальних положень, що поширюються на дану сукупність правових норм.

Ключові слова: адміністративне право, митний режим, правове регулювання, переміщення товарів, митний кордон.

Summary

Stepanenko S. V. Legal regulation of the customs regime of movement of goods across the border of Ukraine. – Article.

The issues under consideration are directly related to the need to improve the mechanism of legal regulation of the system of administrative and legal regimes, in particular, customs in the customs sphere.

The analysis of the current legislation of Ukraine shows that, in general, the problem of the application of administrative and legal regimes has been solved in Ukraine today. Their general legal principles are determined by the Constitution of Ukraine, and are further consolidated in special laws and other normative

legal acts. But this cannot be said about certain types of administrative-legal regimes, for example, regimes in the field of customs-legal relations.

The main administrative-legal regimes were studied, which is a system of norms established in the legislative order aimed at ensuring state sovereignty, maintaining public order, protecting public safety, and the normal existence of all vital institutions of the state and society with the help of administrative-legal means of regulation and specially created services and state administration bodies.

The existence of a separate community of interrelated legal norms that regulate the specified social relations allows us to distinguish the institution of administrative law – “administrative-legal regimes”. The sphere of regulation of customs regimes includes a narrower group of social relations compared to the institution of “administrative and legal regimes” – this is the establishment of the order of movement of goods and other objects across the customs border of Ukraine.

Therefore, customs regimes, like other types of administrative-legal regimes, should be considered as a sub-institute of the field of administrative law.

It was determined that the field of administrative law is characterized by the presence of legal regimes that belong to the sphere of public administration.

Their specificity is manifested in the special order of emergence and formation of the content of rights and obligations of participants in administrative-legal relations and their implementation, in the presence of appropriate sanctions, in specific means of implementation, as well as in the operation of uniform principles and general provisions that apply to a given set of legal norms

Key words: administrative law, customs regime, legal regulation, movement of goods, customs border.

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.15>

А. А. Шовкун
orcid.org/0000-0002-1169-1455
аспірантка кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СУБ'ЄКТИ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ

Постановка проблеми. Надання безоплатної правової допомоги (далі – БПД) – це сукупність процесів та процедурних дій, які здійснюються уповноважені на те суб'єкти. Як зазначає В.К. Колпаков, управлінська система функціонує завдяки тому, що суб'єкт управління впливає на його об'єкт. Внаслідок цього об'єкт певною мірою змінюється, набуває нових якостей та організаційних особливостей [11, с. 8]. Складність управління системою надання БПД полягає, зокрема, в тому, що вона характеризується багатоманітним суб'єктним складом, особливими завданнями, які вони виконують, та принципами, на яких ґрунтується їх діяльність. Забезпечення ефективності діяльності органів державної влади, які здійснюють управління системою надання БПД в Україні, є однією із пріоритетних цілей, яка наразі стоїть перед державою.

Ступінь розробки проблеми. Питання управління системою надання БПД та ролі в ній суб'єктів управління є недостатньо дослідженим. Окремі праці В. Авер'янова, О. Артем'єва, А. Іванової, Т. Коломоєць, В. Колпакова, О. Кузьменко, А. Куліш присвячені розвитку інституту БПД. Однак, правове поле наукових досліджень, які б повною мірою розкривали особливості кожного із суб'єктів управлінської системи надання БПД в їх сукупності та окремо, є недостатньо наповненим.

Метою даної статті є правовий аналіз та ґрунтовне дослідження правового становища суб'єктів управління системою надання БПД, а також детальна характеристика їх повноважень, завдань та ролі в процесі управлінської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В структурі Закону України «Про безоплатну правову допомогу» суб'єктам управління системою надання БПД присвячений окремий розділ, який складається з трьох статей. Вказані статті закріплюють компетенцію уповноважених суб'єктів управління системою надання БПД.

Так, Розділом IV Закону України «Про безоплатну правову допомогу» визначено суб'єктний склад управління системою надання БПД, який включає Кабінет Міністрів України та Міністерство юстиції України, а також закріплено їх повноваження у сфері надання БПД. Окрема стаття

Розділу IV присвячена також питанню фінансування безоплатної правової допомоги [1].

Однак, повною мірою не можна стверджувати, що лише вказані суб'єкти управлінської діяльності мають виключні повноваження в сфері управління системою надання БПД, яка є достатньо розгалуженою та складною. У даному випадку мова йтиме лише про органи управління, управлінські функції яких прямо визначені Законом та/або які мають прямий чи опосередкований управлінський вплив на їх діяльність.

Постійний розвиток та прогресивність суспільних відносин, які виникають у сфері надання БПД, в тому числі активна нормотворча політика, зміни в суспільному житті громадян, які виникають в умовах безперервної глобалізації, безпосередньо зумовлюють виникнення нових проблемних питань, які потребують вирішення та ефективного врегулювання, в тому числі суб'єктами управління, які відіграють важливу роль в системі надання БПД.

Крім того, суб'єкти управління системою надання БПД включають в себе органи, які здійснюють функціональне обслуговування та забезпечення ефективної роботи суб'єктів управління: інформаційно-технологічне, організаційно-господарське та методологічне забезпечення, діловодство тощо, та є необхідною та надважливою складовою процесу управлінської діяльності.

При цьому, варто підкреслити, що кожен із суб'єктів управління системи БПД, який належить до відповідного структурного рівня, має власні визначені законодавчо завдання та повноваження.

В.В. Сахнюк пропонує суб'єктів, що беруть участь в організації діяльності системи надання БПД, розділити на тих, що наділені загальною компетенцією (Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України), та тих, що володіють спеціальною компетенцією (Координаційний центр з надання правової допомоги, суб'єкти надання безоплатної первинної правової допомоги та суб'єкти надання безоплатної вторинної правової допомоги) [112, с. 212–213].

Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади знаходиться на найвищому рівні управлінської ієрархії системи надання БПД і у своїй діяльності керується, зокрема,

Законом України «Про Кабінет Міністрів України» та відповідно до статті 20 вказаного Закону забезпечує проведення державної правової політики, створює умови для вільного розвитку і функціонування системи юридичних послуг та правової допомоги населенню, здійснює заходи щодо забезпечення функціонування системи БПД [2].

При цьому Кабінет Міністрів України є своєрідним «модератором» управління системою надання БПД, адже на нього покладені повноваження щодо участі у визначенні основних напрямів державної політики в галузі забезпечення громадян якісною БПД.

Кабінет Міністрів України здійснює виконавчу владу безпосередньо та, в тому числі, через міністерства, координує та контролює їх діяльність.

На думку С. Бреуса повноваження Кабінету Міністрів України у сфері надання безоплатної правової допомоги носять системоутворюючий та нормативний характер [15, с. 31].

Так, у сфері надання БПД на Кабінет Міністрів України покладені повноваження, зокрема, щодо затвердження порядку і умов проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються для надання безоплатної вторинної правової допомоги (далі – БВПД) [3]; встановлення порядку і умов укладення контрактів/договорів з адвокатами, які надають БВПД на постійній та тимчасовій основах [4]; встановлення порядку інформування центрів з надання БВПД про випадки затримання осіб [5]; оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу [6] тощо.

Як зазначає В.В. Сахнюк, в системі суб'єктів надання безоплатної правової допомоги Кабінет Міністрів України є суб'єктом публічного адміністрування, що володіє загальною управлінською компетенцією, яка проявляється в нормотворчих та організаційно-регулятивних повноваженнях щодо системи надання безоплатної правової допомоги [10, с. 307].

Крім того, Кабінет Міністрів України несе відповідальність за прийняття підзаконних нормативно-правових актів та документів стратегічного характеру, що стосуються функціонування системи надання БПД, а також забезпечення міжвідомчої взаємодії, пов'язаної з правовою допомогою. Також Кабінет Міністрів України затверджує положення про Координаційний центр з надання правової допомоги (далі – Координаційний центр), який є державною установою та самостійною структурною одиницею системи надання БПД [7].

У свою чергу діяльність всієї державної системи надання громадянам БПД не тільки координується, але й контролюється державними

органами. На державному рівні таким органом є Міністерство юстиції України. В структурі Кабінету Міністрів України безпосередньо питаннями надання безоплатної правової допомоги займається Міністерство юстиції України, яке і здійснює загальне управління вказаною сферою.

Цікавою є думка С.Є. Тюріна, що фактично від Міністерства юстиції України залежить формування належного за якістю правового поля в державі [12, с. 67]. При цьому Будецький Р.В. вважає Міністерство юстиції України так званим «класичним» міністерством, без якого практично неможливою є діяльність демократичної держави у правовій сфері і забезпеченні верховенства права [13, с. 30].

Міністерство юстиції України здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні органи Мін'юсту [8].

Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» Міністерство юстиції України, зокрема, забезпечує координацію діяльності центральних органів виконавчої влади щодо реалізації політики держави у сфері надання БПД, проведення конкурсів для залучення адвокатів для надання БВПД; відповідає за впровадження та функціонування системи БВПД; утворює центри з надання БВПД; надає методичну допомогу органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування щодо надання безоплатної первинної правової допомоги; затверджує стандарти якості надання БПД, Типове положення про установи з надання безоплатної первинної правової допомоги, порядок та критерії залучення органами місцевого самоврядування юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги, положення про центри з надання БВПД; встановлює порядок ведення Координаційним центром Реєстру адвокатів, які надають БВПД; аналізує практику застосування цього Закону; співпрацює з центральними органами виконавчої влади з питань реалізації цього Закону тощо [1].

З метою формування та забезпечення функціонування в Україні ефективної системи БПД, забезпечення її доступності та якості та на виконання вимог Закону України «Про безоплатну правову допомогу» у 2012 році було утворено Координаційний центр з надання правової допомоги з віднесенням його до сфери управління Міністерства юстиції України. Натомість, Міністерству юстиції України було доручено утворити комісію з ліквідації Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції і забезпечити його ліквідацію у встановленому законодавством порядку.

Міністерство юстиції України є органом виконавчої влади, уповноваженим на створення системи БВПД через Координаційний центр. Варто підкреслити, що повноваження щодо загального управління у сфері надання безоплатної первинної правової допомоги та БВПД Міністерство юстиції України здійснює за участю Координаційного центру.

Згідно чинного законодавства Координаційний центр належить до сфери управління Міністерства юстиції України та діє на підставі Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 504 від 06 червня 2012 року «Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції» [7].

Координаційний центр є певним адміністратором в системі надання БПД і фактично створює відповідні та належні умови для отримання якісної БПД. Основні завдання Координаційного центру визначені пунктом 12 Положення про Координаційний центр з надання правової допомоги [7]. Також В.В. Сахнюк пропонує розглядати Координаційний центр як орган спеціального управління, який здійснює повноваження організаційно-координаційного, експертно-аналітичного, інформаційного та контролюючого характеру [10, с. 309].

Координаційний центр має власну структуру, до якої входять управління, відділи та сектори. За достатньо тривалий період роботи Координаційного центру ним було ухвалено вагому кількість організаційно-розпорядчих документів, які, зокрема, спрямовані на здійснення ефективної та якісної роботи системи БПД. Очолює Координаційний центр директор, який призначається на посаду і звільняється з посади Міністром юстиції України.

При цьому Координаційний центр у межах власних повноважень видає накази, організовує і контролює їх виконання.

Як зазначає Е.В. Магаррамлі, значну частину питань, пов'язаних з моделюванням та організаційним забезпеченням оновленої системи надання БПД було вирішено саме наказами Координаційного центру надання правової допомоги [14, с. 72], які приймаються у формі рішень організаційно-розпорядчого характеру з основних питань діяльності Координаційного центру, та/або адміністративно-господарських чи кадрових питань.

Варто погодитися, з Н. Рогатинською, що створення такого роду органу дало початок налагодженню співпраці між державою та суспільством, а головне побудові містків довіри до органів державної влади [115, с. 163].

З метою забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері надання безоплат-

ної правової допомоги, незалежності та прозорості управління системою надання безоплатної правової допомоги Міністерством юстиції України було утворено Наглядову раду Координаційного центру (далі – Наглядова рада), яка здійснює свою діяльність на підставі Положення «Про Наглядову раду Координаційного центру з надання правової допомоги», затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 14 серпня 2019 року № 2551/5 [9]. Діяльність Наглядової ради спрямована на забезпечення рівного доступу до правосуддя, реалізацію громадянами свого права на захист та належну, якісну правову допомогу надану компетентними суб'єктами. При цьому організаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Наглядової ради здійснюється Координаційним центром. Хоча Наглядова рада відповідно до Положення створена Міністерством юстиції України, однак свою роботу вона здійснює в межах Координаційного центру, має тісний робочий взаємозв'язок з його директором та взаємодіє зі структурними підрозділами Координаційного центру.

Важливо, що для ефективного функціонування системи суб'єктів управління системою надання БПД, необхідно забезпечити її відповідними кадрами та ефективним управлінським кадровим потенціалом. Останній визначається професійним рівнем працівників системи надання безоплатної правової допомоги, здатністю відповідних працівників за наявності необхідних знань та умінь виконувати покладені на них функції з надання правових послуг.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Органи управління відіграють важливу роль в забезпеченні громадян належною та якісною правовою допомогою, оскільки відповідають за розробку та удосконалення законодавства у вказаній сфері; здійснюють загальне адміністрування суб'єктів надання БПД (первинної та вторинної), координують їх взаємодію, встановлюють порядок та умови реалізації окремих механізмів, таких як: укладення контрактів/догорів з адвокатами та проведення конкурсів тощо. З аналізу основних завдань та структури органів управління системою надання БПД вбачається, що вони не здійснюють свою діяльність самостійно, а тісно взаємодіють між собою, при цьому не перебирають на себе додаткові повноваження чи компетенцію. Без органів управління та їх керівного складу неможливо досягнути бажаного, очікуваного результату, на який покладаються громадяни при потребі вирішення необхідних їм питань. Саме тому кожен із суб'єктів управління має своє особливе та вагоме значення в процесі надання БПД.

Література

1. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3460-17> (дата звернення: 28.12.2022).

2. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/794-18> (дата звернення: 28.12.2022).

3. Порядок і умови проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються для надання безоплатної вторинної правової допомоги : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2011 р. № 1362. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1362-2011-%D0%BF> (дата звернення: 03.01.2023).

4. Про затвердження Порядку і умов укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі, та договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.01.2012 р. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/8-2012-%D0%BF> (дата звернення: 03.01.2023).

5. Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2011 р. № 1363. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.01.2023).

6. Порядок оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 р. № 465. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/465-2014-%D0%BF> (дата звернення: 03.01.2023).

7. Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2012 р. № 504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/504-2012-%D0%BF> (дата звернення: 03.01.2023).

8. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.01.2023).

9. Про затвердження Положення про Наглядову раду Координаційного центру з надання правової допомоги : Наказ Міністерства юстиції України від 14.08.2019 р. № 2551/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0932-19> (дата звернення: 04.01.2023).

10. Сахнюк В.В. Суб'єкти публічного адміністрування системою безоплатної правової допомоги: загальнотеоретичний аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 306–310.

11. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. К61 Адміністративне право України: підручник. Київ.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

12. Тюрін С. Є. Деякі особливості адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України. *Європейські перспективи*. 2013. № 4 (2013). С. 66–70.

13. Будецький Р. В. Міністерство юстиції України: до проблеми визначення адміністративно-правового статусу. *Юрист України*. 2014. № 3. С. 29–36.

14. Магаррамлі Е. В. Адміністративно-правові засади надання безоплатної правової допомоги в Україні. URL: <http://univd.edu.ua/files/articles/163288/thesis.pdf> (дата звернення: 05.01.2023).

15. Бреус С. Інституційне забезпечення конституційного права на безоплатну професійну правничу допомогу в Україні. In: *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. №. 6-2(28), pp. 29–32. ISSN 2345-1130.

Анотація

Шовкун А. А. Суб'єкти управління системою надання безоплатної правової допомоги в Україні та їх правове становище. – Стаття.

У статті детально охарактеризовано суб'єктний склад управління системою надання безоплатної правової допомоги, визначений Законом України «Про безоплатну правову допомогу». Так, відповідно до норм Закону України «Про безоплатну правову допомогу» суб'єктами управління системою надання безоплатної правової допомоги є Кабінет Міністрів України та Міністерство юстиції України. Однак, детальний аналіз законодавства, зокрема, нормативно-правових актів, які регулюють окремі питання управління системою надання безоплатної правової допомоги, дає можливість зробити висновок, що не тільки Кабінет Міністрів України та Міністерство юстиції України мають виключні повноваження в сфері управління системою надання безоплатної правової допомоги. Разом з тим, їхня діяльність неможлива без органів, які здійснюють їх функціональне обслуговування, оскільки вони мають безпосередній вплив на результат роботи суб'єктів управління. Крім того, у статті акцентовано увагу на важливості функціонування Кабінету Міністрів України, який знаходиться на найвищому рівні управлінської ієрархії системи надання безоплатної правової допомоги, Міністерства юстиції України, яке здійснює загальне управління вказаною сферою правового регулювання, та Координаційного центру з надання правової допомоги, який фактично створює відповідні та належні умови для отримання якісної безоплатної правової допомоги. Також, досліджено їхні основні завдання в сфері надання безоплатної правової допомоги та особливості повноважень, мету їх діяльності та особливості внутрішньої структури роботи. При цьому, наголошено на важливості функціонування Наглядової ради Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги задля здійснення незалежного та прозорого управління системою та забезпечення її відповідними кадрами та ефективним управлінським кадровим потенціалом. Підкреслено важливість діяльності кожного із суб'єктів управління, оскільки саме управлінська складова має першочергове значення в процесі функціонування системи надання безоплатної правової допомоги громадянам.

Ключові слова: безоплатна правова допомога, система, управління, суб'єкти управління, надання безоплатної правової допомоги.

Summary

Shovkun A. A. Subjects of management of the system of providing free legal aid in Ukraine and their legal status. – Article.

The scientific article describes in detail the subject structure of the management of the system of providing free legal aid defined by the Law of Ukraine “On Free Legal Aid”. Thus, in accordance with the Law of Ukraine “On Free Legal Aid” the subjects of management of the system of providing free legal aid are the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Ministry of Justice of Ukraine. However, a detailed analysis of

the legislation, in particular legal regulations governing certain issues of managing the free legal aid system, makes it possible to make a conclusion that not only the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Ministry of Justice of Ukraine have the exclusive authority in the system of providing free legal aid. At the same time, their activities are impossible without the bodies which provide their substantive servicing, since they have a direct influence on the results of the work of management entities. Besides, the article emphasizes the importance of functioning of the Cabinet of Ministers of Ukraine, which is at the highest level of management hierarchy of the system of providing free legal aid, the Ministry of Justice of Ukraine, which performs general management of the mentioned sphere of legal regulation, and the Coordination Centre for Legal Aid Provision, which actually creates appropriate and proper conditions for

obtaining quality free legal aid. Furthermore, we have analyzed their main tasks in the sphere of providing free legal aid and the features of their powers, the purpose of their activities and the peculiarities of the internal work structure. At the same time, the article highlights the importance of functioning of the Supervisory Board of the Coordination Centre for Legal Aid Provision for independent and transparent management of the system and providing it with appropriate personnel and effective management of human resources. The author of the article emphasizes the importance of the activity of each of the subjects of management because the management component is of paramount importance in the process of functioning of the system of providing free legal aid to citizens.

Key words: free legal aid, system, management, subjects of management, provision of free legal aid.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.31+343.35

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.16>**А. В. Боровик***orcid.org/0000-0003-1834-404X**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових
та адміністративно-правових дисциплін,
проректор з наукової роботи**Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янука*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ

Постановка проблеми. Важливою умовою функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування є створення надійної та ефективної системи кримінально-правової охорони їх авторитету від злочинів та кримінальних проступків. З цією метою в Кримінальному кодексі України (далі – КК) створено систему заборонних кримінально-правових норм, що розміщені насамперед в розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» [1, с. 59]. Розробка численних і складних питань відповідальності за ці кримінально протиправні діяння потребує звернення до питання про їх суб'єкти, зокрема вчинення цих деліктів службовими особами.

На практиці мають місце випадки, коли в посяганнях на представників влади беруть участь службові особи використовуючи службове становище. Водночас у правозастосовних органів дуже часто виникають проблеми з кваліфікацією злочинів у таких випадках. Неоднозначними є погляди щодо того чи потребують вказані діяння кваліфікації за сукупністю, яке визначення службової особи слід застосовувати в конкретній ситуації. Важливо також звернути увагу на те, наскільки оптимально на сьогодні в КК України розв'язано проблему кримінально-правової оцінки участі службових осіб у злочинах і кримінальних проступках в цілому, а не лише у складах посягань на представників влади.

Стан дослідження. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян досліджено в роботах В. П. Беленка, А. В. Бойка, Л. П. Брич, І. О. Давидович, О. О. Дудорова, О. О. Кирбятєва, В. А. Клименка, В. В. Кузнецова, В. І. Осадчого,

М. В. Сийплові, А. М. Удода, О. А. Чувакова, М. І. Хавронюка, С. Д. Шапченка та ін. Однак низка проблем, пов'язаних з підставами кримінальної відповідальності за ці делікти, залишаються нерозв'язаними.

Метою статті є дослідження актуальних проблем кримінальної відповідальності службових осіб за посягання на представників влади та формування на цій основі рекомендацій щодо удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Основний зміст. Для більшості складів посягань на представників влади характерна наявність загального суб'єкта, оскільки відсутні будь-які вказівки щодо інших суб'єктів кримінальних правопорушень.

Деякі науковці акцентують увагу на тому, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 342 КК, може бути не тільки правопорушник, до якого потерпілий пред'явив законні вимоги, пов'язані з виконанням свого службового обов'язку чи взятого на себе обов'язку з охорони громадського порядку, але й інша особа, яка активно перешкождала їм виконувати ці обов'язки [2, с. 768; 3, с. 1106] або особа, яка чинить опір здійсненню потерпілим певних законних дій щодо інших громадян [4, с. 717].

Водночас у значній частині основних та кваліфікованих складів посягань на представників влади йдеться про спеціальних суб'єктів – службових осіб. Вони є суб'єктами злочинів, передбачених ч. 2 ст. 343, ч. 2 ст. 344, ст. 351, 351-1, 351-2 КК.

У ч. 2 ст. 343 КК криміналізовано втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця вчинене службовою особою з використанням свого службового становища, а в ч. 2 ст. 344 КК – втручання у діяльність державного діяча вчинене

особою з використанням свого службового становища. Відразу виникають логічні питання.

По-перше, законодавець використовує різні конструкції для позначення кваліфікованого складу злочину, що вчиняється службовою особою: «службовою особою з використанням свого службового становища» та «особою з використанням свого службового становища».

По-друге, чому вчинення злочину службовою особою визнається кваліфікуючою ознакою лише двох кримінальних правопорушень. Для прикладу погрози або насильство теж можуть вчинятися службовою особою з використанням свого службового становища.

Розв'язання зазначених проблемних питань потребує проведення комплексних наукових розробок.

У межах дослідження випадків вчинення посягань на представників влади службовою особою з використанням свого службового становища не можна не звернути увагу на питання віку, з якого особа може набути відповідного статусу спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. З цього приводу слушно зауважують, що за законодавством України стати службовою особою публічного права можливо лише починаючи з 18 річного віку. А тому є підстави для висновку, що суб'єкт злочину з ознаками службової особи публічно-правової сфери має не загальний (16 років), а підвищений (18 років) вік кримінальної відповідальності [5, с. 118]. Водночас не слід забувати, що підвищений вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність є ознакою будь-якого суб'єкта кримінального правопорушення, на що звертають увагу вчені [6, с. 45; 7, с. 136–137]. У разі протиправного отримання статусу службової особи внаслідок, наприклад, подання підроблених документів про її вік (за фактичного його недосягнення), доцільним є притягнення особи до відповідальності як службової за умови фактичного досягнення нею шістнадцятирічного віку [8, с. 193].

Важливо також акцентувати й на тому, що вчинення будь-якого кримінального правопорушення службовою особою, особливо у співучасті, суттєво підвищує ступінь *суспільної небезпеки* відповідного делікту.

Службові особи сприяють злочинній діяльності шляхом надання необхідної інформації, забезпечення знаряддями й засобами вчинення злочину, гарантування співучасникам конспірації та безпеки, уникнення кримінальної відповідальності. Без службових осіб окремі злочини вчинити вкрай складно або майже неможливо [9, с. 78].

Відповідно до ч. 3 ст. 18 КК України, службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самовряду-

вання, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Використання службовою особою службового становища передусім передбачає використання тих повноважень, якими службова особа наділена у зв'язку із зайняттям нею певної посади чи здійсненням певної діяльності. Однак поняття використання службового становища, не обмежуючись діями у межах службової компетенції, охоплює і використання службовою особою свого службового авторитету, зв'язків з іншими службовими особами, інших можливостей, обумовлених займаною посадою. Тобто наголос слід робити на фактичних можливостях по службі, які виходять за межі службової компетенції винного та яких позбавлені особи, котрі не займають ту чи іншу посаду (не здійснюють певну діяльність). Використання особою свого службового авторитету, інших можливостей, обумовлених займаною посадою, є не менш суспільно небезпечним, ніж діяння в межах службової компетенції [10, с. 26–27].

Проблеми кримінально-правової оцінки посягань на представників влади, що вчиняються службовою особою з використанням свого службового становища, на сьогодні вирішуються декількома способами.

Вчинення таких посягань службовими особами визнають ознакою основного чи кваліфікованого (особливо кваліфікованого) складу кримінального правопорушення.

Як слушно зауважує В. Я. Громко аналіз нормативного закріплення вчинення злочину службовою особою як кваліфікуючої ознаки у КК засвідчив, що у законодавстві відсутня системність у закріпленні такої обставини [8, с. 194].

Певні порушення цієї системності стосуються і деліктів, передбачених ст. 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 351-1, 351-2 КК України. Слід або в усіх випадках посягань на представників влади, що вчиняються загальними суб'єктами кримінальних правопорушень, передбачити відповідну кваліфікуючу чи особливо кваліфікуючу ознаку або ж відмовитися від неї у ч. 2 ст. 343 КК України та ч. 2 ст. 344 КК України.

У разі відсутності такої кваліфікуючої чи особливо кваліфікуючої обставини або відмови

від неї відповідні посягання на представників влади можна буде кваліфікувати за сукупністю злочинів, зокрема за ст. 364, 365 КК України. В. П. Беленок з цього приводу зауважує, що важливо звернути увагу на випадки вчинення злочину, передбаченого ст. 345 КК України, службовою особою з використанням свого службового становища. Іноді такі дії можуть кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 345 та 365 КК України (це стосується випадків, коли суб'єктом слугує працівник правоохоронного органу, а також наявна істотна шкода). В інших випадках факт участі службової особи може бути враховано лише під час індивідуалізації покарання в межах характеристики особи винного [11, с. 74].

Однак з цього приводу варто висловити певні застереження. Не можна не погодитися з А. А. Вознюком, що нині зловживання владою або службовим становищем має місце лише за наявності трьох умов: 1) використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби; 2) це діяння вчиняється з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи; 3) воно повинно завдати істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. Причому мета одержання неправомірної вигоди значно обмежує це діяння. Відтак, вчинення його без мети одержання неправомірної вигоди, наприклад, в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб (як це було в попередній редакції статті) не утворює складу злочину, передбаченого ст. 364 КК України [12, с. 105-108]. Певні вади має і ст. 365 КК України, оскільки її суб'єктом є не будь-яка службова особа, а лише працівник правоохоронного органу, що також значно обмежує можливість притягнення до відповідальності інших службових осіб юридичної особи публічного права [13, с. 149].

Мають рацію і О. О. Дудоров з Є. О. Письменським наголошуючи на необґрунтованому звуженні встановлених меж кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 364 КК України, а також виникнення конкуренції норм, передбачених ст. 364 і ст. 368 КК України, яка зумовлює складність кваліфікації вчиненого службовою особою, створюючи додаткові перешкоди в ефективному реагуванні кримінально-правовими засобами на службові зловживання [14].

Таким чином, не усі випадки посягань на представників влади можна кваліфікувати за сукупністю, зокрема злочинів, передбачених ст. 364 та 365 КК України. В таких ситуаціях відповідну участь навіть не можна врахувати як обставину, що обтяжуватиме покарання, в межах ст. 67 КК

України з огляду на її відсутність у відповідному переліку.

Враховуючи значний рівень корупції в державі та необхідність протидії їй, на чому неодноразово наголошували науковці [15; 16; 17], а також звернено увагу в попередніх дослідженнях [18; 19; 20], ситуація щодо неможливості врахування участі службових осіб в окремих посяганнях на представників влади є неприпустимою.

Тому й не дивно, що в теорії кримінального права пропонується нестандартний спосіб розв'язання проблеми.

М. І. Хавронюк пропонує її вирішити шляхом скасування в усіх статтях Особливої частини КК України ознак, які обтяжують відповідальність і стосуються вчинення злочину «службовою особою», «особою, яка є представником влади», «службовою особою із зловживанням службовим становищем», «службовою особою з використанням службового становища» тощо та доповнення ст. 364 приміткою такого змісту: «5. Умисне вчинення службовою особою з використанням влади чи службового становища будь-якого злочину, передбаченого цим Кодексом, тягне відповідальність за сукупністю злочинів, передбачених ст. 364 і відповідною іншою статтею цього Кодексу. Причому вчинення такого злочину визнається істотною шкодою, передбаченою ч. 1 ст. 364. Правило про сукупність злочинів не застосовується, якщо вчинення службовою особою злочину передбачене як ознака іншого злочину» [21, с. 242–243].

Подібний підхід рекомендує застосувати В. Я. Громко обґрунтовуючи доцільність вирішення проблеми уніфікованого посилення кримінальної відповідальності за злочини, вчинені шляхом службових зловживань, через відмову від відповідної кваліфікуючої ознаки з одночасним вирішенням цього питання в окремій нормі (пропонується у ст. 18 КК).

На його переконання статтю 18 КК слід доповнити частиною 5 такого змісту:

«5. При вчиненні особами, передбаченими у ч. 3, 4 цієї статті, а також особами, що надають публічні послуги, шляхом зловживання своїм службовим становищем (повноваженнями), злочинів, спеціальним суб'єктом яких вони не є, межі основних покарань, визначені санкцією статті (частини статті), що передбачає відповідальність за такий злочин, кратні збільшуються:

1) при вчиненні злочину особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, нижня межа – у 1,5, верхня – у 2 рази;

2) при вчиненні злочину особами, які надають публічні послуги, нижня межа – у 1,4, верхня – у 1,7 рази;

3) при вчиненні злочину особою, визначеною у примітці до ст. 364 КК, за винятком осіб, вказаних у п. 1 частини 5 цієї статті, нижня межа – у 1,3, верхня – у 1,5 разів;

4) при вчиненні злочину службовими особами юридичних осіб приватного права нижня межа – у 1,2, верхня – 1,3 раза;

5) внаслідок кратного збільшення нижньої межі покарання вона не може перевищувати максимального розміру, визначеного для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу;

6) якщо внаслідок кратного збільшення верхньої межі покарання вона виходить за межі максимального розміру, визначеного для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу, то верхня межа цього виду покарання визначається максимальним розміром, визначеним для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу, а менш суворий вид покарання переводиться у більш суворий з урахуванням положень ст. 72 КК;

7) при засудженні осіб, вказаних у пунктах 1–4 частини 5 цієї статті, суд може призначити додаткове покарання у виді штрафу й у випадках, якщо його спеціально не передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу;

8) під час визначення строкових покарань у виді обмеження та позбавлення волі їх розмір заокруглюється до меншого цілого числа місяців;

9) межі санкції, отримані в результаті кратного їх підвищення, враховуються під час визначення ступеня тяжкості злочину, можливого остаточного покарання за сукупністю злочинів та під час вирішення інших кримінально-правових питань» [8, с. 10, 196, 197].

А. А. Вознюк вважає найбільш прийнятним цей варіант розв'язання проблеми, оскільки він оптимально повно та об'єктивно враховує участь службових осіб у створенні й діяльності злочинних об'єднань із використанням службового становища [22, с. 37].

Однак як видається ще кращим варіантом є той, що пропонується в проекті нового КК. Як відомо на початку розділу 9.7. «Кримінальні правопорушення проти порядку публічного управління та авторитету держави» міститься перелік ознак, що підвищують тяжкість злочину. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 9.7.2. проекту ознакою, що підвищують на два ступеня тяжкість злочинів, передбачених цим розділом, є вчинення умисного злочину з використанням влади, службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей публічною службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище. Натомість у п. 3 ч. 1 ст. 9.7.3. проекту ознакою, що підвищують на один ступінь тяжкість злочинів,

передбачених цим розділом, є вчинення умисного злочину в складі простої групи [23]. Цей спосіб на відміну від попереднього узгоджується із системою норм інших кримінально-правових інститутів і стосується усіх обставин, що обтяжують кримінальну відповідальність.

Висновки. За результатами дослідження проблем кримінальної відповідальності за посягання на представників влади, вчинені службовою особою з використанням службового становища, можна запропонувати декілька висновків.

1. У значній частині основних та кваліфікованих складів посягань на представників влади йдеться про спеціальних суб'єктів – службових осіб. Вони є суб'єктами як основних (ст. 351, 351-1, 351-2 КК), так і кваліфікованих складів злочинів (ч. 2 ст. 343, ч. 2 ст. 344 КК).

2. Необґрунтованість позиції законодавця є очевидною з огляду на відсутність системного підходу щодо конструювання відповідних кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих ознак) складів посягань на представників влади, пов'язаних з вчиненням цих деліктів службовою особою з використанням службового становища, а також порушенням правил що стосуються уніфікації термінології.

3. Під час кваліфікації посягань на представників влади у випадку вчинення їх службовою особою з використанням службового становища слід виходити з виду службової особи, наявності чи відсутності відповідного кваліфікованого складу кримінального правопорушення, а також наявності/відсутності ознак складів злочинів, передбачених ст. 364, 365 КК України. Така практика не може повною мірою врахувати усі можливі варіанти участі службової особи в деліктах проти представників влади.

4. З-поміж наявних шляхів розв'язання проблеми (за допомогою відповідної кваліфікуючої чи особливо кваліфікуючої ознаки, кваліфікації за сукупністю зі злочинами, передбаченими ст. 364, 365 КК України, відмови від відповідної кваліфікуючої чи особливо кваліфікуючої ознаки з одночасним вирішенням цього питання в окремій нормі Загальної частини КК тощо) найбільш оптимальним видається комплексне її вирішення під час реформування кримінального законодавства шляхом формування на початку розділу відповідного переліку ознак, що підвищують тяжкість злочину на один чи два ступені як це має місце в проекті КК України.

Література

1. Боровик А.В. Безпосередні основні об'єкти кримінальних правопорушень проти представників влади. *Публічне право*. 2022. № 2 (46). С. 59–72.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : А.С.К., 2002. 968 с.

3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. [2-ге вид., переробл. та доповн.]. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.

4. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., доповн. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 1040 с.

5. Цховребор А.О. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2017. 226 с.

6. Вознюк А.А. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, – ознака загального чи спеціального суб'єкта злочину? *Актуальні проблеми кримінального права та процесу: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 10 черв. 2016 р.)*. Кривий Ріг: Геліос-Принт, 2016. С. 44–47.

7. Осадчий В.І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. К., 2004. 469 с.

8. Громко В.Я. Вчинення злочину службовою особою як обставина, що обтяжує відповідальність за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2015. 224 с.

9. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність службових осіб за створення злочинних об'єднань та участь у них. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (12). С. 78–93.

10. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): науково-практичний коментар / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, С.С. Чернявський. Київ: Норма права, 2021. 130 с.

11. Беленок В.П. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 353 с.

12. Вознюк А.А. Актуальні питання кваліфікації злочинів, передбачених статтями 255, 257, 258-3, 260 Кримінального кодексу України, учинених службовою особою з використанням влади або службового становища. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогоднішньої та шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2016 р.) : у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 105–108.

13. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність службових осіб за участь у злочинах, передбачених ст. 255, 258-3, 260 Кримінального кодексу України. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі [Текст] : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 9 груд. 2016 р.) / [ред. кол. : В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 146–151.

14. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Проблеми застосування й удосконалення кримінально-правової заборони, присвяченої незаконній порубці лісу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 6. С. 178–190.

15. Головкин Б.М. Про корупцію в приватному секторі. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 347–355.

16. Вознюк А. А. Психологічні теорії пояснення корупції. *Юридична психологія*. № 25 (2). 2019. С. 7–15.

17. Вознюк А.А. Визнання статті 366-1 Кримінального кодексу України неконституційною: концептуальні вади прийнятого рішення. *Науковий віс-*

ник Національної академії внутрішніх справ. 2020. № 4 (117). С. 20–31.

18. Боровик А.В. Щодо європейських стандартів кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення та їх запобігання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. №. 85. С. 22–29.

19. Боровик А.В. Про зміну законодавчих підходів, що стосується регулювання питань, пов'язаних з іноземним інвестуванням в Україні та корупційних впливів вказаній сфері. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2020. № 42(2). С. 29–35.

20. Боровик А.В. Міжнародні стандарти щодо кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення та їх запобігання. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70) Ч. 3 № 2. С. 27–34.

21. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 242–243.

22. Вознюк А.А. Актуальні проблеми на шляху побудови ефективної системи кримінально-правової протидії корупції в Україні. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* [Текст] : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. – Ч. 1. С. 33–38. 37

23. Контрольний текст проекту нового КК України (станом на 30 грудня 2022 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/12/30/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-30-12-2022.pdf>

Анотація

Боровик А. В. Кримінальна відповідальність службових осіб за посягання на представників влади. – Стаття.

У науковій статті дослідженні проблеми кримінальної відповідальності за посягання на представників влади, вчинені службовою особою з використанням службового становища задля формування на цій основі пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Виявлено, що у значній частині основних та кваліфікованих складів посягань на представників влади йдеться про спеціальних суб'єктів – службових осіб. Вони є суб'єктами як основних (ст. 351, 351-1, 351-2 КК), так і кваліфікованих складів злочинів (ч. 2 ст. 343, ч. 2 ст. 344 КК).

Встановлено необґрунтованість позиції законодавця з огляду на відсутність системного підходу щодо конструювання відповідних кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих ознак) складів посягань на представників влади, пов'язаних з вчиненням цих деліктів службовою особою з використанням службового становища, а також порушенням правил що стосуються уніфікації термінології.

Під час кваліфікації посягань на представників влади у випадку вчинення їх службовою особою з використанням службового становища запропоновано виходити з виду службової особи, наявності чи відсутності відповідного кваліфікованого складу кримінального правопорушення, а також наявності/відсутності ознак складів злочинів, передбачених ст. 364, 365 КК України. Така практика не може повною мірою врахувати усі можливі варіанти участі службової особи в деліктах проти представників влади.

З-поміж наявних шляхів розв'язання проблеми (за допомогою відповідної кваліфікуючої чи особливо кваліфікуючої ознаки, кваліфікації за сукупністю зі злочинами, передбаченими ст. 364, 365 КК України, відмови від відповідної кваліфікуючої чи особливо кваліфікуючої ознаки з одночасним вирішенням цього питання в окремій нормі Загальної частини КК тощо) найбільш оптимальним визнано комплексне її вирішення під час реформування кримінального законодавства шляхом формування на початку розділу відповідного переліку ознак, що підвищують тяжкість злочину на один чи два ступені як це має місце в проекті КК України.

Ключові слова: службова особа, представник влади, кваліфікований чи особливо кваліфікований склад кримінального правопорушення, кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, суб'єкт кримінального правопорушення, обставина, що обтяжує покарання, зловживання службовим становищем.

Summary

Borovyk A. V. Criminal liability of officials for encroachment on representatives of the authorities. – Article.

The scientific article examines the problems of criminal liability for officials on representatives of the authorities, committed by an official using his official position in order to formulate proposals on the improvement of criminal legislation and the practice of its application on this basis.

It was found that special subjects – officials are mentioned in a significant part of the main and qualified compositions of assaults on representatives of the authorities. They are subjects of both basic (Articles 351, 351-1, 351-2 of the Criminal Code) and qualified crimes (Part 2 of Article 343, Part 2 of Article 344 of the Criminal Code).

The groundlessness of the legislator's position was established due to the lack of a systematic approach to the construction of appropriate qualifying (especially qualifying features) components of officials on representatives of the authorities, related to the commission of these torts by an official using his official position, as well as violation of the rules related to the unification of terminology.

The qualification of officials on representatives of the authorities in the case of their commission by an official using his official position suggests to proceed from the appearance of an official, the presence or absence of a corresponding qualified composition of a criminal offense, as well as the presence/absence of elements of the composition of crimes provided for in Art. 364, 365 of the Criminal Code of Ukraine. This practice cannot fully take into account all possible options for the participation of an official in torts against representatives of the authorities.

The most comprehensive solution among the available ways of solving the problem (with the help of a corresponding qualifying or specially qualifying feature, qualification by the totality of the crimes provided for in Articles 364, 365 of the Criminal Code of Ukraine, refusal of the corresponding qualifying or specially qualifying feature with simultaneous resolution of this issue in a separate norm of the general part of the Criminal Code, etc.) is a comprehensive solution to it during the reformation of the criminal legislation by forming at the beginning of the section a corresponding list of features that increase the severity of the crime by one or two degrees, as is the case in the draft Criminal Code of Ukraine.

Key words: official, government representative, qualified or particularly qualified composition of the criminal offense, criminal offenses against the authority of state authorities, local self-government bodies, citizens' associations, the subject of a criminal offense, an aggravating circumstance, abuse of office.

УДК 342.742.343

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.17>*Н. М. Градецька**orcid.org/0000-0002-5903-9829**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін
Київського інституту Національної гвардії України*

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ВІЙСЬКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ ТА ЗАХОДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ УХИЛЕННЯ ВІД ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Зміцнення оборони країни, гарантія непорушності конституційного ладу, суверенітету, незалежності, державної та територіальної цілісності є національними інтересами України. Але забезпеченню та ефективній реалізації національних інтересів нашої держави перешкоджає цілий комплекс загроз: військова агресія, а згодом і повномасштабна війна, розв'язана РФ проти України, суперечливість формування поліцентричного світу, збільшення осередків військово-політичної напруженості, поширення зброї масового ураження, діяльність високоорганізованих терористичних організацій, ознаки відродження гонки озброєнь, зниження ролі міжнародного права у запобіганні та вирішенні конфліктів, а також значна кількість техногенних та екологічних небезпек.

Зазначені ризики знаходяться в процесі осмислення українським суспільством і державою та вимагають адекватної відповіді, що потребує відповідного правового забезпечення та концептуального обґрунтування заходів щодо забезпечення національних інтересів, оборони та безпеки нашої держави.

Зі змісту статей 17, 65 Конституції України вбачається, що захист Вітчизни, забезпечення її безпеки є найважливішими функціями всього Українського народу [1]. Використання у Конституції слова «Вітчизна» не є випадковим, оскільки під нею традиційно розуміють рідну для людини, соціальної або національної спільноти людей країну. Також указується на те, що належність до Вітчизни відображується і закріплюється в патріотизмі, який пов'язує співвітчизників спільною готовністю служити Вітчизні, моральним обов'язком її захищати [2, с. 57]. Отже, захист Вітчизни є справою честі і обов'язком кожного громадянина, це вимога як правового, так і морального характеру.

З метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни встановлюється військовий обов'язок. Громадяни, які виконують свій військовий обов'язок, захищають права та свободи інших громадян, зайнятих у суспільстві іншими видами діяльності. Можна зробити висновок, що військовий обов'язок в Україні – це одна з гаран-

тій основ конституційного ладу та основних прав та свобод людини.

Аналіз досліджень проблеми. Окремі питання виконання військового обов'язку та питання правового регулювання проходження військової служби розглянуто в наукових працях Є.І. Григоренка, Г.П. Батюка, І.Ф. Коржа, Є.Я. Кравця, В.Й. Пашинського, В.В. Федосєєва, М.І. Хавронюка, В.В. Шаблистою та інших, проте конституційні обов'язки громадян в військовій сфері тільки починають досліджуватися.

Метою статті є дослідження змісту та правової природи військового обов'язку та визначення заходів щодо забезпечення свідомого виконання громадянами військового обов'язку та заходів попередження ухилення від призову за мобілізацією.

Виклад основного матеріалу. Військовий обов'язок є безпосереднім елементом статусу громадянина, а тому нерозривно пов'язаний з розвитком суспільства та держави, існує та змінюється разом з ними. Витоки вчення про обов'язки людини зародилися вже в епоху Античності. Аристотель вказував, що звільнені від цивільних обов'язків громадяни є такими лише в відносному сенсі. У творах Платона є міркування про обов'язок дотримуватися законів. Трактат «Про обов'язки» Цицерона став першим дослідженням юридичного феномена обов'язків людини та громадянина. Перше конституційне закріплення обов'язки отримали в Декларації прав та обов'язків людини та громадянина, включеного до тексту Конституції Французької Республіки 1795 р. [3].

Починаючи з другої половини ХХ століття, коли права та свободи людини почали активний розвиток у світовому масштабі, основні обов'язки людини також були закріплені на міжнародному рівні. Пункт 1 ст. 29 Загальної декларації прав людини 1948 р. [4] вказує, що «кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому тільки й можливий вільний та повний розвиток його особистості». Згідно з преамбулами Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. [5] та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. [6] кожна окрема

людина має обов'язки щодо інших людей та того колективу, до якого вона належить.

Права та обов'язки перебувають у єдності та взаємозв'язку, що не означає злиття прав та обов'язків в одну категорію або розуміння обов'язків як «плату» за користування правами. Такий взаємозв'язок має діалектичний характер єдності протилежних категорій, вираженої в них нерозривності та одночасному існуванні як парних категорій. Проте, проблематика конституційних обов'язків людини та громадянина розроблена значно меншою мірою, ніж проблематика конституційних прав і свобод. Ще більше століття тому Л.Й. Петражицький відзначав вкрай низьку розробленість вчення про обов'язки в рамках правової науки [7, с. 307], а Н.І. Матюзов зауважив, що юридична наука, присвятивши величезну кількість праць правам людини, питанню обов'язків приділяла недостатньо уваги [8, с. 28–33]. Стосовно цього Ю.М. Тодика та О.Ю. Тодика обґрунтовано зазначали, що «в юридичній літературі, і перш за все у конституційно-правовій, акцент робиться насамперед на права та свободи, але не на обов'язки. Про це свідчить і те, що проблема конституційно-правових обов'язків розроблена недостатньо» [9, с. 177].

Якщо обов'язкам у цілому присвячено певні наукові роботи, то наукове розроблення військового обов'язку в галузі конституційного права майже не здійснюється.

Військовий обов'язок є конституційним обов'язком, якому притаманні всі характерні риси останнього, однак має свою специфіку, що істотно відрізняє його від інших конституційних обов'язків. Зазначена специфіка полягає у наявності низки аспектів, найважливішими з яких можна назвати такі. По-перше, такий обов'язок, хоч і є за своєю юридичною природою конституційним, але безпосередньо Конституцією не встановлюється, на відміну від інших конституційних обов'язків. Наприклад, при конституційному закріпленні обов'язків щодо захисту Вітчизни, шанування державних символів, запобігання шкоди природі, культурній спадщині, сплати податків, додержання Конституції та законів України (статті 65–68 Конституції України) використовуються слова «є обов'язком громадян України» та «кожен зобов'язаний». Проте запровадження військового обов'язку Конституцією України тільки передбачається (ч. 4 ст. 35, ч. 3 ст. 43, ч. 2 ст. 65), а встановлюється він на підставі цих конституційних норм Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу». По-друге, поширюється виключно на громадян України. По-третє, має суто персоніфікований характер. По-четверте, суб'єктами його реалізації є громадяни України, як правило, чоловічої статі, що мають відповідні якості,

у тому числі належний стан здоров'я. По-п'яте, цей обов'язок безпосередньо пов'язаний із забезпеченням національної безпеки та реалізацією інших конституційно значущих завдань. По-шосте, початок реалізації громадянином військового обов'язку та проходження військової служби означає трансформацію його статусу в статус військовослужбовця, що передбачає обмеження можливостей реалізації деяких конституційних прав і свобод. По-сьоме, це особливий соціальний захист громадян, що реалізують цей обов'язок, тощо [2, с. 235].

Слід визнати, що як правове явище військовий обов'язок характеризується множинністю значень: конституційний обов'язок громадян; спосіб здійснення державою функції оборони; спосіб комплектування збройних сил (а також інших військових формувань та органів); гарантія основ конституційного устрою; гарантія конституційних прав та свобод людини.

Також військовий обов'язок можна розглядати в наступних аспектах: моральний (виховання високих моральних якостей у населення країни); ідеологічний (консолідація суспільства, формування та зміцнення єдиної системи цінностей, єдиного світогляду, що запобігає ідеологічному розколу суспільства); політичний (сприяє політичній стабільності та зміцненню політичної єдності); економічний (служба за призивом менш витратна, ніж за контрактом); військовий (створення мобілізаційних ресурсів; покращує боєготовність, оперативність та дієвість виконання бойових завдань). Конституційно-правове регулювання військового обов'язку та його реалізація ґрунтується на наступних принципах: принцип законності, заборона дискримінаційного характеру військового обов'язку, принцип балансу публічних та приватних інтересів, принцип диференціації виконання військового обов'язку, принцип історичної обумовленості та наступності, принцип єдності правового регулювання та реалізації, виконання військового обов'язку не повинно мати карального характеру і ставити за мету покарання (хоча історія знає і зворотні приклади). Неприпустимим є відступ від цих принципів, оскільки знижує гарантованість конституційно-правового статусу громадян під час виконання військового обов'язку.

В процесі реалізації військового обов'язку, в порівнянні з іншими основними обов'язками громадянина, найбільшою мірою обмежуються права, свободи та приватні інтереси зобов'язаних громадян. Більш того, даний конституційний імператив передбачає необхідність несення військової служби – виконання військового обов'язку, що є безпосередньою та особистою формою участі громадянина в обороні нашої держави, іманентно пов'язаною з ризиком для життя

та здоров'я (загибеллю, отриманням каліцтв, взяттям у полон під час проходження військової служби, в умовах бойових дій). Шарль де Голль охарактеризував військовий обов'язок як «податок часом, – а при нагоді і кров'ю» [10, с. 33].

Головною метою встановлення військового обов'язку є забезпечення обов'язкової участі громадян у збройному захисті Вітчизни. До найбільш активної та основної форми виконання військового обов'язку, який полягає у повсякденному виконанні конкретних завдань у військових формуваннях, утворених відповідно до законів, віднесено військову службу.

Військова служба – це конституційний обов'язок громадян України, який полягає у забезпеченні оборони України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [11], правовою основою військового обов'язку і військової служби є Конституція України, цей Закон, Закони України «Про Збройні Сили України» і «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», «Про основи національного спротиву» інші закони України, а також прийняті відповідно до них укази Президента України та інші нормативно-правові акти щодо забезпечення обороноздатності держави, виконання військового обов'язку, проходження військової служби, служби у військовому резерві та статусу військовослужбовців, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

За правопорушення, що вчинюються під час реалізації військового обов'язку встановлено різні види юридичної відповідальності: адміністративна, кримінальна, дисциплінарна, цивільно-правова та матеріальна. Так, наприклад, за ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335 КК України), ухилення від призову за мобілізацією (ст. 336 КК України), а також ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації (ст. 336-1 КК України), у разі вчинення громадянином під час проходження військової служби злочину (наприклад, невиконання наказу, самовільне залишення військової частини або місця служби (статті 403, 407 КК України) тощо) встановлена кримінальна відповідальність.

Також згідно із Законом України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» юридична відповідальність передбачена для керівників, інших посадових осіб державних органів, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ, організацій всіх форм власності та громадян, винних у пору-

шенні порядку військового обліку, допризовної підготовки, приписки до призовних дільниць, призову на дійсну військову службу, призову на військову службу офіцерів запасу, проходження навчальних зборів (занять), мобілізаційної підготовки і мобілізаційної готовності, явки за викликом у військовий комісаріат, а також у вчиненні інших порушень законодавства про загальний військовий обов'язок і військову службу.

Слід пояснити, що різниця військової служби за призовом та військової служби за мобілізацією полягає в наступному: на першу призиваються громадяни чоловічої статі, які не перебувають у запасі (які, як правило, не мають жодної військової підготовки, крім отриманих початкових знань у галузі оборони та підготовки з основ військової служби), а на другу – лише громадяни, які перебувають у запасі, багато з яких пройшли військову службу за призовом, за контрактом, військові збори, освоїли відповідні програми воєнної підготовки [12, с. 79].

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та з метою забезпечення оборони держави, підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань 25 лютого 2022 року президент України підписав Закон про загальну мобілізацію. Українське суспільство продемонструвало відповідальне ставлення до виконання військового обов'язку та військової служби, підйом патріотизму та національної свідомості, що відбувався за час війни за єдність Українського народу та цілісність нашої Батьківщини. Доказом тому стали тисячі добровольців, що зі зброєю в руках захищають Україну та численні волонтерські організації [13].

Але, на жаль, відомі непоодинокі випадки відмови від виконання військового обов'язку та ухилення від мобілізації. З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну суди винесли 66 вироків за ухилення від мобілізації. Саме стільки вироків за статтею 336 Кримінального кодексу України містить Єдиний державний реєстр судових рішень станом на 30.08.2022. При цьому жодного виправдувального вироку немає, всі особи визнавали свою вину. Кількість вироків по областях розподілилась наступним чином: Волинська область – 5 вироків (один щодо внутрішньо переміщеної особи), Дніпропетровська область – 7 вироків (один щодо внутрішньо переміщеної особи), Житомирська область – 1 вирок, Закарпатська область – 31 вирок (9 щодо внутрішньо переміщених осіб), Івано-Франківська область – 2 вирок (один щодо внутрішньо переміщеної особи), Кіровоградська область – 2 вирок (один щодо внутрішньо переміщеної особи), Львівська область – 10 вироків (2 вирок (один щодо внутрішньо переміщеної особи), Полтавська область – 1 вирок, Рівненська область – 1 вирок,

Сумська область – 1 вирок, Харківська область – 2 вироки (2 щодо внутрішньо переміщених осіб), Черкаська область – 2 вироки, Чернівецька область – 1 вирок [14].

Факт вчинення ухилення від призову за мобілізацією є небезпечним для існування держави в цілому. Незахищеність держави, як форми організації суспільства, може призвести до неможливості забезпечення всебічного розвитку кожного громадянина, а тому небезпечність зазначеного вище злочину очевидна [12, с. 80].

До найбільш характерних чинників ухилення від мобілізації слід віднести: недостатнє фінансування та матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил; недоліки в організації та проведенні призову за мобілізацією; наявність нестатутних взаємин у військових колективах; страх бути пораненим або вбитим під час військових дій, відсутність системи військово-патріотичного виховання громадян.

У даний час, коли в Україні йде війна, частина нашої держави анексована й зазнала людських і матеріальних втрат від загарбницьких дій з боку РФ, питання виконання військового обов'язку та попередження ухилення від призову за мобілізацією набувають особливої актуальності.

Вважаємо, що в попередженні зазначених злочинів важливе місце належить заходам виховного характеру. Непоодинокі факти правопорушень, пов'язаних з ухиленням від мобілізації свідчать про те, що рівень військово-патріотичного виховання останніх років, на жаль, не в повній мірі відповідав актуальним вимогам, які висувуються до духовної ментальності українського воїна, що в свою чергу не завжди сприяло формуванню якостей громадянина-патріота та відповідальності за захист Батьківщини, готовності переносити труднощі військової служби. Багато в чому ці процеси зумовлені тим, що в ході демілітаризації суспільства було усунуто багато ціннісних елементів системи підготовки молоді до виконання військового обов'язку та військової служби. У багатьох вузах було закрито військові кафедри, зі шкільних програм виключено початкову військову підготовку, по-суті, зруйновано систему військово-патріотичного виховання молоді.

Отже, якість та удосконалення військово-патріотичного виховання є актуальним, соціально важливим завданням, яке зумовлене потребами сьогодення. Це орієнтує науку на розширення наукових досліджень та пошук шляхів вирішення поставлених завдань у галузі зміни соціальної поведінки молоді, формування позитивного ставлення молоді до військової служби. Під позитивним ставленням до військової служби ми маємо на увазі сформовані настанови особистості, а саме психологічну готовність до військової

служби, відсутність страху перед армією, довіру до військового керівництва, усвідомлення важливості власної діяльності із захисту Вітчизни. Для зміни ставлення молоді до виконання військового обов'язку та військової служби необхідно активізувати роботу соціальних інститутів, а саме сім'ї, навчальних закладів, засобів масової інформації щодо формування військово-патріотичних установок та орієнтацій громадян, відродження духовності та моралі, підготовки та виховання самовідданих, свідомих захисників Батьківщини, готових у будь-яких умовах вступити на захист територіальної цілісності та незалежності України.

Аналіз стану військово-патріотичного виховання засвідчив, що є потреба подальшого удосконалення наступних напрямків: а) визначення: алгоритму взаємодії центральних, регіональних та місцевих органів самоврядування з органами військового управління, частинами (з'єднаннями) Збройних Сил України щодо організації та проведення заходів військово-патріотичного виховання; порядку надання військово-патріотичним об'єднанням і гурткам можливості на безоплатній основі використовувати навчальну базу військових частин ЗС України під час проведення заходів військово-патріотичного виховання; порядку формування державного замовлення на проведення наукових досліджень щодо розвитку системи патріотичного та військово-патріотичного виховання громадян України, мотивації до військової служби; б) розвиток міжнародної співпраці з державами Європейського Союзу та іншими розвинутими державами у сфері військово-патріотичного виховання, вивчення зарубіжного досвіду сучасних виховних систем, технологій та методик у сфері військово-патріотичного виховання, узагальнення та поширення найкращого досвіду у цій сфері; в) забезпечення належної організації науково-дослідної та методичної роботи у сфері військово-патріотичного виховання; г) формування єдиних стандартів діяльності у питаннях військово-патріотичного виховання та інструментів їх впровадження; д) підвищення на відповідних нарадах, курсах, інструкторсько-методичних заняттях, круглих столах, семінарах професійної компетентності фахівців пов'язаних з військово-патріотичним вихованням; е) створення системи ефективного моніторингу стану військово-патріотичного виховання.

З метою розвитку військово-патріотичних якостей, доцільно більш активно використовувати: щоденне інформування про факти патріотичної поведінки, героїчних вчинків під час бойових дій та виконання бойових завдань; навчання воїнів прийомам самовиховання патріотичних якостей; критичне засудження антиукраїнської

пропаганди, роз'яснення хибності та неприпустимості розколу країни; профілактика негативних проявів поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму серед військовослужбовців шляхом залучення їх до участі у заходах із військово-патріотичного виховання; проведення методичних зборів, додаткових інструкторсько-методичних занять з офіцерами по роботі з особовим складом, які призвані до лав Збройних Сил України за мобілізацією; виробництво низки художніх та документальних кіно-та відеофільмів патріотичного та військово-патріотичного спрямування. Заходи військово-патріотичного виховання повинні бути конкретизованими, чітко визначеними в часі та місці проведення [13].

Висновки. Військовий обов'язок встановлено з метою забезпечення найважливіших публічних інтересів оборони та безпеки держави та суспільства. Військовий обов'язок є найважчим з конституційних обов'язків громадян, оскільки його виконання неминуче пов'язане з підпорядкуванням військовій дисципліні, а також ризиком для життя та здоров'я, який багаторазово зростає під час проходження військової служби в бойових умовах. Профілактика ухилення від виконання військового обов'язку та попередження ухилення від мобілізації, та інших злочинів, що пов'язані з несенням військової служби має мати комплексний та взаємопов'язаний характер, що ще раз доводить важливість формування в Україні дієвої системи військово-патріотичного виховання, яка повинна спиратись на міцну нормативно-правову базу та охоплювати всі верстви населення. Необхідно проводити підготовку до військової служби в навчальних закладах як соціально значиму, різноманітну активну процедуру, що базується на поетапному формуванні позитивної мотивації до військового обов'язку та проходження військової служби.

Військово-патріотичне виховання передбачає вироблення високого ідеалу служіння народові, готовності до трудового та героїчного подвигу в ім'я процвітання Української держави. Воно покликане формувати громадянина-патріота, виробляти у нього глибоке розуміння громадянського обов'язку, готовність у будь-який час стати на захист Батьківщини, оволодівати військовими і військово-технічними знаннями, спонукати до фізичного самовдосконалення, а також вивчати бойові традиції та героїчні сторінки історії українського народу, його Збройних Сил.

Література

1. Конституція України / Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, Ст. 141.
2. Григоренко Є. І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики : монографія / за заг. наук. ред. Є. І. Григоренка. Харків : Право, 2010. 280 с.

3. Конституційне право України : підручник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. 416 с.

4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015. (дата звернення 20.03.2023).

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043. (дата звернення 20.03.2023).

6. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042. (дата звернення 20.03.2023).

7. Петражицкий Л. Й. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. СПб. : Издательство «Лань», 2000. 608 с.

8. Матузов Н. И., Семенов Б. М. Исследование проблемы юридических обязанностей граждан СССР. Советское государство и право. 1980. № 12. С. 28–37.

9. Тодика Ю. М. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні. Київ, 2001. 368 с.

10. Голль Ш. Профессиональная армия / Пер. с фр. А.В. Плещеева. М. : Гос. воен. изд-во, 1935. С. 33.

11. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 386.

12. Шаблістий В. В., Александрова А. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. 136 с.

13. Журавльов Микола. Шляхи вдосконалення військово-патріотичного виховання молоді та військовослужбовців ЗСУ в сучасних умовах. URL: <https://trubyna.org.ua/novyny/shliakhy-vdoskonalennia-viiskovo-patriotichnoho-vykhovannia-molodi-ta-viiskovosluzhbovtsiv-zsu-v-suchasnykh-umovakh/>. (дата звернення 17.03.2023).

14. Українська Гельсінкська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/66-vyroktiv-za-ukhylenia-vid-mobilizatsii-za-pivroku-naybilshe-nazakarpatti/> (дата звернення 17.03.2023).

Анотація

Градецька Н. М. Конституційні засади військового обов'язку та заходи попередження ухилення від його реалізації. – Стаття.

Військовий обов'язок в Україні – це одна з гарантій основ конституційного ладу та основних прав та свобод людини. Головною метою встановлення військового обов'язку є забезпечення обов'язкової участі громадян у збройному захисті Вітчизни. До найбільш активної та основної форми виконання військового обов'язку, який полягає у повсякденному виконанні конкретних завдань у військових формуваннях, утворених відповідно до законів, віднесено військовою службою.

Військовий обов'язок є конституційним обов'язком, його характерні риси та специфіка визначені в статті.

Встановлено, що як правове явище військовий обов'язок характеризується множинністю значень: конституційний обов'язок громадян; спосіб здійснення державою функції оборони; спосіб комплектування збройних сил (а також інших військових формувань та органів); гарантія основ конституційного устрою; гарантія конституційних прав та свобод людини.

За правопорушення, що вчинюються під час реалізації військового обов'язку встановлено різні

види юридичної відповідальності: адміністративна, кримінальна, дисциплінарна, цивільно-правова та матеріальна.

До найбільш характерних чинників ухилення від мобілізації слід віднести: негативне ставлення суспільства до Збройних Сил країни; недостатнє фінансування та матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил; недоліки в організації та проведенні призову за мобілізацією; наявність нестатутних взаємин у військових колективах; страх бути пораним або вбитим під час військових дій, відсутність системи військово-патріотичного виховання громадян.

В статті підкреслено, що попередження ухилення від виконання військового обов'язку та ухилення від мобілізації має мати комплексний та взаємопов'язаний характер, що ще раз доводить важливість формування в Україні дієвої системи військово-патріотичного виховання.

Військово-патріотичне виховання передбачає вироблення високого ідеалу служіння народові, готовності до трудового та героїчного подвигу в ім'я процвітання Української держави. Воно покликане формувати громадянина-патріота, виробляти у нього глибоке розуміння громадянського обов'язку, готовність у будь-який час стати на захист Батьківщини.

Ключові слова: військовий обов'язок, військова служба, мобілізація, військово-патріотичне виховання, попередження ухилення від призову за мобілізацією.

Summary

Gradeckaia N. M. Constitutional principles of military duties and measures for the prevention of evasion from its realization. – Article.

Military service in Ukraine is one of the guarantees of the foundations of the constitutional system and basic human rights and freedoms. The main purpose of establishing military service is to ensure the mandatory participation of citizens in the armed defense of the Motherland. Military service is the most active and basic

form of performing military duty. Military service is the most active and basic form of performing military duty, which consists in the casual performance of specific tasks in military formations formed in accordance with laws. Military duty is a constitutional duty and the article defines its features and specificity. The article established that as a legal phenomenon military duty is characterized by multiple meanings: constitutional duty of citizens, the state's exercise of the defense function, method of manning of armed forces (as well as other military formations and bodies), the guarantee of the basic constitutional structure; the guarantee of constitutional rights and freedoms of the person.

For offenses committed during the combat mission the different types of legal liability are established: administrative, criminal, disciplinary, civil and material.

The most characteristic factors of the deviation from mobilization include: the negative attitude of society to the Armed Forces of the country, insufficient financing and material and technical support of the Armed Forces; disadvantages in the organization of mobilization, the presence of different forms of manifestation of «non-statutory relations», the fear of being wounded or killed during military actions, the absence of a system of military-patriotic education of citizens.

The article emphasizes that the prevention of avoiding performance of military duties and evasion from mobilisation should have interrelated package approach. All this facts prove the importance of forming an effective military-patriotic education system in Ukraine. Military and patriotic education of citizens and teenagers presupposes the development of a high ideal of serving the people, readiness for heroic labor exploits in the name of prosperity of the Ukrainian state. It is designed to form a patriotic citizen, to develop in him a deep understanding of civic duty, readiness to defend the Motherland at any time.

Key words: military duty, military service, mobilization, military-patriotic education, prevention of evasion from mobilisation.

УДК 343(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.18>

І. М. Леган
orcid.org/0000-0003-2933-4971
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Державного університету «Житомирська політехніка»

ГЕНОЦИД ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Впродовж всієї історії розвитку людства у світі існували випадки масового знищення людей через національну, етнічну чи расову приналежність або спільні релігійні переконання, які забирали життя мільйонів безвинних жертв та мають назву «геноцид».

Геноцид є найтяжчим міжнародним злочином, вчинення якого є підставою для міжнародно-правової відповідальності держав та кримінальної відповідальності індивідів. Недарма геноцид називають «злочином усіх злочинів».

Геноцид був визнаний міжнародним злочином вже в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 року. Необхідно зазначити, що резолюція 180 (II) від 21 листопада 1947 року встановила, що «...геноцид є міжнародним злочином, який тягне за собою національну та міжнародну відповідальність окремих осіб і держав».

Метою статті є аналіз геноциду як злочину проти безпеки людства за міжнародним кримінальним правом.

Стан дослідження. Питання геноциду були охарактеризовані та досліджені у працях таких вчених як Ю. Бендерський, Н. Зелінська, І. Лукашук, А. Маєвська, Ю. Манійчук, П. Ярошевич та інших вітчизняних вчених. Однак, не дивлячись на зацікавленість вчених даною проблематикою, окремі аспекти геноциду як злочину проти безпеки людства за міжнародним кримінальним правом досліджені в повній мірі не були.

Виклад основного матеріалу. У міжнародному праві ініціатором появи поняття злочину геноциду був американський юрист Рафаель Лемкін. Кульмінацією багаторічних зусиль Лемкіна стало ухвалення Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 9 грудня 1948 року Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, що набула чинності у 1951 році.

Україна підписала Конвенцію про геноцид 16 грудня 1949 року та ратифікувала 15 листопада 1954 року.

Саме визначення геноциду, закріплене в Конвенції, є міжнародно-визнаним та використовується у Римському статуті Міжнародного кри-

мінального суду, один з прокурорів якого Карім Хан нині розслідує злочини росії проти України.

У ст. 2 Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 року вказується, що під геноцидом розуміють дії, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку:

- вбивство членів такої групи;
- заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи;
- навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне її знищення;
- заходи, розраховані на запобігання народженню дітей у середовищі такої групи;
- насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу [2].

Таким чином, до складу міжнародного злочину геноциду вводиться необхідна ознака вини, яка виступає у цьому разі в яскраво вираженій формі вийного умислу. Геноцид є не лише тяжким, але й масовим порушенням прав людини.

На думку науковців, геноцид існує з того моменту, коли його жертвою стає хоча б одна людина, не обов'язково всі члени групи. Проте геноцид характеризується злочинним наміром знищити саме всю групу, членом якої є ця людина. За відсутності такого наміру відповідний акт не може бути кваліфікований як геноцид, незважаючи на його жорстокість. Від вбивства людини як кримінального злочину геноцид відрізняється саме наміром знищити групу як таку [5].

Згідно зі ст. 3 Конвенції 1948 р., покарання передбачається за такі діяння:

- а) геноцид;
- б) змова з метою здійснення геноциду;
- в) пряме і публічне підбурювання до здійснення геноциду;
- г) замах на здійснення геноциду;
- д) співучасть у геноциді [2].

Формулювання визначення злочину геноциду аналогічне тому, яке викладене у ст. 2 Конвенції 1948 р., міститься в ст. 2 Проекту кодексу злочинів проти миру й безпеки людства 1996 р. Проте

цей документ не набрав чинності як міжнародний договір [2].

Основними чинними міжнародно-правовими суб'єктами механізму боротьби з міжнародними злочинами, в тому числі зі злочином геноциду, є Рада Безпеки ООН, Міжнародний Суд ООН та Міжнародний кримінальний суд. Проте діяльність вказаних інституцій не завжди є достатньо ефективною.

У певних випадках рішення Ради Безпеки ООН можуть мати політичне забарвлення. Під час винесення рішень Радою Безпеки велику роль відіграють погляди та інтереси постійних членів, які мають право вето. Вказаний орган є, передусім, політичним, а не судовим.

Міжнародний Суд ООН не зможе розглядати справу і виносити рішення щодо держави, яка вчинила міжнародний злочин, без її на те згоди. До того ж, юрисдикція Суду не поширюється на держави, які не є членами ООН, за винятком випадків, коли такі держави надають спеціальну згоду на юрисдикцію Суду і сплачують певні внески на витрати Суду[5].

Щодо Міжнародного кримінального суду, то згідно з Римським статутом 1998 року вказаний Суд може виносити рішення лише щодо індивідів.

У міжнародному праві за вчинення геноциду настає лише міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб. Це звужує дію міжнародного права та зменшує його ефективність у боротьбі й превенції вказаного злочину, адже міжнародний злочин геноциду неможливий без прямої участі, як мінімум, однієї держави.

Вказаний злочин, як показує міжнародна практика та невітніші прецеденти, не міг би мати місця без залучення всього державного механізму, включаючи виконавчу, судову і законодавчу гілки влади. Слід зауважити, що у випадку геноциду злочинна політика держави реалізується її центральними і місцевими органами публічної влади, закріплюється на законодавчому рівні, забезпечується правоохоронними та силовими структурами і підтримується на рівні населення цієї держави, який через інститути представницької демократії бере участь у формуванні злочинної політики й підтримує її після запровадження [5].

Згідно статті 4 Конвенції «Особи, які здійснюють геноцид або інші з перерахованих у статті 3 діянь, підлягають покаранню незалежно від того, чи є вони відповідальними за конституцією правителями, посадовими або приватними особами». Особливістю статті 4 є те, що вона визначає, що особи, які вчинили злочин геноциду підлягають покаранню незалежно від того чи є вони відповідальними за конституцією своєї держави вищими посадовими особами чи приватними особами [2].

Принцип особистої кримінальної відповідальності застосовується однаково і без будь-яких винятків до всіх осіб у межах їх відповідальності на рівні державної влади чи військового командування, виходячи з конкретної участі таких осіб у вчиненні актів геноциду.

Практика реалізації держав обов'язку призначення покарання за злочин геноциду відповідно до Конвенції про геноцид свідчить або про її застосування в національних судах, або про застосування відповідної норми національного закону щодо злочину геноциду, або ж про розширене визначення злочину геноциду. Цілком можливим є також ухвалення рішення щодо вчинення геноциду як на основі національного закону, так і на основі Конвенції про геноцид.

Висновки. Геноцид, як один з найтяжчих міжнародних злочинів та безумовно складає істотну загрозу миру та безпеці людства. Запровадження державами ефективних міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за геноцид триває, однак відбувається дуже повільно.

При притягненні держави-правопорушниці до відповідальності мають бути дотримані наступні елементи: визнання злочину, припинення та запевнення в його не повторенні, поновлення порушених прав як в матеріальному, так і в моральному плані, покаранні винні особи та реорганізовані інститути. Отже, для протидії, запобігання та попередження злочину геноциду необхідна співпраця всіх держав світу.

Література

1. Бендерський Ю. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинів проти миру і безпеки людства. Економіка України. 2013. № 1. С. 12–15.
2. Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього. URL: <https://holodomorinstitute.org.ua/documents/konvencziya-oon-pro-zapobigannya-zlochynu-genocyzdu-i-pokarannya-za-nogo/>
3. Лєган І.М. Історико-правові передумови становлення та розвитку міжнародного співробітництва у боротьбі із транснаціональною злочинністю. Альманах міжнародного права. № 25. 2021. С. 112–120
4. Лєган І.М. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії транснаціональній злочинності: монографія. Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 328 с.
5. Ребриш Р.І. Геноцид як злочин проти безпеки людства за міжнародним кримінальним правом. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Серія Право. Випуск 41. Том 2. С. 127–129.
6. Статут ООН 1945 року Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
7. Ярошевич П.Д. Сутність та причини вчинення злочинів проти миру і безпеки людства. Право України. 2014. № 7. С. 11–13.

Анотація

Леган І. М. Геноцид як злочин проти безпеки людства відповідно до міжнародного кримінального права. – Стаття.

У статті досліджується сутність геноциду як міжнародного злочину шляхом аналізу норм міжнародного кримінального права та аналізу особливостей міжнародно-правової практики. Охарактеризовані способи вчинення, інструменти та механізми реалізації геноциду як тяжкого міжнародного злочину. Доведено, що реалізація геноциду неможлива без залучення дієвого та ефективного державного механізму.

Науковий інтерес до даної проблематики зумовлений необхідністю поглибленого вивчення історії ухвалення Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 9 грудня 1948 року Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, що набула чинності у 1951 році.

У статті доведено, що у певних випадках рішення Ради Безпеки ООН можуть мати політичне забарвлення. У статті визначено, що заборона геноциду є нормою міжнародного права, порушення якої констатує наявність міжнародного злочину.

Доведено, що принцип особистої кримінальної відповідальності застосовується однаково і без будь-яких винятків до всіх осіб у межах їх відповідальності на рівні державної влади чи військового командування, виходячи з конкретної участі таких осіб у вчиненні актів геноциду. Крім того, доведено, що геноцид є не лише тяжким, але й масовим порушенням прав людини.

У статті пояснено, що існують певні спірні аспекти визначення злочину геноциду, основними з яких залишаються ідентифікація жертв, встановлення наміру знищити, цілком або частково, національну, етнічну та/або інші групи, а також встановлення вини.

У статті охарактеризовано, що основними чинними міжнародно-правовими суб'єктами механізму боротьби з міжнародними злочинами, в тому числі зі злочином геноциду, є Рада Безпеки ООН, Міжнародний Суд ООН та Міжнародний кримінальний суд. Крім того, у статті сконцентровано увагу на питаннях притягнення до відповідальності держави-правопорушниці.

Ключові слова: геноцид, право, закон, злочин, кримінальне право, безпека людства.

Summary

Legan I. M. Genocide as a crime against human security under international criminal law. – Article.

The article examines the essence of genocide as an international crime by analyzing the norms of international criminal law and analyzing the peculiarities of international legal practice. The methods of committing, tools and mechanisms of genocide as a serious international crime are characterized. It has been proven that the implementation of genocide is impossible without the involvement of an effective and efficient state mechanism.

Scientific interest in this issue is due to the need for an in-depth study of the history of the adoption by the General Assembly of the United Nations on December 9, 1948 of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, which entered into force in 1951.

The article proves that in certain cases the decisions of the UN Security Council can have a political color. The article states that the prohibition of genocide is a norm of international law, the violation of which establishes the existence of an international crime.

It has been proven that the principle of personal criminal responsibility applies equally and without any exceptions to all persons within the limits of their responsibility at the level of state power or military command, based on the specific participation of such persons in committing acts of genocide. In addition, it has been proven that genocide is not only a grave, but also a massive violation of human rights.

The article explains that there are certain controversial aspects of the definition of the crime of genocide, the main of which remain the identification of victims, the establishment of intent to destroy, in whole or in part, national, ethnic and/or other groups, as well as the establishment of guilt.

The article describes that the UN Security Council, the UN International Court of Justice, and the International Criminal Court are the main active international legal entities of the mechanism for combating international crimes, including the crime of genocide. In addition, the article focuses on the issues of bringing the offending state to justice.

Key words: genocide, law, crime, criminal law, human security.

УДК 343.851
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.19>

С. А. Шубіна
orcid.org/0000-0003-4924-3508
аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПРИВЛАСНЕННЮ, РОЗТРАТИ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У СФЕРІ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Постановка проблеми. У процесі тривалого історичного розвитку людства сформувались основні типи економічної власності, до яких і належить житлово-комунальне господарство (ЖКГ), як одна з важливих соціально-господарських галузей із системою підприємств, установ та організацій, які виконують виробничі й невиробничі функції із забезпечення населення необхідними ресурсами та наданням послуг із належного утримання житла, благоустрою населених пунктів і розвитку відповідної інфраструктури. На практиці багато з цих послуг надають спеціалізованими ЖКГ, які залучають на договірних засадах інші спеціалізовані підприємства. В містах вони входять до складу міського господарства. У багатьох містах і селищах підприємства комунального господарства обслуговують також і промислові підприємства, забезпечуючи їх водою, електроенергією, газом та ін. Однак залежно від місцевих умов, промислові підприємства мають і власні системи тепло забезпечення, водопостачання, каналізацію, і інші споруди комунального призначення.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Деякі кримінально-правові та кримінологічні проблеми запобігання у сфері житлово-комунального господарства досліджувались такими вченими як Д. І. Бедняков, Р. І. Благута, В. І. Василичук, С. В. Євдокименко, А. Ф. Зелінський, А. Б. Камоцький, П. В. Кобзаренко, Г. С. Крайник, В. Д. Ларічев, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. М. Махов, А. В. Микитчик, В. Л. Ортинський, І. М. Попова, А. В. Савченко, О. В. Таран, О. В. Тихонова, В. В. Топчій, В. В. Фещук, М. С. Цуцкірідзе, В. В. Черней, О. В. Яскевич та ін. Тому, на сьогодні, в умовах розбудови правової демократичної держави європейського зразка існує потреба у створенні дієвої системи кримінальної юстиції, здатної вживати скоординованих заходів, спрямованих на запобігання кримінальній протиправності та корупції, розроблені окремої кримінологічної методики організації запобігання та виявлення таких кримінальних правопорушень, детермінантів та осіб їх вчинення, вжиття загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та

індивідуальних заходів запобігання в умовах чинного кримінального і кримінального процесуального законодавства.

Метою статті є створення дієвої системи кримінальної юстиції, здатної вживати скоординованих заходів, спрямованих на запобігання кримінальній протиправності та корупції, розроблені окремої кримінологічної методики організації запобігання та виявлення у сфері житлово-комунального господарства.

Виклад основного матеріалу. За останні роки, кількість кримінальних протиправних діянь у ЖКГ залишається стабільно високою з тенденцією до щорічного зростання питомої ваги тяжких та особливо тяжких її проявів, а також розмірів заподіяної ними шкоди (якщо у 2015 р. зареєстровано 1875 кримінальних правопорушень, то у 2021 р. – 2137) [1; 2]. Серед внесених відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань переважають кримінальні протиправні посягання проти власності (74%), у тому числі вчинені шляхом привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (48%), що пов'язано з тривалим реформуванням житлово-комунальної сфери та вчиненням розкрадань особами, які виконують організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції в управліннях, підприємствах або організаціях ЖКГ (19%).

Також варто відмітити, що злочинці стали активно пристосовуватися до нової системи функціонування ЖКГ і форми контролю за її діяльністю, розширили способи розкрадань за допомогою корупційної складової, корупційних зловживань. Характерним для ЖКГ є кваліфіковане приховування злочинцями слідів та ознак дій передбачених ст. 191 КК України (частка латентної (невиявленої) кримінальної протиправності у цій сфері складає близько 75%) шляхом взаємодії з різними фіктивними господарючими суб'єктами недержавного сектору, що займаються житлово-комунальним бізнесом, підтриманням бюджетно-накладної, кошторисної, реєстраційної та дозвільної документації, ігноруванням житлово-комунальних стандартів і норм, використанням технологій легалізації (відми-

вання) злочинних доходів, що значно ускладнює запобігання, своєчасне виявлення таких кримінальних правопорушень.

На думку О. М. Джужі, у широкому сенсі спеціально-кримінологічне запобігання злочинам полягає у: 1) цілеспрямованому здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції; 2) зв'язку з елементами системи «по горизонталі» (взаємодія) і «по вертикалі» (підпорядкування); 3) неухильному виконанні команд управляючого механізму системи; 4) виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта профілактичного впливу [3, с. 63]. Виходячи з цього, *спеціально-кримінологічне запобігання привласненню, розтраті майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері ЖКГ є комплексною діяльністю уповноважених органів сектору безпеки й громадськості спрямованою на зменшення рівня розкрадань у сфері ЖКГ, виявлення та усунення або нейтралізацію детермінантів, які формують кримінальну протиправну спрямованість осіб (організованих груп), їх відвернення на стадії виявлення наміру чи готування, а також на етапі припинення розпочатої протиправної (зокрема кримінальної протиправної) діяльності, що здійснюється за допомогою кримінологічних засобів.*

Загалом організація спеціально-кримінологічного напрямку запобігання в контексті предмету дослідження має включати в себе декілька етапів.

I) організаційне забезпечення:

підготовка кадрів, які спеціалізуються на виявленні розкрадань [4];

розроблення певних, більш ефективних форм взаємодії з населенням та використання його запобіжних можливостей.

II) інформаційне забезпечення, оперативне надходження кримінологічної інформації та пошук її додаткових джерел;

III) прогностично-аналітичне забезпечення, яке включає в себе широкий спектр методів, зокрема побудови імітаційних моделей, криміногенних ситуацій, карт-схем;

IV) теоретико-методичне забезпечення, використання запобіжних можливостей, облік усіх обставин, ситуацій, що складаються, модернізація апробованих і розроблених нових тактичних прийомів, методичних схем запобігання кримінальним правопорушенням.

Основною діяльністю із запобігання привласненню, розтраті майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері ЖКГ є робота оперативних підрозділів. Так, у ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [5] зазначено, що підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність (ОРД), зобов'язані в межах своїх

повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу ОРД, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного *виявлення і припинення злочинів* та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень.

Одним із різновидів спеціально-кримінологічного запобігання є оперативно-розшукова профілактика. Хоча, як зазначає С. О. Павленко, важлива специфічна особливість оперативно-розшукової профілактики, що відмежовує її від інших видів профілактики (кримінологічної, криміналістичної), полягає в тому, що під час її здійснення, окрім гласних заходів, проводяться негласні заходи з використанням сил, засобів та методів оперативно-розшукової діяльності задля досягнення мети оперативно-розшукової профілактики [6; 7]. З таким твердженням погодитися важко, позаяк немає особливого значення якими заходами проводиться запобігання – гласними чи негласними.

У теорії ОРД є достатньо усталеною позиція вчених про те, що мету оперативно-розшукової профілактики становить система заходів, яка передбачає: вплив на особу для того, аби вона добровільно відмовилася від реалізації злочинних намірів; усунення причин та умов, якими має намір скористатися особа; штучне створення обстановки, що виключає або істотно ускладнює можливість учинення злочинів; притягнення особи до відповідальності (кримінальної, адміністративної, дисциплінарної) за здійснення підготовчих дій; затримання на «гарячому» під час замаху на вчинення злочину [8].

Тактику запобігання значною мірою визначають, з одного боку, маскування системи ЖКГ, з іншого – так звана «активна оборона», тобто сукупність дій, спрямованих на дестабілізацію правоохоронної системи [9].

Існує кілька рівнів протиборства залежно від масштабів діяльності злочинних формувань.

Індивідуальний. Сюди, наприклад, входять: перевірки оточення, зміна адреси, приховування майна здобутого злочинним шляхом, у «надійних» місцях, відділення цих доказів від своєї особистості.

Груповий. Він базується на загальних групових інтересах. На цьому рівні виявляються дві головні проблеми: перша – забезпечення досягнення злочинних цілей будь-якими засобами, які не приведуть до провалу співучасників груповий злочинної діяльності; друга – продовження існування, виживання і навіть процвітання організованих груп у сфері ЖКГ [10].

Одним із напрямів оперативно-розшукової профілактики є виявлення кримінальних правопорушень. У цьому контексті варто наголосити,

що розкраданням у сфері ЖКГ властиві: прихований характер діяльності; латентність значної частини кримінальних правопорушень, вчинювана суб'єктами ЖКГ; криміногенна активність у поєднанні з конспіративністю протиправної поведінки; кримінальний динамізм, який сприяє швидкому пристосуванню до нових умов і протидії правоохоронних органів. Виявити таємну замасковану протиправну діяльність і забезпечити кримінальне переслідування винуватих без застосування сил та засобів ОРД неможливо або вкрай ускладнено [11, с. 97]. У діяльності з розкриття кримінальних правопорушень мета досягається шляхом вирішення конкретних завдань різного змісту і першим етапом діяльності з їх розкриття є саме пошук, виявлення та перевірка ознак вчиненого (або такого, що наразі вчиняється) кримінального правопорушення. Тому діяльність правоохоронних органів починається з аналізу вихідної ситуації (шляхом дослідження об'єктів, у яких відображена інформація про злочинну діяльність), в результаті якого в суб'єкта формується вихідна модель дій [12, с. 93], яка надалі слугуватиме розробці та плануванню дій щодо фіксації злочинної діяльності.

На переконання В. П. Корж, ознаки кримінальних правопорушень можуть бути виявлені в результаті проведення оперативно-розшукових заходів, затримання особи під час вчинення кримінального правопорушення, розгляду заяв і повідомлень громадян або юридичних осіб, під час розслідування інших кримінальних правопорушень, розгляду матеріалів кримінального провадження у суді [13, с. 283].

На нашу думку, основний недолік раніше розроблених методик виявлення кримінальних правопорушень – це слабкий зв'язок з динамічним процесом учинення кримінальних правопорушень в умовах їх латентності. Такі методики здебільшого не враховують засновану на глибокій конспірації «технологію» діяльності у сфері ЖКГ. Придатні для тих випадків, коли матеріали кримінальних проваджень вміщують відомості, що вказують на конкретну особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (або інші важливі обставини), ці розробки значно менш корисні у випадку різкого дефіциту оперативної та процесуально значимої інформації. У результаті, діючи в подібних ситуаціях, практичні працівники вимушені спиратися головним чином на власний, часто небагатий досвід розкриття аналогічних кримінальних правопорушень.

Зазначене вище вимагає від правоохоронних органів створення системи отримання оперативно значимої інформації, а це неможливо без використання всього арсеналу негласних сил, засобів і методів ОРД. Правильне застосування сил і засобів ОРД під час пошуку ознак розкра-

дань дозволяє своєчасно виявляти латентні кримінальні правопорушення; сприяє вирішенню кримінологічних завдань, в умовах яких відомі учасники злочинної діяльності, відомо, що вони вчиняють кримінальні правопорушення, але невідомі факти їх вчинення; виявляти ознаки, які безпосередньо вказують на злочинну діяльність і у цьому зв'язку використовувати їх у процесі доказування злочинної діяльності керівників ЖКГ; сприяє тактико-психологічному аналізу взаємовідносин у середовищі осіб, які пов'язані спільною злочинною діяльністю, що дозволяє вирішувати низку кримінологічних задач та визначати осіб, які становлять оперативний інтерес. Тобто виявлення фактів вчинення кримінальних правопорушень конкретними особами надає підстави для початку і конкретизації запобіжних заходів відносно них. Виявлення розкрадань у сфері ЖКГ в переважній більшості випадків здійснюється оперативно-розшуковим шляхом, тобто шляхом спостереження за криміногенним середовищем; викриття в цьому середовищі стійких кримінальних зв'язків, встановлення організаторів, керівників та інших осіб [14]. Будь-яке відхилення в системі пошукової діяльності оперативних підрозділів відображається на ефективності запобігання.

Якщо при здійсненні оперативного пошуку по лінії «фактових» кримінальних правопорушень (правопорушень – інцидентів) в оперативних працівників може бути у наявності первинна інформація – сліди злочинного діяння (на потерпілому або на предметах оточуючої обстановки), свідчення потерпілих або очевидців події, матеріали експертиз тощо, то при виявленні ознак латентних кримінальних правопорушень пошук здійснюється за ознаками, які задані не матеріалами конкретного кримінального провадження, а на основі стратегічної, аналітичної інформації [15, с. 495–504]. Відмінною рисою первинної оперативної інформації є та обставина, що вона є або результатом застосування сил, засобів і методів ОРД, або отримана з гласних джерел і потребує спеціальної перевірки з використанням негласних можливостей. У теорії і практиці пошук первинної інформації, виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес, розглядається як самостійна форма ОРД. Виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес, – це комплекс цілеспрямованих заходів, здійснюваних суб'єктами оперативно-розшукової діяльності з метою виявлення, одержання і накопичення відомостей, що містять нові, раніше невідомі дані, які мають значення для вирішення задач у боротьбі зі злочинністю [16, с. 137]. Характерною рисою пошуку є те, що він повинен здійснюватися як з урахуванням конкретних фактів, учинених і зареєстрованих криміналь-

них правопорушень, так і поза залежністю від їх наявності – саме ця обставина підкреслює ініціативність і активність пошуку, обумовлює його тактику [17].

Пошук ознак розкрадань здійснюється за трьома напрямками:

виявлення фактів вчинення або підготовки розкрадань;

виявлення предметів і документів, що містять ознаки розкрадання;

виявлення осіб, які можуть бути віднесені до категорії підозрюваних, очевидців.

У виявленні латентних розкрадань безпосередню участь приймає слідчий, який виявляє ознаки кримінального правопорушення, щодо якого не було почато досудове розслідування, в процесі провадження слідчих дій. Зокрема з фактами кримінальних правопорушень, вчинених іншими особами щодо яких не було почато перевірку, слідчий може стикатись під час проведення НСРД. Окрім цього, слідчий може давати доручення оперативним підрозділам щодо проведення НСРД. Безумовно, що при цьому отримана інформація може стосуватись не тільки фактів чи осіб щодо яких здійснюється провадження, оскільки після перевірки слідчим пошукова діяльність (фактично – за дорученням слідчого) може завершитись виявленням нового кримінального правопорушення – тобто, оскільки це доручення надавав слідчий, то він формально керував виявленням і він, відповідно, є суб'єктом пошукової діяльності. Якщо в ході розслідування було виявлено інше кримінальне правопорушення, яке не пов'язане з тим, щодо якого здійснюється провадження, матеріали відносно такого кримінального правопорушення виділяються зі справи і спрямовуються для вирішення питання про початок досудового розслідування, або ж приймається рішення про виділення справи в окреме провадження відповідно, якщо в додатковій перевірці виявлених фактів на предмет наявності в них ознак кримінального правопорушення не має потреби.

Також варто звернути увагу на взаємодії органів досудового розслідування з контролюючими органами, форми якої залежать в основному від завдань правоохоронних органів та їх сфери діяльності. Контролюючі органи, які в процесі здійснення своїх повноважень стикаються з фактами кримінальних правопорушень можуть (а в окремих випадках зобов'язані) надавати до правоохоронних органів необхідну інформацію. Правоохоронні органи можуть залучати до діяльності з виявлення кримінальних правопорушень відповідні органи з використанням їх компетенції.

Зазначене вище вимагає від правоохоронних органів створення системи отримання опера-

тивно значимої інформації, а це неможливо без використання всього арсеналу негласних сил, засобів і методів ОРД. Правильне застосування сил і засобів ОРД під час пошуку ознак розкрадань дозволяє своєчасно виявляти латентні кримінальні правопорушення; сприяє вирішенню кримінологічних завдань, в умовах яких відомі учасники злочинної діяльності, відомо, що вони вчиняють кримінальні правопорушення, але невідомі факти їх вчинення; виявляти ознаки, які безпосередньо вказують на злочинну діяльність і у цьому зв'язку використовувати їх у процесі доказування злочинної діяльності керівників ЖКГ; сприяє тактико-психологічному аналізу взаємовідносин у середовищі осіб, які пов'язані спільною злочинною діяльністю, що дозволяє вирішувати низку кримінологічних задач та визначати осіб, які становлять оперативний інтерес. Тобто виявлення фактів вчинення кримінальних правопорушень конкретними особами надає підстави для початку і конкретизації запобіжних заходів відносно них.

Таким чином, ефективним спеціально-кримінологічним заходом запобігання є ОРД. Основний недолік раніше розроблених методик виявлення кримінальних правопорушень – це слабкий зв'язок з динамічним процесом учинення кримінальних правопорушень в умовах їх латентності. Такі методики здебільшого не враховують засновану на глибокій конспірації «технологію» злочинної діяльності у сфері ЖКГ. Придатні для тих випадків, коли матеріали кримінальних проваджень вміщують відомості, що вказують на конкретну особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (або інші важливі обставини), ці розробки значно менш корисні у випадку різкого дефіциту оперативно та процесуально значимої інформації. У результаті, діючи в подібних ситуаціях, практичні працівники вимушені спиратися головним чином на власний, часто небагатий досвід розкриття аналогічних кримінальних правопорушень.

У межах спеціально-кримінологічного запобігання виокремлено оперативно-розшукову профілактику, яка здійснюється переважно негласними заходами, з використанням сил, засобів і методів ОРД, основним завданням якої є недопущення вчинення розкрадань у сфері ЖКГ шляхом здійснення попереджувального впливу на об'єкті обслуговування (ЖКГ) шляхом використання прийомів психологічного впливу (передача необхідної інформації, переконання, примушування, навіювання). Тактичні прийоми оперативно-розшукової профілактики сприяють досягненню її мети – впливу на суб'єкта вчинення розкрадання. Водночас недосконалість її нормативно-правового регулювання (81%) зумовлює недооцінку оперативними підрозділами її можливостей (74%).

Зазначене вище вимагає від правоохоронних органів створення системи отримання оперативно значимої інформації, а це неможливо без використання всього арсеналу негласних сил, засобів і методів ОРД. Правильне застосування сил і засобів ОРД під час пошуку ознак розкрадань дозволяє своєчасно виявляти латентні кримінальні правопорушення; сприяє вирішенню кримінологічних завдань, в умовах яких відомі учасники злочинної діяльності, відомо, що вони вчиняють кримінальні правопорушення, але невідомі факти їх вчинення; виявляти ознаки, які безпосередньо вказують на злочинну діяльність і у цьому зв'язку використовувати їх у процесі доказування злочинної діяльності керівників ЖКГ; сприяє тактико-психологічному аналізу взаємовідносин у середовищі осіб, які пов'язані спільною злочинною діяльністю, що дозволяє вирішувати низку кримінологічних задач та визначати осіб, які становлять оперативний інтерес. Тобто виявлення фактів вчинення кримінальних правопорушень конкретними особами надає підстави для початку і конкретизації запобіжних заходів відносно них.

Елементами пошуку є: 1) сфера ЖКГ; 2) об'єкти: а) особи (які готують, вчинюють або вчинили розкрадання; які можуть бути залучені як агенти); б) предмети (угоди; готівкові кошти; податкові декларації; документи податкової звітності та інші; банківські картки та рахунки; матеріали обліків; товарно-транспортні накладні; ордери; рахунки-фактури; накладні; платіжні доручення; печатки і штампи; факсиміле; паспорти тощо); в) документи (перелік яких і пошукові ознаки, що містяться в них, позиціонуються в залежності від етапу розкрадання); 3) суб'єкти (оперативний працівник); 4) джерела оперативної інформації, а також тактичні прийоми її отримання.

Головними запобіжними напрямками діяльності оперативних підрозділів на спеціально-кримінологічному рівні є:

1) кримінально-розшуковий, завданням якого є запобігання привласненню, розтраті майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері ЖКГ, виявлення, попередження, припинення та розкриття злочинної діяльності, розшук осіб, які переходять від органів досудового розслідування та суду, ухиляються від відбування кримінального покарання. До об'єктів оперативного пошуку слід віднести посадовців керівного складу ЖКГ, предмети та документи;

2) оперативно-перевірочний, завданням якого є забезпечення адміністративно-правових режимів за допомогою оперативно-розшукових сил, засобів та методів;

3) пошуково-інформаційний (інформаційно-аналітична розвідка), завданням якої є здобуття інформації про розкрадання на об'єкті ЖКГ.

Така діяльність, має суттєву специфіку, яка полягає у тому, що: запобігання кримінальним протиправним діянням організованих житлово-комунальних груп із використанням дій, заходів та операцій оперативно-розшукової характеру розпочинається за наявності конкретної кримінальної ситуації або реальної загрози її виникнення; запобігання здійснюється в межах (в середині) кримінальної дії осередків кримінальної активності (ЖКГ); криміногенні чинники нейтралізуються безпосередньо під час проведення ОРД, заходів та операцій; запобіжний вплив продовжується і на стадіях досудового слідства та судового розгляду кримінальних проваджень.

Література

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
2. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік : монографія / авт. кол.: М. Г. Вербеньський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербеньського. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 340 с.
3. Кримінологія : навч. посіб. / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.
4. Приполов І. І. Тактика протидії злочинності підрозділами кримінальної поліції України: професійна готовність оперативного співробітника. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 400–403.
5. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
6. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики : монографія. Київ : Людмила, 2022. 624 с.
7. Павленко С. О. Окремі аспекти тактики оперативно-розшукової профілактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2 (47). С. 44–54.
8. Попередження і розкриття злочинів підрозділами карного розшуку : підручник / О.Ф. Долженков, Я.Ю. Кондратьєв ; за заг. ред. Ю.Ф. Кравченка. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2000. 392 с.
9. Гладкова Є.О. Теоретичні та прикладні аспекти тактики протидії злочинності. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. круглого столу (Харків, 27 жовт. 2017 р.). Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ., 2017. С. 48–52.
10. Підюков П.П., Конюшенко Я.Ю. Агентурні операції як різновид негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених новим КПК України, та їх нормативно-правова регламентація. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 38–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_9
11. Крупей С.Р. Удосконалення правового та організаційно-тактичного механізму використання

поліцейського «під прикриттям». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 25–35.

12. Хірсін А.В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насилницької організованої злочинної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 291 с.

13. Корж В.П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : монография. Харьков : Нац. ун-т внутр. дел, 2002. 412 с.

14. Аркуша Л.І. Риси та ознаки організованої злочинної діяльності за наявності корумпованих зв'язків. Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. Київ : Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», 1998. Т. 10. С. 98–103 ; Аркуша Л.І. Про тактику виявлення діяльності організованого злочинного формування, яке має корумповані зв'язки. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1998. Вип. 4. С. 47–53.

15. Крамаренко Ю.М., Потайчук І.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення виявлення організованих злочинних груп загальнокримінальної спрямованості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 495–504.

16. Яцюк О.В. Непроцесуальні форми взаємодії слідчих та оперативно-розшукових підрозділів під час розкриття і розслідування злочинів, скоєних організованими групами. *Вісник Академії митної служби України*. Сер. : Право. 2009. № 1. С. 134–140.

17. Албул С.В., Загнибіда В. В. Поняття та складові оперативного (ініціативного) пошуку підрозділів карного розшуку. *Організаційно-правові засади боротьби з правопорушеннями на транспорті : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 листоп. 2013 р.)*. Одеса : ОДУВС, 2013. С. 4–5.

Анотація

Шубіна С. А. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання привласненню, розтраті майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері житлово-комунального господарства. – Стаття.

У статті у рамках кримінологічних заходів запобігання охарактеризовано процес виявлення розкрадань у сфері житлово-комунального господарства і його основних ознак (виявлення здійснюється поза зв'язком з конкретною особою або фактом; основними завданнями є отримання первинної інформації про осіб, предмети, події (факти), які становлять інтерес для правоохоронних органів; ґрунтується на потенційній можливості розпізнання об'єкта за попередньо відомими ознаками; його зміст становить постійна, активна, цілеспрямована діяльність, постійно діючий циклічний процес у вигляді взаємодоповнюючих дій; спрямований на виокремлення об'єкта, що має відношення до ознак вчиненого латентного кримінального правопорушення; механізм виявлення включає в себе низку послідовно здійснюваних заходів; суб'єкт виявлення самостійно обирає заходи, методи і тактичні прийоми для виконання тактичної задачі).

Наголошено на головному напрямі запобігання – оперативно-розшуковій діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України. Виокремлені елементи пошуку (особи, предмети, документи), джерела оперативної інформації, а також тактичні прийоми її отримання. Запропонована умовна модель перекриття силами оперативно-розшукової діяльності лінії запобігання розкраданням у житлово-комунальному господарстві з урахуванням тенденції, яка полягає в наявності двох основних блоків: під час вчинення протиправних дій маскується факт вчинення кримінального правопорушення (натомість відома особа, яка їх може вчиняти); за лінією запобігання таким протиправним діям організованими угрупованнями, в основному маскується як факт вчинення кримінального правопорушення, так і особи, які його вчиняють.

Ключові слова: житлово-комунальне господарство, привласнення, розтрата, службова особа, кримінологія, запобігання.

Summary

Shubina S. A. Special criminological measures to prevent appropriation, waste of property or possession of it by abuse of official position in the field of housing and communal services. – Article.

In the article, within the framework of criminological prevention measures, the process of detecting embezzlement in the field of housing and communal services and its main features is characterized (detection is carried out without connection with a specific person or fact; the main tasks are to obtain primary information about persons, objects, events (facts), which are of interest to law enforcement agencies; is based on the potential ability to recognize an object based on previously known features; its content is a constant, active, purposeful activity, an ongoing cyclical process in the form of complementary actions; aimed at identifying an object related to the signs of a latent criminal offense committed; the detection mechanism includes a number of sequentially implemented measures; the subject of detection independently chooses measures, methods and tactical techniques to perform a tactical task).

Emphasis is placed on the main direction of prevention – operational and investigative activities of operational units of the National Police of Ukraine. Search elements (persons, objects, documents), sources of operational information, as well as tactical methods of obtaining it are highlighted. The proposed conditional model of the overlap by the forces of operational and investigative activity of the theft prevention line in the housing and communal economy, taking into account the trend, which consists in the presence of two main blocks: during the commission of illegal actions, the fact of committing a criminal offense is masked (instead, the person who can commit them is known); along the lines of preventing such illegal actions by organized groups, both the fact of committing a criminal offense and the persons who commit it are mainly masked.

Key words: housing and communal economy, appropriation, embezzlement, official, criminology, prevention.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.20>**В. С. Андреева***orcid.org/0009-0002-3587-996X**аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

ПРЕДМЕТ, МЕЖІ ТА СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПО ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 було затверджено Стратегію національної безпеки України, де проголошувалось, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки [1]. Ця норма як ніколи стала актуальною під час введення в Україні воєнного стану, коли її забезпечення стало пріоритетною ціллю держави. Саме тому Законом «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 3 березня 2022 року № 2113-IX були внесені зміни до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (далі КК України), де посилили відповідальність за вчиненням злочинів у цій сфері. Крім того, КК України у 2022 році був доповнений статтею 111⁻² «Пособництво державі-агресору», ст. 111⁻¹. Колабораційна діяльність та статтею 114⁻² «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану». Проте збільшення кількості видів злочинів проти основ національної безпеки та посилення відповідальності у цій сфері не достатньо, потребує також удосконалення процес кримінального процесуального доказування, у тому числі в питаннях визначення предмету, меж та суб'єктів доказування.

Мета дослідження. Виходячи з актуальності і значущості проблеми, метою статті є визначення предмету, меж та суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях по злочинах проти основ національної безпеки.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні завдання:

– визначити предмет та межі кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях по злочинах проти основ національної безпеки;

– розглянути суб'єктів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях по злочинах проти основ національної безпеки;

– визначити шляхи вдосконалення кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях по злочинах проти основ національної безпеки.

Аналіз останніх публікацій. Важливо відзначити, що, незважаючи на виняткову важливість і актуальність питання забезпечення національної безпеки, вітчизняна та зарубіжна наука не приділила достатньої уваги розробці предмету, меж та суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях по злочинах проти основ національної безпеки, що вказує на істотні прогалини у чинному законодавстві України.

Разом з тим у правовій науковій літературі теоретичного і методологічного характеру зосереджено чимало ідей та обґрунтованих положень, які стосуються даної проблематики. Теоретичним аспектам поняття та сутності кримінального процесуального доказування присвячені праці таких вчених правознавців як К.В. Антонов, О.Ф. Бантишев, А.Р. Белкін, О. Бондаренко, Г.І. Глобенко, В.Т. Нор, В.В. Романюк, О.В. Сачко, В.М. Тертишник, В.Г. Уваров, В.І. Фаринник, Т.Г. Фомина, О.В. Шамара, О.О. Юхно тощо.

Не зважаючи на значну теоретичну базу дослідження доказування у кримінальних провадженнях, у науковій сфері недостатньо розкрито предмет, межі та суб'єкти доказування у кримінальних провадженнях по злочинах проти основ національної безпеки. Тому дана проблематика потребує подальшого наукового дослідження.

Результати дослідження. Злочинів проти основ національної безпеки України одні із самих небезпечних серед кримінальних правопорушень, особливо це проявляється в період

впровадження воєнного стану на території всієї країни. Тому процес доказування у цій сфері має велике значення для правильного, об'єктивного та своєчасного притягнення до кримінальної відповідальності всіх винних у скоєнні таких злочинів осіб, у тому числі громадян Російської Федерації.

Кримінальне процесуальне доказування злочинів проти основ національної безпеки України полягає у збиранні, дослідженні, оцінці та отриманні обґрунтованих висновків в кримінальному провадженні щодо передбачених кримінальним законодавством суспільно небезпечних діянь (дії або бездіяльності), що посягає на державний суверенітет, територіальну цілісність, демократичний конституційний лад та національні інтереси України.

Кримінальне процесуальне доказування злочинів проти основ національної безпеки України має свій предмет доказування, який потребує детального дослідження. Так в юридичній літературі є різні визначення предмета доказування: В.І. Фаринник визначає предмет доказування у кримінальному провадженні як сукупність фактів і обставин об'єктивної дійсності, які мають матеріально-правове, цивільно-правове, кримінальне процесуальне значення і є необхідними і достатніми фактичними обставинами для вирішення кримінального провадження по суті [2, с. 48]; О.О. Юхно як сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом обставин, що потрібно встановити у кожному кримінальному провадженні і які мають правове значення для правильного проведення кримінального провадження по суті вчиненого згідно завдань КПК України [3, с. 5]. Л.І. Аркуша визначає предмет доказування як систему обставин та фактів, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, які необхідно встановити (точніше – доказати) для правильного вирішення кримінального провадження [4, с. 50]. В. М. Тертишник вбачає предмет доказування як певну квінтесенцію обставин події, яка в сукупності розкриває елементи складу злочину, це юридично значущі обставини та сторони розслідуваної події, з'ясування яких необхідне для прийняття підсумкових рішень у справі [5, с. 39].

Таким чином предмет доказування злочинів проти основ національної безпеки – це сукупність передбачених кримінальним процесуальним законодавством обставин, які потребують встановлення для правильного вирішення кримінального провадження щодо злочинів проти основ національної безпеки.

Предмет доказування прийнято ототожнювати з сукупністю перелічених у ст. 91 Кримінальним процесуальним кодексом України (далі

КПК України) обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. У цій статті передбачені обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та мають загальний характер для розслідування кримінальних правопорушень.

При проведенні досудового розслідування і розгляді кримінального провадження (справи) в суді щодо злочинів проти основ національної безпеки, (якщо тлумачити обставини доказування відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України), підлягають доказуванню:

1. Подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення). При доказуванні злочинів проти основ національної безпеки потрібно враховувати, що збирання доказів правоохоронними органами можлива на тимчасово окупованій території, яка не підконтрольна державній владі України. Тимчасово окупована Російською Федерацією територія України (тимчасово окупована територія) – це частини території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації Російської Федерації [6]. Тому не завжди у слідчих є можливість встановити місце і час вчинення злочину, що ускладнює процес доказування.

2. Винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. Доказуванню підлягає в основному прямий умисел з характерною метою – заподіяння шкоди основа національної безпеки, а саме змінити чи повалити конституційний лад, захопити державну владу, заподіяти шкоду суверенітету, обороноздатності України, зміни її територію тощо.

3. Обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, що виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження.

При доказуванні треба враховувати, що більшість статей КК України у частині злочинів проти основ національної безпеки містить кваліфікуючі ознаки такі як вчинення їх особою, яка є представником влади, вчинення цих самих дій повторно, вчинення їх організованою групою, здійснення їх з використанням засобів масової інформації та інтернету тощо. Нововведенням виступає обтяження покарання в результаті вчинення злочинів в умовах воєнного стану або

в період збройного конфлікту, таких, наприклад, як диверсія або державна зрада.

4. Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат. Наприклад, доказування розміру шкоди має значення при кваліфікації за ч. 8 ст. 111⁻¹. «Колабораційна діяльність». Тяжкими наслідками у частині восьмій цієї статті вважається шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [7].

5. Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. В процесі доказування треба враховувати ч. 3 ст. 111 КК України, відповідно до якої звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання. Або звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила шпигунську діяльність та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заповідання шкоди інтересам України [7].

6. Обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення [8].

Особливого значення ці обставини мають при доказуванні складу злочину ст. 110⁻² КК України «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України».

7. Обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. При доказуванні таких обставин при розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки потребують уваги зміни внесені до статті 96⁻¹ ККУ «Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру» [7]. Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є: вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із

кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111⁻¹, 258-258⁻⁵ ККУ; вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 113, 114⁻², 146, 147, частинами другою – четвертою статті 159⁻¹, статтями 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 ККУ. Під уповноваженими особами юридичної особи слід розуміти службових осіб юридичної особи, а також інших осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи. Кримінальні правопорушення, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності [7].

Що стосується меж доказування, то на думку О.О. Юхно під межами доказування слід розуміти такий обсяг доказового матеріалу, який забезпечує надійне, достовірне встановлення всіх обставин, що входять до предмета доказування та правильне вирішення провадження [3, с. 6]. В.Т. Нор під межами доказування розуміє такі межі, які забезпечують повне і достовірне встановлення всіх обставин, що можуть мати значення для справи, необхідну і достатню сукупність доказів, зібрання яких забезпечують в'яснення всіх обставин предмета доказування, а отже, і правильне вирішення кримінальної справи [9, с. 69]. Т.Г. Фоміна наголошує, що межі доказування визначаються необхідною та достатньою сукупністю доказів, яка, будучи збіраною у кримінальному провадженні, забезпечує прийняття законних, обґрунтованих та справедливих рішень [10, с. 102].

Враховуючи вищевикладене, під межами доказування злочинів проти основ національної безпеки слід розуміти таку сукупність доказів, яка забезпечує достатнє, надійне, повне, достовірне встановлення всіх обставин, що входять до предмета доказування злочинів проти основ національної безпеки та забезпечує правильне вирішення кримінального провадження по суті.

Якщо предмет доказування злочинів проти основ національної безпеки представляє собою сукупність обставин, що підлягають доказування, то межі доказування виражають ступінь достатності та достовірності системи зібраних доказів, який дозволяє зробити однозначний і неспростовний висновок як за кожним із елементів предмета доказування, так і у справі загалом.

Відповідальність за визначення предмету доказування та його меж лежить на суб'єктах доказування, кримінальний процесуальний ста-

тус яких має суттєві відмінності. Так, якщо розглядати суб'єктів доказування через призму кримінального процесуального законодавства, то КПК України закріплює осіб, які зобов'язанні проводити доказування та таких, які мають право збирати докази. Згідно з ч. 1 ст. 92 КПК України обов'язок доказування обставин, за винятком випадків передбачених частиною другою статті 92 КПК України, покладається на слідчого, прокурора та, в установлених Кримінальним процесуальним кодексом України випадках, – на потерпілого. Згідно з ч. 1 ст. 93 КПК України, збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України [8].

Окремо визначенні суб'єкти оцінки доказів: слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [8].

Тому в юридичній літературі класифікація суб'єктів доказування відбувається за таким критерієм як відмінність у повноваженнях. За відмінністю у повноваженнях щодо доказування, суб'єкти доказування класифікуються: суб'єкти кримінального провадження, на яких покладається обов'язок доказування відповідно до ст. 92 КПК України (слідчий, дізнавач, прокурор, а у визначених КПК випадках – потерпілий); суб'єкти кримінального провадження, які мають право брати участь у доказуванні: підозрюваний, обвинувачений, захисник, законний представник, потерпілий тощо [11, с. 103].

Окремою категорією виступають особи, які допомагають у здійсненні процесу доказування, такий як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, понятій.

Якщо розглядати злочини проти основ національної безпеки, відповідно до ч. 2 ст. 216 КПК України, слідчі органи безпеки здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 110², 111, 111¹, 111², 112, 113, 114, 114¹, 114², 201, 201¹, 258-258⁵, 265¹, 305, 328, 329, 330, 332¹, 332², 333, 334, 359, 422, 435¹, 436, 436², 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447 Кримінального кодексу України [8].

Таким чином, досудове слідство злочинів проти основ національної безпеки здійсню-

ють слідчі підрозділи органів безпеки, а саме Служби безпеки України – державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. Служба безпеки України відповідно до своїх основних завдань зобов'язана виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки України, проводити їх досудове розслідування; розшукувати осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням зазначених кримінальних правопорушень [12].

Крім того, до суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях, які мають право приймати в ньому участь, відносяться сторони. Сторонами кримінального провадження виступають з боку обвинувачення: слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК України; з боку захисту: підозрюваний, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники [8].

Хоча кримінальне процесуальне законодавство передбачає серед суб'єктів доказування дізнавача, ні назва розділу «Злочини проти основ національної безпеки України», ні підслідність не передбачає наявності серед кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки кримінальних проступків, щодо яких дізнавач здійснює досудове розслідування.

З іншого боку, досить нова стаття 111¹ «Колабораційна діяльність», в ч. 1, 2 цієї статті, передбачає покарання у вигляді позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років, з конфіскацією майна або без такої. Відповідно до ч. 2 ст. 12 КК України, кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [7]. Якщо слідувати логіці законодавця, то до «іншого покарання» відноситься також позбавленням права обіймати певні посади та конфіскація, а значить ми можемо припустити наявність кримінальних проступків за ч. 1, 2 ст. 111¹ «Колабораційна діяльність».

Тому дане питання потребує подальшого дослідження та уточнення, у тому числі з метою більш точного визначення суб'єктів доказування злочинів проти основ національної безпеки.

Враховуючи вищевикладене можна зробити висновок, що до суб'єктів доказування злочинів проти основ національної безпеки можна віднести: 1) державні органи та посадові особи, які зобов'язані збирати, перевіряти, оцінювати докази (слідчі органів безпеки, співробітники оперативного підрозділу органів безпеки, прокурор, слідчий суддя, керівник органу досудового розслідування органів безпеки, суд); 2) учасники кримінального провадження, які мають право брати участь в доказуванні (підозрюваний, обвинувачений, захисник, законний представник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, засуджений, виправданий, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, їх представники та законні представники, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також інші особи, які мають право брати участь у процесі доказування відповідно до кримінального процесуального законодавства).

Тісно пов'язане з цією класифікацією визначення суб'єктів доказування, центральне місце в яких займають органи та посадові особи на яких законом покладено обов'язок доказування, а також інші особи, що відстоюють свій інтерес.

Так, Т.Г. Фоміна визначає, що суб'єкти доказування є державні органи та посадові особи, на яких законом покладено обов'язок щодо збирання, перевірки та оцінки доказів у кримінальному провадженні, а також інші особи, які мають право брати участь у такій діяльності [10, с. 98]. На думку Р.І. Благути суб'єктами доказування є учасники кримінального провадження, які, відстоюючи свій чи правовий інтерес, здійснюють пізнавальну або обґрунтовальну доказову діяльність, що спрямована на виконання однієї з основних кримінальних процесуальних функцій [13, с. 118].

Таким чином, суб'єктами доказування злочинів проти основ національної безпеки виступають державні органи та посадові особи, на яких законом покладено обов'язок щодо збирання, перевірки та оцінки доказів у кримінальному провадженні, а також інші особи, які мають право брати участь у такій діяльності.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. З моменту введення в Україні воєнного стану національне законодавство зазнало значних змін. З'явилися нові види кримінальних правопорушень, посилилась кримінальна відповідальність, внесено зміни до порядку збирання доказів тощо. Це привело до розширення предмета доказування злочинів

проти основ національної безпеки, появі нових складів злочинів, які потребують доведення у встановленому в законі порядку. Саме зараз ці питання потребують глибокого і детального дослідження з боку науковців правознавців та практикуючих юристів.

Література

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020/. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
2. Фаринник В.І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України. Харків: Фактор, 2013. С. 96.
3. Юхно О.О., Книженко С.О., Глобенко Г.І., Бондаренко О.О., Савчук Т.І., Чича Р.П., Фоміна Т.Г., Четвертак Д.Ю. Науково-методичні рекомендації «Особливості документування та розслідування злочинів, учинених на території проведення антитерористичної операції, а також на тимчасово окупованих територіях» / за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна. [Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: проблеми кримінального процесу»]. На замовлення Головного слідчого управління Національної поліції України. Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2018. 64 с.
4. Актуальні питання сучасного кримінального провадження : навч.-метод. посібник / Л.І. Аркуша, Ю.П. Аленін, О.О. Торбас, В.К. Волошина, Л.М. Гуртієва, А.В. Мурзановська, В.А. Завтур, М.М. Стоянов ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2021. 171 с.
5. Антонов К.В., Сачко О.В., Тертишник В.М., Уваров В.Г. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / За заг. ред. д.ю.н, професора В.М. Тертишника. К.: Алерта, 2015
6. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-VII#Text>
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
9. Нор В.Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів, 1978. С. 69.
10. Кримінальний процес України: у питаннях і відповідях : навч. посіб. / авт. кол. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Т.Г. Фоміної. Харків : ХНУВС, 2021. 300 с.
11. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях: навч. посіб. / Л.Д. Удалова, М.А. Макаров, Ю.І. Азаров, С.О. Заїка, О.В. Кубарева, О.В. Римарчук, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, А.В. Форостяний, О.Ю. Хабло. Видання 5-те, переробл. і доповн. Київ, 2020. 497 с.
12. Про службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#n145>
13. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

Анотація

Андрєєва В. Є. Предмет, межі та суб'єкти доказування у кримінальних провадженнях по злочинах проти основ національної безпеки. – Стаття.

Метою статті є визначення предмету, меж та суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях по злочинах проти основ національної безпеки. Визначено, що предметом доказування злочинів проти основ національної безпеки виступає сукупність передбачених кримінальним процесуальним законодавством обставин, які потребують встановлення для правильного вирішення кримінального провадження щодо злочинів проти основ національної безпеки. При проведенні досудового розслідування і розгляді кримінального провадження (справи) в суді щодо злочинів проти основ національної безпеки підлягають доказуванню обставини визначені в ч. 1 ст. 91 КПК України. Зроблено висновок, що під межами доказування злочинів проти основ національної безпеки слід розуміти таку сукупність доказів, яка забезпечує достатнє, надійне, повне, достовірне встановлення всіх обставин, що входять до предмета доказування злочинів проти основ національної безпеки та забезпечує правильне вирішення кримінального провадження по суті. Встановлено, що суб'єктів доказування злочинів проти основ національної безпеки можна поділити на: 1) державні органи та посадові особи, які зобов'язані збирати, перевіряти, оцінювати докази (слідчі органів безпеки, співробітник оперативного підрозділу органів безпеки, прокурор, слідчий суддя, керівник органу досудового розслідування, суд); 2) учасники кримінального провадження, які мають право брати участь в доказуванні (підозрюваний, обвинувачений, захисник, законний представник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, засуджений, виправданий, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, їх представники та законні представники, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також інші особи, які мають право брати участь у процесі доказування відповідно до кримінального процесуального законодавства). Визначено, що суб'єктами доказування злочинів проти основ національної безпеки виступають державні органи та посадові особи, на яких законом покладено обов'язок щодо збирання, перевірки та оцінки доказів у кримінальному провадженні, а також інші особи, які мають право брати участь у такій діяльності.

Ключові слова: предмет доказування, межі доказування, суб'єкти доказування, злочини проти основ національної безпеки.

Summary

Andriieva V. Ye. Subject, limits and subjects of evidence in criminal proceedings for crimes against the basics of national security. – Article.

The purpose of the article is to determine the subject, boundaries and subjects of evidence in criminal proceedings for crimes against the foundations of national security. It was determined that the subject of proof of crimes against the foundations of national security is a set of circumstances provided for by the criminal procedural legislation, which need to be established for the correct resolution of criminal proceedings regarding crimes against the foundations of national security. When conducting a pre-trial investigation and consideration of a criminal proceeding (case) in court regarding crimes against the foundations of national security, the circumstances defined in Part 1 of Art. 91 of the CCP of Ukraine. It was concluded that the limits of proving crimes against the foundations of national security should be understood as such a set of evidence that ensures sufficient, reliable, complete, reliable establishment of all the circumstances included in the subject of proving crimes against the foundations of national security and ensures the correct resolution of criminal proceedings on the merits. It has been established that the subjects of proving crimes against the foundations of national security can be divided into: 1) state bodies and officials who are obliged to collect, verify, evaluate evidence (investigators of security agencies, an employee of the operational division of security agencies, a prosecutor, an investigating judge, head of the pre-trial investigation body, court); 2) participants in criminal proceedings who have the right to take part in the evidence (suspect, accused, defense counsel, legal representative, victim, civil plaintiff, civil defendant, convicted, acquitted, third party whose property is subject to seizure, their representatives and legal representatives, the representative of the legal entity in respect of which the proceedings are being conducted, as well as other persons who have the right to participate in the process of proof in accordance with the criminal procedural legislation). It was determined that the subjects of proof of crimes against the foundations of national security are state bodies and officials, who are required by law to collect, verify and evaluate evidence in criminal proceedings, as well as other persons who have the right to participate in such activities.

Key words: subject of proof, limits of proof, subjects of proof, crimes against the foundations of national security.

УДК 343.14:343.98(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.21>

В. С. Бондар
orcid.org/0000-0003-1552-4555
кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету підготовки фахівців поліції
Луганського навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ

ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНИХ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗКРИТТЯ ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ, УЧИНЕНИХ ЗЛОЧИННИМИ СПІЛЬНОТАМИ

Постановка проблеми. Характерним проявом організованої злочинності останніх років є зростання кваліфікованих видів вбивств, що вчиняються за обтяжуючих обставин, зокрема вбивств на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України), учинених злочинними спільнотами (ст.ст. 255, 255-1, 255-2, 255-3 КК України), які викликають підвищений негативний резонанс з боку органів влади та суспільства. Статистичні дані Офісу Генерального прокурора України дозволяють стверджувати, що впродовж останніх трьох років (2020, 2021, 2022) лише в третині з облікованих кримінальних правопорушень кримінальні провадження направляються до суду з обвинувальним актом.

Аналіз будь-якого злочину, виду злочинів направлений на встановлення конкретної характеристики, ситуації, які зумовили вибір винним кримінально-протиправної поведінки. Розуміння цих ситуацій надає дослідження мотивів вчинених злочинів.

Одним з дієвих резервів підвищення ефективності боротьби з вбивствами на замовлення, вчиненими злочинними спільнотами є задіяння негласних засобів одержання оперативної інформації, задіяння всіх сил оперативно-розшукової діяльності з метою отримання банку даних для їх використання у висуненні версій та в процесі доказування.

Вбивства, вчинені на замовлення, які становлять предмет оперативного впливу, необхідно вивчати комплексно, у тому числі з позиції теорії та практики оперативно-розшукової діяльності. Це дозволить сформулювати цілеспрямований практичний та науково обґрунтований інструментарій (тактичні операції, наприклад, «Збирання первинної інформації», «Перевірка зв'язків потерпілого», «Встановлення співучасників», «Подолання протидії досудовому розслідуванню» тощо) використання негласних методів отримання інформації в процесі запобігання, розкриття та досудового розслідування злочинів даної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми оптимізації діяльності оператив-

них підрозділів з різних позицій розглядалися в роботах О.П. Бабікова [1], В.І. Вороніна, І.В. Гловюк, М.Л. Грібова, А.В. Іщенко, М.В. Костенко, М.А. Погорецького, О.О. Подобного, О.С. Сاینчина, Д.Б. Сергєєвої, В.Л. Синчука, В.В. Тіщенко [13], К.О. Чаплинського, Ю.А. Чаплинської, А.М. Черняка, Ю.М. Черноус, В.М. Шевчука [14], В.В. Шендрика, В.Ю. Шепітька, та інших науковців.

Трансформації організованої злочинності потребують оптимізації негласних засобів протидії їй, які дозволять якісно проводити процедуру доказування. Що ж стосується особливостей діяльності уповноважених оперативних підрозділів щодо виявлення та розкриття вбивств на замовлення, учинених злочинними спільнотами в криміналістиці та оперативно-розшуковій діяльності не розглядалися.

Формулювання цілей. Метою даної статті є розробка криміналістичних рекомендацій щодо проведення допитів у розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами.

Виклад основного матеріалу. Формування тактичних комплексів (тактичних операцій) під час досудового розслідування злочинів, учинених злочинними спільнотами дозволить вирішити наступні задачі:

– систематизувати положення, які складають основу виокремлення та узагальнення рекомендацій з досудового розслідування вбивств на замовлення з базової окремої методики розслідування кримінальних правопорушень, учинених злочинними спільнотами;

– визначити напрями досудового розслідування, які мають специфічний характер для вбивств на замовлення;

– встановити закономірності виявлення кримінально-протиправної діяльності злочинних спільнот що підготовки до вчинення вбивств на замовлення, а також об'єктів, на яких можуть бути локалізовані сліди та слідові комплекси, котрі складають механізм кримінального правопорушення досліджуваного виду, сформулювати комплекс рекомендацій з виявлення цих слідів, їх дослідження та перевірки достовірності;

– конкретизувати підхід до формування рекомендацій щодо поєднання слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у вигляді тактичних операцій (тактичних комплексів) під час досудового розслідування вбивств на замовлення, вчинених злочинними спільнотами.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень про вбивства на замовлення свідчить про те, що мотивами організатора та замовника на позбавлення життя конкретної особи у кримінальних провадженнях цієї категорії злочинів є:

- усунення конкурентів у підприємницькій діяльності, як правило, фіктивній;
- ліквідація осіб, потенційно небезпечних для «тіньових» ділків, які володіють широкою інформацією про їх кримінально-протиправну діяльність;
- розподіл сфер впливу між «ворами в законі»;
- зведення рахунків у ході злочинних конфліктів між злочинними спільнотами, які займаються кримінально-протиправною діяльністю: торгівлю зброєю, наркотичними засобами, сировиною, дорогоцінними та кольоровими металами тощо;
- ліквідація представників засобів масової інформації та активістів, які розкривають зміст та учасників злочинних спільнот;
- усунення спадкоємців значних матеріальних засобів, зокрема для прискорення отримання заповіту;
- ліквідація власників житла з метою заволодіння ними;
- помста на різному ґрунті (образа, ревності тощо).

Даний перелік основних мотивів вчинення вбивств на замовлення не є вичерпним.

Результати аналізу практичної діяльності органів досудового розслідування та уповноважених оперативних підрозділів, наукових джерел дозволяє сформулювати висновок, що криміналістична характеристика досліджуваних злочинів включає низку елементів, зокрема:

- криміналістичні дані, які характеризують вбивства на замовлення, час, місце, сліди тощо;
- узагальнені кримінологічні дані про стан, динаміку, структуру вбивств на замовлення;
- інформація про кримінально-правові ознаки складу злочинів досліджуваних злочинів;
- оперативно-розшукова інформація уповноважених оперативних підрозділів Національної поліції, яка стосується сил, засобів та методів розкриття та запобігання вбивствам;
- відомості про особу потерпілих, відносно яких вчинено злочин;
- характеристика особи суб'єктів злочинів (замовник, посередник, організатор, виконавець);
- відомості про способи підготовки, вчинення та приховання вбивств;

– дані про зв'язки з організованою злочинністю.

На думку низки вчених та практиків, вбивства, вчинені на замовлення, поділяються на дві основні групи: в сфері бізнесу та на побутовому ґрунті. Уявляється можливим включити в першу групу й вбивства, які вчиняються відносно злочинних «авторитетів».

Специфіка об'єкта даних злочинів полягає в тому, що серед потерпілих є як особи, котрі характеризуються лише позитивно, так і ті, хто був пов'язаний зі злочинним світом.

При висуненні версій про можливий замовний характер вбивства необхідно з'ясувати наступні обставини:

- наявність в оточенні потерпілого осіб, прямо чи побічно зацікавлені в його смерті;
 - застосування спеціально приготовленого знаряддя злочину (вогнепальної зброї, вибухових пристроїв), інсценування самогубства, аварії тощо;
 - встановлення особи загиблого за нез'ясованих мотивів вчинення злочину, хоча похідні свідчення дають підстави стверджувати, що метою було позбавлення життя (відсутність ознак пограбування, хуліганських мотивів тощо);
 - виявлення на групі тілесних ушкоджень, які дозволяють сформулювати висновок, що вбивство планувалося заздалегідь: продумані час, місце та спосіб вбивства, вжити заходи до придушення спротиву потерпілого (сліди зв'язування, ударів ззаду, застосування удавки) та ускладненню встановлення особи потерпілого;
 - наявність ознак, які дозволяють припустити, що за жертвою здійснювалося спостереження, і в той самий час відсутність слідів та предметів, котрі могли бути використані в якості речових доказів;
 - наявність на трупі слідів пошкоджень, характерних для слідів тортур;
 - виявлення на місці вчинення злочину незареєстрованої вогнепальної зброї;
 - встановлення факту набуття потерпілим права власності на житло, підпис заповіту тощо;
 - зникнення особи після конфліктної ситуації з особою, зацікавленою в її ліквідації;
- Наявний перелік обставин є не вичерпним.
- На початковому етапі розслідування не всі обставини можуть бути встановлені. Тільки після проведення всіх початкових оперативно-розшукових заходів та перевірки версій можливо висунення основної – вбивство на замовлення. Встановлення справжнього мотиву вчиненого вбивства покладається в основу його розкриття. В кожному конкретному випадку діяльність уповноважених оперативних підрозділів направлена на:
- пошук та встановлення замовника;

– розшук виконавця, а в ряді випадків – посередників та організаторів;

– забезпечення надійного документування для використання в процесі доказування.

Під час досудового розслідування злочинів даної категорії необхідно враховувати низку специфічних особливостей, зокрема:

– при вчиненні вбивства на замовлення обов'язковим є зв'язок жертви з замовником злочину;

– при розкритті та розслідуванні вбивств на замовлення мають значення самостійно існуючі системи відносин між замовником та жертвою, а також організатором, посередником та виконавцем;

– основна кількість розкритих вбивств на замовлення відноситься до категорії побутових, зміщення мотивації до підприємницької, господарської діяльності значно ускладнює організацію вчинення злочину, а відповідно, і його розкриття;

– вбивству на замовлення властива система відносин, яка визначає залежність замовника від жертви злочину, в системі цих відносин формується умисел на вчинення злочину;

– для вбивства на замовлення притаманні відсутність особистої зацікавленості виконавця в позбавленні життя жертви; використання зброї; високий ступінь організації та підготовленості злочину.

Результативність розкриття цих злочинів забезпечується наявністю інформації про економічні та кримінальні фактори, котрі обумовлюють оперативну обстановку в даному регіоні, формуванням

Одним з основних елементів діяльності працівників уповноважених оперативних підрозділів при відпрацюванні версії про вбивство на замовлення є притягнення до його розкриття конфідентів, залучення яких дозволяє отримати відомості:

– про особу потерпілого, його спосіб життя, рід занять, у тому числі про участь в діяльності кримінальних структур;

– про мотив вбивства, ймовірного організатора, посередника, найманця;

– про осіб, які беруть участь в організованих групах, здатних бути вбивцями на замовлення;

– про злочинні угруповання, що протидіють та їх лідерах;

– про канали надходження зброї тощо.

Найбільш ефективним способом отримання інформації при розробці осіб, підозрюваних у вчиненні вбивств на замовлення є максимальне використання оперативних позицій в оточенні підозрюваного, а за необхідності – придбання нових конфіденційних джерел.

При підборі конфідента, здатного представляти оперативно значущу інформацію, необ-

хідно виходити з характеру злочинних дій розроблюваних, віку, освіти, пристрастей та інших якостей, враховувати їх спосіб життя, слабкості, потреби. Істотне значення має його здатність встановлювати контакти з іншими, насамперед, незнайомими особами, входити до них у довіру, завойовувати авторитет та в той самий час протистояти негативному впливу злочинного середовища.

Найважливішими якостями, якими має володіти особа, яка займається розвідувальною діяльністю є: комунікабельність, вміння встановлювати контакти та довірчі стосунки з різними категоріями розроблюваних; вміння цілеспрямовано вести бесіду; здатність «підлаштуватись» до колективу, зайнявши тим самим своє місце в ієрархії відносин, що склалися.

Оперативне впровадження ефективно застосовувати, розкриваючи вбивство, за схемою «від злочинця до злочину». Це є можливим при розробці злочинних формувань, при тому інформація надходить не тільки про факти конкретних вбивств, але й про найманців. Оперативний підрозділ, який планує введення в його середовище конфідента, шляхом використання комплексу оперативно-розшукових сил, засобів та методів проводить вивчення даного злочинного формування, осіб, які входять до нього. Здійснюваний з цією метою оперативно-аналітичний пошук має охоплювати всі сфери життєдіяльності об'єкта впровадження.

Найбільш важливими напрямками такої розвідувальної роботи зі збирання інформації про осіб, які вчинюють вбивства є пошук:

– в місцях, де найбільш часто фіксується поява членів злочинної спільноти, в тому числі в місцях проведення ними дозвілля;

– на об'єктах, де здійснюється їх кримінально-протиправна діяльність;

– в підприємницьких та комерційних структурах з ознаками фіктивності;

– в сфері сімейно-побутових, родинних відносин будь-якого з членів злочинної спільноти, близького оточення;

– за місцем помешкання членів злочинної спільноти;

– серед осіб, які хоча й безпосередньо не входять у склад кримінальної надорганізації, але сприяють здійсненню ними кримінально-протиправної діяльності (співучасники, засоби, що надаються, гроші, ті, що виконують окремі доручення, консультанти, які в силу їх вміння швидко пристосовуватись до змін в економіці, визначаючи конкретну стратегію, користуються в її лідерів особливою довірою);

– в середовищі, яке обслуговує членів злочинних формувань (масажисти, збувальники наркотичних засобів, проститутки, особи, які

здійснюють ремонт, обслуговування особистого транспорту, медичні працівники тощо);

– серед членів кримінальних структур, які відбувають покарання в установі виконання покарань, а також тих, хто перебуває в СІЗО, ІТТ, яким відомі факти злочинної діяльності;

– в сфері інтимних зв'язків лідерів, членів кримінальних організацій, осіб, обізнаних про їх кримінально-протиправну діяльність.

Необхідно також мати на увазі, що незалежно від спрямованості кримінально-протиправних дій сучасних організованих формувань, вони прямо чи побічно стикаються з вчиненням вбивств на замовлення. Це передбачає партнерство та клієнтуру, які, також, як і сама ця діяльність є сферою оперативного пошуку.

За фактами вчинення таких вбивств, як правило, ведуться оперативні розробки, котрі закінчуються легалізацією (реалізацією) зібраних фактичних даних про осіб, підозрюваних у вчиненому вбивстві. Разом із тим, оперативна розробка не повинна припинятись через викриття деяких співвиконавців та організаторів вбивства. Якщо на волі залишився хоча б один співучасник, то є всі підстави вважати, що кримінально-протиправна діяльність може продовжуватись, а раніше вчинені злочини залишаться нерозкритими. Крім того, може підтримуватись зв'язок із затриманим та здійснюватися вплив на учасників кримінального провадження.

До реалізації матеріалів доцільно діставатися у випадках, коли:

– кримінально-протиправна діяльність всіх учасників вбивства на замовлення здебільшого виявлена та є можливість їх затримати при підготовці або вчиненні іншого злочину;

– задокументовано кримінально-протиправну діяльність окремих розроблюваних співучасників та проведені відносно них слідчі (розшукові) дії, а обрані запобіжні заходи не перешкоджають викриттю інших учасників злочину;

– отримані перевірені оперативні дані про те, що розроблювані особи мають намір знешкодити фактичні дані, які викривають їх у вчиненому вбивстві, а зібраних у процесі розробки матеріалів достатньо для їх викриття.

Найважливіші відомості залежно від числа розроблюваних, характеру та географії вчиненого злочину доцільно систематизувати та формалізувати за наступною схемою: склад та структура злочинної спільноти, місця можливого перебування (укриття) замовника, активних учасників та найманця; роль кожного з відомих учасників групи та спосіб документування їх кримінально-протиправної діяльності; наявність, види, передбачувані місця зберігання зброї, яка підлягає вилученню; місця знаходження предметів, котрі можуть бути речовими доказами; зв'язки учасни-

ків злочину, в тому числі з корумпованими посадовими особами органів влади та управління, від яких можливо очікувати протидії.

Особливо важливим є проведення негласних заходів, спрямованих на одержання інформації на початковому етапі досудового розслідування: під час затримань у порядку ст. 208 КПК України, проведенні обшуків, допитів, одночасних допитів та пред'явленні для впізнання.

При проведенні тактичних операцій працівники уповноважених оперативних підрозділів поряд з найбільш ефективним використанням раніше отриманих даних надають допомогу досудовому розслідуванню у вирішенні наступних завдань:

– встановлення всіх учасників вбивства та інших епізодів кримінально-протиправної діяльності;

– перевірки причетності підозрюваних осіб до вчинення нерозкритих вбивств, а також латентних злочинів;

– визначення ролі кожного члена злочинної групи, особливо замовника, організатора, виконавця;

– оперативної перевірки доказів, які є у розпорядженні досудового розслідування, особливо тих, які подані стороною захисту, а також свідками та потерпілими, чия добросовісність викликає сумніви;

– виявлення намірів розроблюваних осіб та їх зв'язків щодо протидії розслідуванню та їх нейтралізації;

– виявлення потерпілих та свідків, раніше невідомих слідству;

– визначення оптимального часу й тактики проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Негласні заходи, спрямовані на одержання інформації: про можливу поведінку на досудовому розслідуванні підозрюваних, потерпілих, свідків та інших учасників кримінального провадження; раніше не відомих фактах кримінально-протиправної діяльності, структуру розроблюваної злочинної спільноти та учасників, які входять до її складу; способи вчинення злочинів; зв'язках організатора зі злочинним середовищем, посадовими особами правоохоронних органів, органів влади та управління; про об'єкти укриття зброї та інших джерел доказів, що свідчать про кримінально-протиправну діяльність; розташуванні приміщень, у яких належить проводити обшуки, затримання. Крім того, проводяться такі заходи:

– додатково підбираються конфіденти (поряд із задіяними), які мають можливість вести розробку та добре орієнтуються в злочинному середовищі, яке спеціалізується на виконанні вбивств на замовлення;

– проводяться тактичні операції з ознайомлення з місцями передбачуваних обшуків, затримань (організації засідок) тощо;

– здійснюються оперативні комбінації для укріплення в безпечному місці предметів та зброї, котрі підлягають вилученню та можуть набути статусу речових доказів у кримінальному провадженні;

– забезпечується отримання зразків для проведення експертизи;

– встановлюється спостереження за посадовими особами правоохоронних органів (ст. 269 КПК України), органів влади та управління, які, за наявними в розробці відомостями можуть втрутитись у діяльність слідчих груп шляхом впливу на окремих її членів з метою ускладнення розслідування у кримінальному провадженні.

Розробка затриманих та арештованих у кримінальному провадженні повинна здійснюватися спеціально виділеним працівником (працівниками) спеціального підрозділу, який забезпечуватиме її наступальний характер. На нього покладаються певні функції:

– підбір джерел інформації, здатних вести активну розробку, за розвідувальними можливостями, національному та мовному принципу, кримінальним зв'язкам та навичкам;

– забезпечення заходів конспірації при прийомі джерел, які прибувають із інших регіонів, та посилення контролю за ними поза приміщеннями органів правопорядку (частина з них може викликатись ще до арешту підозрюваних або знаходитись у резерві під час досудового розслідування);

– розробка індивідуальних завдань-легенд та підготовка відповідних документів прикриття;

– визначення місць тримання затриманих та арештованих, де є можливим забезпечити їх ізоляцію один від іншого та від зовнішнього середовища, а також організувати відповідну охорону;

– вирішення питання про переведення окремих арештованих осіб із одного ІТТ, СІЗО в інший для забезпечення режиму їх ізоляції та приховання місця тримання;

– проведення аудіо-, відеоконтролю місця (ст. 270 КПК України).

Паралельно з роботою в ІТТ необхідно проводити інтенсивні допити всіх без виключення підозрюваних у кримінальному провадженні. Це створює необхідні умови для вирішення задачі, адже розроблювані постійно знаходяться в стані психологічної напруги, припускаються помилок та часто звертаються за порадами та допомогою. В результаті багато арештованих визнають свою вину та називають учасників вбивства на замовлення.

Як свідчить практика, оперативні розробки підозрюваних у вбивстві необхідно проводити

в різноманітних комбінаціях. Раціонально більш активно здійснювати розробку осіб із близького оточення замовника. Важливо також організувати зняття інформації з електронних комунікаційних мереж у вигляді контролю за телефонними розмовами (прослуховування телефонів та інших засобів зв'язку, ч. 4 ст. 263 КПК України), створювати контрольовані канали зв'язку між підозрюваними, виявляти та в необхідний момент припиняти неконтрольовані.

В процесі реалізації оперативної розробки, під час досудового розслідування вбивства та судового розгляду співробітники уповноважених підрозділів та слідчий (створена слідча група) у взаємодії з місцевими органами правопорядку повинні приймати відповідно до своєї компетенції всі заходи для забезпечення фізичного, інформаційного й технічного захисту підозрюваних, обвинувачених, можливо потерпілих, представників цивільного позивача, захисників, перекладачів, спеціалістів, а також свідків, у тому числі з використанням сучасних оперативно-технічних засобів і програмного забезпечення.

Для цього необхідно:

– організувати збирання криміналістично значущої та оперативної інформації, заяв від учасників кримінального провадження, на адресу яких або їх родичів надходять (можуть надходити) погрози вбивством, нанесенням тілесних пошкоджень з метою зміни або відмови від раніше даних показань, передачі службової інформації у провадженні від учасників вбивства на замовлення;

– спільно з особами, які піддаються погрозам (в необхідних випадках приховано від них), прийняти рішення про забезпечення їх безпеки шляхом виділення ним (членам сімей та близьким родичам) заходів безпеки, передбачених Розділом III Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»;

– вирішити питання про отримання та використання інформації про поведінку обвинувачених на судовому засіданні, спробах втечі, а також оперативну обстановку, яка складається за місцем проведення судових засідань, намірах злочинців, які залишилися на свободі, впливати (шляхом погроз, давання неправомірної вигоди тощо) на учасників судового розгляду.

Після постановлення вироку судом та направлення засуджених в місце позбавлення волі оперативне спостереження за учасниками злочинної спільноти не повинно припинятись.

Висновки. Актуальність проблеми, що розглядається потребує від органів правопорядку і, насамперед, від їх уповноважених оперативних підрозділів використання наявних резервів, активізації та вдосконалення оперативно-розшукової роботи.

Це передбачає комплексне використання всіх сил за засобів оперативно-розшукової діяльності. Швидкість розкриття цих злочинів багато в чому залежить від наявності оперативної інформації (причому вона може бути отримана не тільки на території обслуговування, але й за її межами), інтенсивності збирання даних про обставини вчинення цього злочину та осіб, можливо причетних до нього, як на початковому, так і на подальшому етапах досудового розслідування.

Література

1. Бабіков О.П. Негласні слідчі (розшукові) дії: теорія і практика; Наук.-досл. ін-т публіч. права. Київ : Норма права, 2023. 434 с.
2. Бондар В.С., Солодовніков А.Г., Дехтярьов Є.В. Розслідування розбоїв, вчинених організованими групами. Навчально-методичний посібник. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 276 с.
3. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255-1, 255-2, 255-3, 256 Кримінального кодексу України) : науково-практичний коментар / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, С.С. Чернявський. Київ : ФОРМ Маслаков, 2021. 130 с.
4. Тіщенко В. В. Вибрані праці. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. 436 с.
5. Шевчук В. М. Тактико-криміналістичні комплекси в теорії криміналістики та практиці протидії злочинності: проблеми, дискусії, новації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 27–44.

Анотація

Бондар В. С. Діяльність уповноважених оперативних підрозділів щодо виявлення та розкриття вбивств на замовлення, учинених злочинними спільнотами. – Стаття.

У статті висвітлено актуальні теоретичні й практичні процесуальні, організаційні та методичні проблеми діяльності уповноважених оперативних підрозділів щодо виявлення та розкриття вбивств на замовлення, учинених злочинними спільнотами.

Визначено специфіку проведення негласних заходів, спрямованих на одержання інформації, висунення версій про можливий замовний характер вбивства, напрями діяльності уповноважених оперативних підрозділів щодо пошуку та встановлення організатора, розшуку виконавця, забезпечення належного документування для використання в процесі доказування. Виокремлені напрями діяльності оперативних підрозділів щодо збирання інформації про осіб, які вчиняють вбивства. Сформовані рекомендації щодо реалізації матеріалів оперативної розробки: а) коли кримінально-протиправна діяльність всіх учасників вбивства на замовлення здебільшого виявлена та є можливість їх затримати при підготовці або вчиненні іншого злочину; б) задокументовано кримінально-протиправну діяльність окремих розроблюваних співучасників та проведені відносно них слідчі (розшукові) дії, а обрані запобіжні заходи не перешкоджають викриттю інших учасників злочину; в) отримані перевірені оперативні дані про те, що розроблювані особи мають намір знешкодити фактичні дані, які викривають їх у вчи-

неному вбивстві, а зібраних у процесі розробки матеріалів достатньо для їх викриття.

Акцентовано увагу на тому, що під час досудового розслідування вбивства та судового розгляду співробітників уповноважених підрозділів та слідчий (створена слідча група) у взаємодії з місцевими органами правопорядку повинні приймати відповідно до своєї компетенції всі заходи для забезпечення фізичного, інформаційного й технічного захисту підозрюваних, обвинувачених, можливо потерпілих, представників цивільного позивача, захисників, перекладачів, спеціалістів, а також свідків, у тому числі з використанням сучасних оперативно-технічних засобів і програмного забезпечення.

Ключові слова: докази, злочинна спільнота, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативна розробка, тактична операція.

Summary

Bondar V. S. Activities of authorized operational units regarding the detection and disclosure of contract killings committed by criminal communities. – Article.

The article highlights the actual theoretical and practical procedural, organizational and methodical problems of the activity of the authorized operative units in relation to the detection and disclosure of contract killings committed by criminal communities.

The specifics of conducting secret activities aimed at obtaining information, putting forward versions about the possible ordered nature of the murder, the directions of activity of the authorized operational units regarding the search and establishment of the organizer, the search for the executor, and the provision of proper documentation for use in the proving process have been determined. Areas of activity of operative units regarding the collection of information about persons who commit murders are highlighted. Formed recommendations for the implementation of operational development materials: a) when the criminal and illegal activities of all participants in contract killings are mostly detected and there is an opportunity to detain them while preparing or committing another crime; b) the criminal and illegal activities of certain co-conspirators are documented and the investigative (research) actions carried out in relation to them are documented, and the selected preventive measures do not prevent the exposure of other participants in the crime; c) received verified operational data that the persons being developed intend to neutralize factual data that expose them in the committed murder, and the materials collected in the process of development are sufficient for their exposure.

Attention is focused on the fact that during the pre-trial investigation of the murder and the trial, the employees of the authorized units and the investigator (the established investigative group) in cooperation with local law enforcement agencies must take all measures in accordance with their competence to ensure the physical, informational and technical protection of suspects, accused, possible victims, representatives of the civil plaintiff, defenders, translators, specialists, as well as witnesses, including with the use of modern operational and technical means and software.

Key words: evidence, criminal community, covert investigative (search) actions, operational development, tactical operation.

УДК 343.131
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.22>

О. М. Дуфенюк
orcid.org/0000-0001-6529-4036
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету № 1
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ

ПОЛЯРНІСТЬ ТА КОНВЕРГЕНЦІЯ ОБ'ЄКТИВНОСТІ ТА СУБ'ЄКТИВНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Кримінальне провадження відбувається не тільки в ритуально-формальному вимірі в кабінеті органу досудового розслідування, прокурора чи в залі судових засідань. Воно також відбувається в інтелектуальному вимірі, у головах людей. Версія, оцінка доказів, підозра, інтенція обвинувачення чи виправдання виникає на особистісному рівні слідчих, детективів, прокурорів, присяжних, суддів як результат боротьби ідей, припущень, фактів, переконань, правових норм, правових позицій, досвіду, знань і т.д. І попри те, що чимало процесуалістів підтверджують важливість об'єктивності у кримінальному провадженні, мають рацію й ті, хто констатують, що досягнути абсолютної об'єктивності неможливо. Це усвідомлення стало причиною зникнення з КПК ригористичної вимоги проведення об'єктивного розслідування та судового розгляду поряд з такими характеристиками як повнота, швидкість, всебічність та неупередженість. Разом з тим, не можна не помітити, що дотримання визначених законом, вимог генерує потенційну можливість, якщо не досягнення, то хоча б максимального наближення до об'єктивності у процесуальній діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика балансу об'єктивності та суб'єктивності у кримінальному провадженні не ставала предметом окремого дослідження, а радше вліталася у розмисли вчених щодо дотичних до обох компонентів дихотомії питань. Йдеться, передусім, про встановлення істини у кримінальному провадженні (І. Басиста [1], В. Нор [2], Н. Рогатинська [3] та ін.); про формування внутрішнього переконання (Н. Ахтирська та Т. Юденко [4], Л. Бордюгов [5], В. Вапнярчук [6], Н. Дроздович [7], І. Літвінова [8], В. Марчак [9], С. Смоков [10], С. Хогта [11], О. Черновський та І. Скуляк [12], К. Щур [13] та ін.); про реалізацію дискреційних повноважень, застосування розсуду у кримінальному провадженні (А. Мірошниченко [14], О. Торбас [15], А. Шевченко [16] та ін.).

Метою статті є виклад міркувань щодо парадоксу полярності та, водночас, конвергенції

об'єктивності та суб'єктивності у контексті кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. У науці об'єктивне вважається таким знанням про реальність, яке не залежить від людського сприйняття і залишиться таким незалежно від того, чи має якийсь уявлення людина про об'єкт, чи ні. Суб'єктивність є властивістю не всієї природи, а тільки мислячої людини і полягає в суб'єктивному віддзеркаленні об'єктивного, що породжує у свідомості певні образи реальності [17, с. 55].

І. Чурікова вважає об'єктивність імперативною вимогою процесуальної діяльності слідчого. На думку дослідниці, «об'єктивність процесуальної діяльності слідчого» полягає у неупередженому дослідженні всіх обставин справи, що провадиться не зацікавленою в її результатах, процесуально самостійною та незалежною особою (слідчим) [18, с. 12]. В. Гмирко розглядає об'єктивізм як технологічну засаду доказування у кримінальному провадженні. Вчений в оригінальному стилі описує кореляцію суб'єктивізму та об'єктивізму, резюмуючи, що діяльність доказування має бути організована таким чином, щоби реалізація засади об'єктивізму «на людському матеріалі» забезпечувалася створенням системи процесуальних гарантій, які б до певної міри «стримували» іманентну обвинувальну спрямованість функціонерів кримінального судочинства [19, с. 105].

Об'єктивність покликана забезпечити відповідність здобутого знання фактичним обставинам справи, тобто досягнення об'єктивної істини [20, с. 193; 21, с. 88]. Однак на противагу тим вченим, які безапеляційно визнають її ексклюзивну цінність (І. Басиста [1, с. 421], В. Нор [2, с. 3], Н. Рогатинська [3, с. 270], С. Шульгін [22, с. 83] та ін.), в останні десятиліття дедалі частіше ширяться альтернативні погляди.

Ю. Мірошниченко, досліджуючи критерії істини в кримінальному судочинстві, визнає, що основою пізнання в кримінальному процесі сьогодні залишається вчення про об'єктивну істину, а інші мірила істинності знання не такі

надійні через певну частку притаманного їм суб'єктивізму, вони, на думку вченого, все ж залишаються важливими засобами перевірки достовірності суджень [23, с. 207, 209]. Схожі міркування висловлює М. Козюбра, застерігаючи, що до «об'єктивної істини» треба ставитися обережно, пам'ятаючи про важливе значення «суб'єктивації» об'єкта дослідження, що є визначальною особливістю наукового, у тому числі й судового пізнання, в якому роль людського чинника є вирішальною. На цій підставі правники західної доктрини дотримуються думки, що в судовому процесі більшу вагу мають закони мистецтва, аніж науки [24, с. 6].

Ю. Стеценко демонструє більш радикальний концептуальний підхід, критикуючи практику вживання концепту «об'єктивність», не кажучи про сприйняття його як засади процесуальної діяльності через надто абстрактний зміст. На цьому висновку вибудовується скептичний погляд і щодо теоретичного обґрунтування принципу об'єктивної істини [25, с. 119–120]. У цьому контексті доречно згадати й міркування А. Мірошниченка, який стверджує, у деяких типах процедур суддя просто повинен визначитися, чиї докази виглядають більш переконливими, тож висновок про факти часом більше залежить від того, як поведуть себе сторони у процесі, а не від того, що трапилося насправді. Вчений додає: «Під кутом зору оцінки доказів, баланс дуже нечасто виглядає як «100 до 0»; він може бути «51 до 49» або навіть «50,01 до 49,99». Але навіть у складних та сумнівних ситуаціях суддя повинен зробити вибір» [14, с. 6].

Більш розлогу аргументацію проти об'єктивної істини подає А. Павлишин. По-перше, імперативна вимога повного, всебічного і об'єктивного дослідження обставин ще не означає факту пізнання істини. По-друге, законодавець в окремих випадках сам встановлює перепони для її досягнення (наприклад, надаючи «свідоцький імунітет»), або свідомо визнає, що інколи у провадженнях істина не встановлюється (наприклад, передбачаючи можливість перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами) або взагалі не вимагає встановлення об'єктивної істини, виходячи із міркувань доцільності (наприклад, при закритті кримінального провадження у зв'язку з закінченням строків давності (п. 5 ч. 1 ст. 7-1 КПК України) або при розгляді кримінальної справи судом за спрощеною процедурою судового розгляду (ч. 3 ст. 299 КПК України)). Останнім аргументом проти об'єктивної істини у кримінальному процесі А. Павлишин називає неможливість її встановлення взагалі [26, с. 7–10].

Недосяжність об'єктивної істини була констатована закордонними юристам: «в силу обмеже-

ності засобів людського пізнання ніхто не може отримати абсолютно достовірне знання про існування злочину; той, хто збагнув межі людського пізнання, ніколи не припускати, що він може бути без сумніву переконаний в абсолютній відсутності будь-якої помилки»; «об'єктивна істина є лише «мислимою»... суддя «закритий для відкриття абсолютної істини»»; «на момент завершення кримінального провадження неможливо досягнути ідентичну копію реальної дійсності..., а лише її «тінь» (репродукцію)» [27, с. 167, 169].

Наведені змістовні положення не дають вичерпні уявлення про глибину дискусії, але підтверджують складність зв'язку об'єктивності та суб'єктивності. Наше переконання полягає в тому, що абстрактність чи обмеженість у нашому доступі не можуть бути підставою для касування факту існування явища. Такий хибний підхід схожий на заперечення існування гравітаційного поля тільки тому, що ми його не бачимо. Проте воно існує об'єктивно, незалежно від факту сприйняття чи несприйняття суб'єктом, існувало задовго до його відкриття в науці. Ми можемо фрагментарно аналізувати певні закономірності, з ним пов'язані. Аналогічно об'єктивна істина існує, але не існує методологічного інструментарію для її пізнання у повному, абсолютному обсязі і з нульовим рівнем впливу суб'єктивізму. Проте факт обмежених можливостей встановлення істини не має бути завадою для впровадження механізмів, які в максимально можливий спосіб знижують суб'єктивізм і наближають нас до об'єктивного результату. На прикладі суддівського пізнання Н. Гураленко влучно пояснює: «результат суддівського пізнання постає не таким, що «знає» істину, а таким, що шукає її, що наближається до неї... Лише за умови пошуку істини, прагнучи до її встановлення, судовий процес набуває своєї природної суті і відрізняється від формального вирішення справи, тоді як судова пізнавальна спрямованість поза істиною призводить до зневіри, нігілізму та рівнозначна відмові від правосуддя» [28, с. 19].

Уразливість концепту об'єктивності у кримінальному провадженні вбачається в наступному: (1) ми дійсно обмежені у можливості реконструкції ретроспективних подій, що означає, завжди існуватимуть певні прогалини в картині, яку відтворює сторона обвинувачення у залі суду; (2) ми не можемо змусити людину дивитися на об'єкт дослідження з «нелюдської» позиції, повністю звільнитися від того, що робить її людиною; (3) об'єктивне знання ще не означає автоматичне правильне застосування права на цій основі, оскільки має значення процедура отримання такого знання, адже навіть якщо внутрішнє переконання «кричатиме», що обвинувачений

винний, порушення належної правової процедури не дозволить сумлінному судді визнати допустимими докази і доведеться провадження закрити, що нерідко трапляється; (4) угоди про примирення та угоди про визнання винуватості не стільки ґрунтуються на об'єктивності встановлених фактів, скільки на згоді сторін-опонентів.

Отже, онтологічна полярність об'єктивності та суб'єктивності очевидна, але разом з тим ці два компоненти конвергують у таких напрямках процесуальної діяльності:

(1) *когнітивна діяльність* (під час пізнання обставин події, ретроспективної реконструкції кримінального правопорушення, збирання та дослідження доказів з очікуваною відсутністю фільтрів і упереджень, стереотипів і т.д.);

(2) *інтерпретаційна діяльність* (під час тлумачення норм матеріального і процесуального права у конкретному правовипадку);

(3) *оцінно-мотиваційна діяльність* (під час оцінки доказів, застосування оцінних понять, формування внутрішнього переконання, що є рушійною силою для побудови аргументаційної бази процесуальних рішень);

(4) *комунікаційна діяльність* (під час вербального та невербального спілкування з учасниками кримінального провадження, що може транслювати як об'єктивність, так і суб'єктивну упередженість; комунікація зі ЗМІ, поширення інформації в соціальних мережах щодо окремих питань досудового розслідування чи судового провадження);

(5) *рефлексивна діяльність* (під час реалізації компетентності, яка полягає у здатності суб'єкта процесуальної діяльності здійснювати самоаналіз, самоперевірку мислення, самокритику власних висновків, оцінок та аргументів).

Проблематика суб'єктивності у кримінальному провадженні тісно пов'язана з питанням внутрішнього переконання. У науковій доктрині численними є підходи до визначення цього концепту та інтерпретації гносеологічних, логічних, психологічних, морально-етичних, юридичних та інших його компонентів. Підкреслюється бінарна (суб'єктивно-об'єктивна) сутність внутрішнього переконання, щоправда з різними акцентами.

Так, В. Марчак стверджує, що внутрішнє переконання судді не піддається контролю, є суб'єктивною частиною діяльності, але виражається в об'єктивно ухвалених рішеннях [9, с. 87]. Ю. Меліхова трактує внутрішнє переконання судді як результат взаємозв'язку суб'єктивних та об'єктивних елементів, оскільки воно власне і є «суб'єктивним висновком про об'єктивно наявні факти» [29, с. 146]. О. Черновський, І. Скуляк, С. Хопта вбачають суб'єктивну природу внутрішнього переконання в індивідуально-

сті підсумку пізнавальної діяльності, рефлексії стану свідомості, творчо-інтелектуальній діяльності та ідеальному образі, натомість об'єктивна природа зумовлена об'єктивним змістом переконання та незалежності результату пізнання від волі та бажання судді [11, с. 399–400; 12, с. 120].

Л. Герасименко, обговорюючи внутрішнє переконання слідчого, називає його об'єктивним, оскільки воно формується у процесі і на підставі повного, всебічного й об'єктивного розгляду всіх обставин справи в їх сукупності і взаємозв'язку [30, с. 76]. Схоже трактування пропонує В. Вапнярчук [6, с. 80, 81]. Визнаючи саме знання базисом об'єктивної сторони внутрішнього переконання, вчений наголошує, що, маючи таке знання, суб'єкт доказування повинен з ними рахуватися, не може ігнорувати їх чи змінити за власним бажанням, а тому процес формування переконання і його зміст набувають об'єктивного характеру [31, с. 108].

Д. Щербанюк позиціонує внутрішнє переконання експерта у суб'єктивній площині, але вказує на його служіння меті досягнення об'єктивної істини в кримінальному судочинстві і, продовжуючи розвиток раніше сформованого доктринального підходу (О. Черновський, І. Скуляк, С. Хопта), підтримує ідею, що об'єктивність внутрішнього переконання впливає із об'єктивності його змісту та незалежності результату пізнання від бажання та волі суб'єкта [32, с. 296].

На суб'єктивно-об'єктивний зміст внутрішнього переконання експерта вказує Л. Бордюгов, пояснюючи, суб'єктивізм проявляється у вільній оцінці експертом у межах його компетенції результатів дослідження, а об'єктивна сторона внутрішнього переконання визначається тим, що в процесі дослідження експерт використовує теоретичні знання, методи й методики, апробовані й впроваджені в експертну практику. Апелюючи до позиції В. Шепітька, Л. Бордюгов використовує формулу: «експерт переломлює наявні об'єктивні дані через призму суб'єктивних уявлень та моральних засад» [5, с. 15–16]. Утім О. Моїсєєв справедливо наголошує, що в судово-експертній діяльності жодний результат не слід вважати обґрунтованим повною мірою, об'єктивно абсолютна точність у дослідженнях є недосяжною, а тому спостерігається тенденція відмови від категоричних висновків в ідентифікаційних дослідженнях (почеркознавстві, документознавстві). Крім того, на позицію експерта може впливати інформація про обставини події [33, с. 110].

Такий висновок повністю узгоджується з результатами експерименту польських колег, які вирішили дослідити ступінь впливу контекстуальної інформації на висновок експерта. Умови експерименту були наступні: *на першому етапі* було взято по вісім висновків дак-

тилоскопічних експертиз експертів, 4 з яких встановлювали тотожність, а 4 – виключали тотожність об’єктів; *на другому етапі* було змінено контекстуальну інформацію (хто, коли, за яких обставин і що вилучив) і надано кожному експерту його ж комплект (тобто той, по якому він вже раніше давав висновок) матеріалів для дактилоскопічного дослідження; *на третьому етапі* відбувся аналіз отриманих результатів. Виявилось, що тільки двоє із шести експертів, незалежно від контекстуальної інформації дали висновки, аналогічні до попередніх. Усі інші хоча б раз змінили свої висновки, а один з експертів аж тричі (!) змінив своє рішення. До слова, всі експерти мали стаж понад 5 років експертної діяльності. Це означає, що існує достатньо висока потенційна загроза хибних висновків експертів з причин суб’єктивної природи експертної діяльності [34; 35; 36, с. 206–207].

Показовими у контексті обговорення проблематики суб’єктивізму у процесуальній діяльності є також результати дослідження О. Черновського, в ході якого суддям було запропоновано ухвалити рішення у ситуації, де було встановлено факт контрабанди культурних цінностей (ч. 1 ст. 201 КК України), а ключовий фігурант провадження, громадянин Короленко, у пер-

шому варіанті не мав попередньої судимості, а в другому – був судимий за злочини проти власності та контрабанду [37, с. 96]. Емпіричні дані підтвердили гіпотезу, що навіть у нетяжких злочинах ненасильницького спрямування судимість обвинуваченого впливає на судів, що виявляється у більшій схильності засудити особу, яка була раніше засуджена. З огляду на такі результати, О. Черновський пропонує революційну зміну: обмежити доступ судді та присяжних до інформації про судимість обвинуваченого до ухвалення рішення в нарадчій кімнаті щодо винуватості особи, а надавати таку інформацію і враховувати її тільки під час призначення покарання [37, с. 98]. В іншому подібному експерименті О. Черновський встановив аналогічний вплив на внутрішнє переконання судді так званого «якірного ефекту» [38]. У підсумку було встановлено прямий зв’язок: якщо є менша сума заявлених вимог, то менша сума відшкодування була визначена суддею, і навпаки у ситуації з більшою сумою вимог, ставка відшкодування підвищувалася. Виняток становили респонденти з числа суддів апеляційної інстанції, які продемонстрували «зворотній ефект», «реверс якоря», що, на думку дослідника, є наслідком наявності більшого досвіду [38, с. 79].

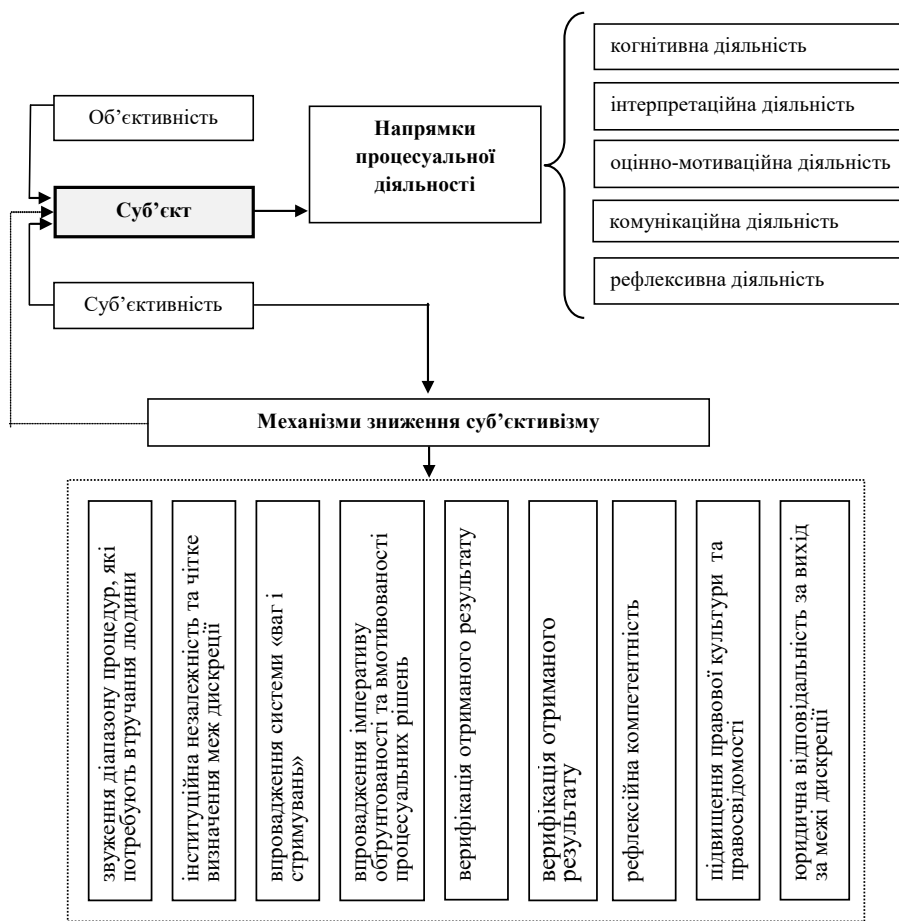

Рис. 1. Механізми зниження суб’єктивізму у кримінальному провадженні, розроблено авторкою

Отже, друге дослідження підтвердило, що існують не тільки зовнішні, але й внутрішні механізми, які здатні забезпечити ухвалення справедливого рішення незалежно від контекстуальної інформації. Щоправда досягнення такої майстерності потребує досвіду та спеціальної *рефлексійної компетентності, яка вбачається у здатності до застосування інтелектуальних і волевих ресурсів для критичного мислення, самоаналізу власних дій та рішень, моделювання різних варіантів розвитку подій з метою всебічного та неупередженого вивчення обставин кримінального правопорушення, оцінки доказів, формування внутрішнього переконання та прийняття на цій основі справедливих процесуальних рішень.*

Залишаючи подальший теоретичний дискурс для наступних досліджень, вважаємо доречним і важливим з праксеологічної точки зору визначити механізми, які спрямовані на мінімізацію суб'єктивізму у правозастосовній діяльності (рис. 1). І хоча, безперечно, можна полемізувати щодо повноти переліку і ефективності виокремлених механізмів, важливим є те, що вони мають додати впевненості суспільству в тому, що простір для маневрів суб'єктивізму у кримінальному провадженні у демократичній, правовій державі насправді досить обмежений.

Висновки. На особистісному рівні суб'єкта процесуальної когнітивної, інтерпретаційної, оцінно-мотиваційної, комунікаційної, рефлексивної діяльності відбувається конвергенція, актуалізується синергія об'єктивного та суб'єктивного, що має результатом формування внутрішнього переконання і прийняття на цій основі процесуальних рішень. Ми можемо наблизитися до об'єктивності, шляхом впровадження механізмів «приборкання» суб'єктивного «Я» та перевірки рішень. До таких механізмів можна віднести: (1) механізм звуження діапазону процедур, які потребують втручання суб'єкта; (2) механізм інституційної незалежності та чіткого визначення меж дискреції; (3) механізм впровадження системи «ваг і стримувань»; (4) механізм впровадження імперативу обґрунтованості та вмотивованості процесуальних рішень; (5) механізм верифікації отриманого результату; (6) механізм рефлексійної компетентності; (7) механізм підвищення правової культури та правосвідомості; (8) механізм юридичної відповідальності за вихід за межі дискреції. Докладному висвітленню змісту цих механізмів будуть присвячені наші наступні публікації.

Література

1. Басиста І. До питання встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету*. 2015. Вип. 61. С. 417–422.
2. Нор В. Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2010. № 2. С. 1–14.
3. Рогатинська Н.З. Встановлення об'єктивної істини як мета доказування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 268–271.
4. Ахтирська Н., Юденко Т. Формування внутрішнього переконання судді у справах, пов'язаних з торгівлею людьми. *Віче*. 2012. № 4. С. 2–4.
5. Бордюгов Л.Г. Внутрішнє переконання експерта (об'єктивні та суб'єктивні аспекти). *Форум права*. 2010. № 3. С. 13–18.
6. Вапнярчук В.В. Сутність внутрішнього переконання в кримінальному процесуальному доказуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31 (3). С. 78–81.
7. Дроздович Н.Л. Формування внутрішнього переконання судді у кримінальному процесі України: монографія. Київ: Науковий світ, 2013. 120 с.
8. Літвінова І.Ф. Внутрішнє переконання прокурора у механізмі прийняття кримінально-процесуальних рішень. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 201–206.
9. Марчак В.Я. Поняття та юридико-психологічні особливості формування внутрішнього переконання судді *Європейські перспективи*. 2013. № 5. С. 83–88.
10. Смоков С.М. Внутрішнє переконання слідчого і його роль при прийнятті процесуальних рішень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002.13 с.
11. Хопта С.Ф. Внутрішнє переконання судді як основа ухвалення правосудних рішень. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 397–400.
12. Черновський О.К., Скуляк І.А. Внутрішнє переконання судді. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2011. Вип. 15. С. 116–121.
13. Щур К.С. Роль внутрішнього переконання слідчого під час оцінки доказів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 474–481.
14. Мірошниченко А. Суддівський розсуд, судова помилка та суддівське свавілля: погляд через призму юридичної відповідальності суддів. 59 с. URL: <https://www.academia.edu/43070667>
15. Торбас О.О. Розсуд у кримінальному процесі України. автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09; Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 41 с.
16. Шевченко А.В. Суддівський розсуд і суддівське свавілля: межі дозволеного та відповідальність за їх порушення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 111–120.
17. Надибська О.Я. Аналіз об'єктивного та суб'єктивного в соціальній реальності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 3. С. 55–58.
18. Чурікова І. В. Всебічність, повнота й об'єктивність процесуальної діяльності слідчого. автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. 16 с.
19. Гмирко В.П. Об'єктивізм як технологічна засада способу доказування в кримінальному процесі.

Вісник Академії митної служби України. 2012. № 1. С. 104–111.

20. Прилуцький П. В. Проблема істини в теорії кримінального судочинства. *Вісник Запорізького державного університету*. 2004. № 2. С. 192–194.

21. Яновська О. Г. Роль суду в змагальному кримінальному судочинстві. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 87–91.

22. Шульгін С. О. Оцінка слідчим і прокурором доказів при прийнятті процесуальних рішень на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Науково-дослідний інститут публічного права; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ МВС України. Київ, 2021. 260 с.

23. Мирошниченко Ю. Про критерій істини в кримінальному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 206–210.

24. Козюбра М. І. Моделі (типи) юридичної аргументації. *Наукові записки НаУКМА*. 2013. Т. 144–145. С. 3–8.

25. Стеценко Ю. В. До поняття об'єктивності в судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 10-1(2). С. 118–120.

26. Павлишин А. Проблеми встановлення істини у кримінальних справах. *Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*. 2011. № 2. С. 5–18.

27. Піх Ю. Матеріальна істина як мета та засада кримінального провадження федеративної республіки Німеччини. *Вісник Львівського університету*. 2019. Вип. 69. С. 161–172.

28. Гураленко Н. А. Істина у посткласичному вимірі: окремі аспекти суддівського пізнання. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародного конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.)*. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 1. С. 18–19.

29. Меліхова Ю. А. Вплив культури мислення судді на якість його внутрішнього переконання. *Гілея*. 2018. Вип. 133. С. 146–148.

30. Герасименко Л. Поняття внутрішнього переконання слідчого. *Актуальні проблеми досудового розслідування*. 2015. С. 75–76. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/7151>.

31. Вапнярчук В. В. Сутність, зміст та механізм формування внутрішнього переконання як результату оцінки доказування. *Юрист України*. 2014. № 4. С. 103–110.

32. Щербанюк Д. В. Формування в судового експерта внутрішнього переконання про доцільність реалізації права на експертну ініціативу. *Правові новели*. 2018. № 4. С. 295–300.

33. Моїсєєв О. М. Внутрішнє переконання в структурі експертних технологій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 105–112.

34. Kwiatkowska-Darul V., Wyckiewicz J. Czy «niewinny nie musi się bać?» Rozważania na kanwie sprawy Brandona Mayfielda. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości*: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 333–342.

35. Дуфенюк О. М. Суб'єктивізм експерта у кримінальному провадженні. *Соціально-правові студії*.

2019. № 4. С. 74–81. DOI: 10.32518/2617-4162-2019-4-74-81.

36. Дуфенюк О. М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

37. Черновський О. К. Вплив попередньої судимості обвинуваченого на формування внутрішнього переконання судді. *Право.ua*. 2015. № 1. С. 96–99.

38. Черновський О. К. Вплив «Якірного ефекту» на формування внутрішнього переконання судді. *Наше право*. 2016. № 2. С. 78–80.

Анотація

Дуфенюк О. М. Полярність та конвергенція об'єктивності та суб'єктивності у кримінальному провадженні. – Стаття.

У науковій доктрині прийнято вважати, що об'єктивність передбачає таке знання, яке відповідає істині, дійсності. У рамках кримінального провадження це положення означає, що здобуте суб'єктом процесуальної діяльності знання відповідає фактичним обставинам події, яка трапилась. Та попри домінування впродовж достатньо тривалого часу визнання значущості засади об'єктивності у кримінальному провадженні, сьогодні дедалі частіше лунають голоси, які заперечують факт існування об'єктивної істини, а разом з цим й можливість досягнення об'єктивності, адже будь-яка діяльність суб'єкта обтяжена його суб'єктивізмом. Стаття презентує виклад міркувань щодо парадоксу полярності та конвергенції об'єктивності та суб'єктивності у контексті кримінального провадження. У першій частині дослідження аналізуються різні підходи до визначення кореляції у дихотомії «об'єктивність – суб'єктивність» у кримінальному провадженні; розглядається аргументація опонентів; стверджується, що онтологічна полярність об'єктивності та суб'єктивності очевидна, але разом з тим ці два компоненти конвергують у різних напрямках процесуальної діяльності (когнітивної, інтерпретаційної, оцінно-мотиваційної, комунікаційної, рефлексивної). У другій частині презентується проблематика бінарної (суб'єктивно-об'єктивної) сутності внутрішнього переконання. Теоретичні гіпотези підтверджують низкою експериментальних досліджень. У висновках наголошено, що ми можемо наближатися до об'єктивності та приборкувати суб'єктивізм шляхом впровадження наступних механізмів: 1) механізм звуження діапазону процедур, які потребують втручання суб'єкта; 2) механізм інституційної незалежності та чіткого визначення меж дискреції; 3) механізм впровадження системи «ваг і стримувань»; 4) механізм впровадження імперативу обґрунтованості та вмотивованості процесуальних рішень; 5) механізм верифікації отриманого результату; 6) механізм рефлексійної компетентності; 7) механізм підвищення правової культури та правосвідомості; 8) механізм юридичної відповідальності за вихід за межі дискреції.

Ключові слова: кримінальне провадження, об'єктивна істина, суб'єктивізм, процесуальне рішення, процесуальна діяльність, внутрішнє переконання.

Summary

Dufeniuk O. M. Polarity and convergence of objectivity and subjectivity in criminal proceedings. – Article.

In scientific doctrine, it is generally accepted that objectivity presupposes knowledge that corresponds to truth, reality. Within the framework of criminal proceedings, this provision means that the knowledge acquired by the subject of procedural activity corresponds to the actual circumstances of the criminal event that occurred. This understanding of the importance of the principle of objectivity in criminal proceedings dominated for a long time. However, today, more and more voices are heard denying the fact of the existence of objective truth, as well as the possibility of achieving objectivity, because any activity of the subject is burdened by his subjectivism. The article presents a statement of opinions regarding the paradox of polarity and the convergence of objectivity and subjectivity in the context of criminal proceedings. The first part of this paper analyzes various approaches to the correlation of components in the dichotomy “objectivity – subjectivity” in criminal proceedings. The arguments of the opponents are considered. It is

claimed that the ontological polarity of objectivity and subjectivity is obvious, but at the same time, these two components converge in different directions of procedural activity (cognitive, interpretive, evaluative and motivational, communicative, reflective). The second part presents the problem of the binary (subjective-objective) essence of inner conviction. A number of experimental studies confirms theoretical hypotheses. The conclusions emphasize that we can approach objectivity and reduce subjectivism by implementing the following mechanisms: 1) mechanism for narrowing the range of procedures that require the subject’s intervention; 2) mechanism of institutional independence and clear definition of the limits of discretion; 3) mechanism of implementation of the “balances and restraints” system; 4) mechanism for implementing the imperative of reasonableness and justification of procedural decisions; 5) mechanism of verification of the obtained result; 6) mechanism of reflective competence; 7) mechanism for increasing legal culture and legal awareness; 8) mechanism of legal responsibility for going beyond the limits of discretion.

Key words: criminal proceedings, objective truth, subjectivism, procedural decision, procedural activity, inner conviction.

УДК 343.132
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.23>

В. Г. Клепиковський
orcid.org/0009-0000-9407-7583
аспірант кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МІСЦЕ ПОДІЇ» В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Вступ. Однією з базових слідчих (розшукових) дій, якою починається майже кожне кримінальне провадження, є огляд місця події. Законодавець в КПК України розмежовує огляд місця події від інших видів огляду, проте не надає тлумачення ключовій відмінності цих процесуальних дій – місцю, де вони мають проводитись. Через відсутність нормативного закріплення визначення місця події в чинному кримінальному процесуальному законодавстві, практики повинні звертатися до доктринальних праць, тому тема даної статті є актуальною.

Метою даної статті є формулювання авторського визначення місця події в кримінальному процесі на основі наукових праць та кримінального процесуального законодавства.

Результати дослідження. В першу чергу необхідно зазначити, що чинне кримінальне процесуальне законодавство не надає окремого тлумачення даного поняття. В той же час в тексті КПК формулювання «місце події» зустрічається досить часто: п. 2 ч. 2 ст. 40¹ КПК України «дознавач уповноважений проводити огляд місця події»; п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України «уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках, якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин»; ч. 3 ст. 214 КПК України «У невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду)»; ч. 2 ст. 238 КПК України «Огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з додержанням правил цього Кодексу про огляд житла чи іншого володіння особи»; ч. 4 ст. 552 КПК України «До запиту про проведення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту чи конфіскації майна або інших процесуальних дій, дозвіл на проведення яких надається судом згідно з цим Кодексом, додається інформація про докази, які обґрунтовують потребу у відповідних захо-

дах» [1]. При цьому законодавець завжди використовує поняття «місце події» в одному і тому самому контексті, що вказує на однаковість розуміння даного поняття. В той же час більш прискіпливий аналіз відповідної категорії, особливо з акцентом на доктринальне тлумачення, вказують, що на даний час все ще існують проблеми в розумінні даного поняття, особливо коли ведеться мова про окремі деталі.

Г. Піщенко й В. Мацишин місцем події по справах про підробку грошей вважають: «а) місце, де провадилася підробка грошових знаків або цінних паперів; б) місце їхнього збуту; в) місце виявлення предметів, що викривають злочинця» [2, с. 56]. Є.І. Макаренко вважає, що поняття «місце події» є значно ширшим, ніж поняття «місце злочину», тому що місце злочину – це територія, ділянка, де відбувалася злочинна подія. Під місцем події він розуміє «територію (приміщення, ділянка місцевості), у межах якої відбувалася злочинна подія або були виявлені її наслідки, з усіма пов'язаними між собою і зазначеною подією наслідковими і просторовими зв'язками, слідам, об'єктам злочинних посягань, знаряддями злочину і змінами в матеріальній обстановці, що цікаві для органів досудового розслідування» [3, с. 28–29].

Іншими словами, одні вчені розглядають поняття «місце події» та «місце злочину» як поняття різнозначні за обсягом (місце події – місце, де були виявлені сліди; місце злочину – місце, де було вчинено кримінальне правопорушення), інші ж вказують, що одне з понять є ширшим (місце події – місце, де було вчинено злочин та (або) виявлені сліди кримінального правопорушення). В цілому такий дискурс є зрозумілий, адже мова йде про використання понять, які між собою є подібними. В той же час ми пропонуємо зробити акцент саме на специфіці кримінального процесуального законодавства, адже саме воно є підґрунтям для оцінки і тлумачення відповідних понять.

Як вже було зазначено, в КПК України терміни «місце події» застосовується в однаковому контексті, а тому, на нашу думку, за основу необхідно брати саме позицію законодавця, особливо з урахуванням тієї обставини, що дискурс з даного питання повинен переміщатися з суто

наукової сфери до сфера практичного застосування відповідних правових положень. Наприклад, в ст. 208 КПК України зазначено, що особа може бути затримана, якщо сукупність очевидних ознак на місці події вказують на те, що особа вчинила дане кримінальне правопорушення¹. Законодавець в цьому випадку не конкретизує, чи є це місце вчинення кримінального правопорушення, чи це лише місце, де були виявлені певні ознаки (докази). Інший приклад – відповідно до ч. 2 ст. 238 КПК України, «огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з додержанням правил цього Кодексу про огляд житла чи іншого володіння особи» [1]. В той же час законодавець не заявляє, що місце виявлення трупа буде обов'язково місцем вчинення кримінального правопорушення, адже такий висновок може бути передчасний. З інших аналогічних положень КПК України можна зробити такі ж висновки. Це означає, що законодавець вкладає в термін «місце події» найбільш широке тлумачення, яке б охоплювало і місце, де були виявлені лише докази, і місце, де відбулося саме кримінальне правопорушення, адже, як вже було зазначено, на початковому етапі досудового розслідування не можна стверджувати, що ці місця збігаються або не збігаються.

У зв'язку з цим можна зробити висновок, що відповідно до позиції законодавця, яка закладена у відповідних положеннях кримінального процесуального законодавства, «місце події» необхідно розуміти в найбільш широкому тлумаченні. «Місце злочину» можна виділяти як додатковий критерій, в той же час з точки зору формулювання кримінального процесуального законодавства дане поняття не є релевантним по відношенню до категорії «місце події».

Проте саме в процесі розмежування понять «місце події» та «місце злочину» частково було розглянуто питання щодо специфічних ознак, якими має бути наділено місце події задля того, щоб воно було «місцем події» у кримінальному процесуальному аспекті, а саме конкретний момент часу по відношенню до (ймовірно) вчиненого кримінального правопорушення. Науковці неодноразово наголошували, що огляд місця події серед всіх слідчих (розшукових) дій є найбільш типовим прикладом невідкладної слідчої (розшукової) дії (прикладу). «Невідкладність проведення огляду місця події підкріплюється необхідністю оперативного отримання інформації для органі-

зації розшуку злочинця, а також проведення інших слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розкриття кримінального правопорушення. Огляд завжди необхідний у всіх випадках, коли обставини справи дозволяють припустити, що там можуть бути виявлені речові докази, зміни в навколишній обстановці, інші сліди злочину» [4, с. 213]. У зв'язку з цим виникає досить логічне питання: чи розглядає законодавець вимогу оперативності при огляді будь-якої території (ділянки місцевості тощо) як одну з ознак огляду місця події?

Таким чином, проаналізувавши підходи різних вчених та оцінивши специфіку описання місця події в КПК України, можна виділити наступні характерні ознаки, які притаманні місцю події:

1) місцем події може бути місце, де було вчинено кримінальне правопорушення. Ми підкреслюємо, що на первинному етапі досудового розслідування досить складно вказувати на місце, де реально було вчинено кримінальне правопорушення, адже на початкових етапах докази, які вказують на місце події, можуть бути оцінені помилково. Крім того, відповідно до принципу презумпції невинуватості сама подія кримінального правопорушення повинна бути окремо доведена в ході досудового розслідування та судового розгляду. В той же час інколи не можна ігнорувати очевидні докази, які вказують на місце, де було вчинено кримінальне правопорушення. Також необхідно зазначити, що місце події кримінального правопорушення можна розглядати як певну сталу категорію, адже в ході подальшого кримінального провадження може бути доведено, що попередня оцінка місця як місця події підтверджується, і в таких випадках місце події на початку досудового розслідування та місця події на момент винесення обвинувального вироку буде одним і тим самим місцем. Також необхідно нагадати, що значна частина науковців також підтримує позицію, що місцем події доцільно визнавати місце вчинення кримінального правопорушення, а тому дану обставину не можна ігнорувати;

2) місцем події також може бути визнано місце, де були виявлені сліди кримінального правопорушення. Ми підтримуємо точку зору, що місце події повинно розглядатися максимально широко, і включати в себе як місце вчинення кримінального правопорушення, так і місце виявлення слідів такого правопорушення. З кримінальної процесуальної точки зору немає необхідності у відокремленні цих понять. При цьому на початковому етапі місце, де були встановлені сліди кримінального правопорушення, має величезне значення, адже

¹ Ми не погоджуємося з формулюванням «особа щойно вчинила злочин», адже таке формулювання суперечить принципу презумпції невинуватості. Крім того, таке формулювання фактично констатує факт вчинення кримінального правопорушення, що робить весь подальший процес збирання доказів непотрібним.

саме з цих слідів може розпочатися активна фаза досудового розслідування. Крім того, велика кількість слідів також підводить до підсумку, що саме на цьому місці або було власне вчинене кримінальне правопорушення, або були вчинені інші дії, які хоч самі по собі не є кримінально каранними, але мають певне визначальне значення для кримінального правопорушення.

В даному випадку також необхідно зробити уточнення, що в даному випадку мова ведеться про будь-які сліди, які мають значення для кримінального провадження. При проведенні огляду місця події слідчий чи інша уповноважена особа не може в повній мірі оцінити ті сліди, які будуть виявлені під час огляду та їх значення для кримінального провадження. Тому мова ведеться про будь-які сліди, які на момент проведення відповідної процесуальної дії видаються такими, які мають значення для кримінального провадження.

3) певну місцевість чи приміщення можна визнавати місцем події лише на початкових етапах досудового розслідування. Іншими словами йдеться про зв'язок між оперативністю проведення відповідних процесуальних дій та фактом визнання певної місцевості місцем події. Як вже було встановлено, встановити чіткі часові межі, протягом яких встановлення слідів кримінального правопорушення буде підставою для визнання відповідної місцевості місцем події досить складно, адже це залежить від особливостей самого кримінального провадження та повинно оцінюватися уповноваженими учасниками кримінального процесу. Однак ми наполягаємо на тому, що існує прямий зв'язок між моментом виявлення слідів кримінального правопорушення та визнання певного місця місцем події;

4) сам факт проведення такої процесуальної дії, як огляд місця події, вже вказує на можливість визнання певної території чи місцевості місцем події. Це характеристика, як вже було зазначено, є найбільш спірною, адже виходячи з такої логіки, огляд визначає місце місцем події, а не навпаки. Однак саме така логіка закріплена в кримінальному процесуальному законодавстві. Крім того, саме такий підхід застосовують працівники правоохоронних органів, які проводять огляд місця події як невідкладно слідчу (розшукову) дію, не володіючи достатньо інформацією щодо конкретного місця, де буде проводитись така процесуальна дія. На первинному етапі досудового розслідування, особливо в той момент, коли особи повідомляють про факт вчинення (або про факт вже вчиненого) кримінального правопорушення, у слідчого об'єктивно немає інфор-

мації, чи було вчинено дане кримінальне правопорушення саме на цьому місці та чи будуть знайдені сліди відповідного кримінального правопорушення в результаті проведення огляду. Проте це не означає, що у слідчого виникають сумніви щодо доцільності проведення огляду місця події в такий момент. У зв'язку з цим ми ще раз підкреслюємо на наявність сильного зв'язку між самою процесуальною дією та фактом визнання певного місця місцем події;

5) певне місце стає місцем події після того, як уповноважена службова особа приймає рішення про необхідність проведення огляду місця події. Дана ознака досить тісно пов'язана з попередньою ознакою, адже в даному випадку також вказується на зв'язок місця події та процесуальною дією, яка має проводитись. В даному випадку лише робиться уточнення, що рішення про проведення огляду місця події приймає відповідна уповноважена особа (слідчий, дізнавач, прокурор). Отже, рухаючись такою логікою, можна зробити висновок, що в момент прийняття рішення про проведення огляду місця події на підставі тієї інформації, яка була надана представникам правоохоронних органів, слідчий (прокурор, дізнавач) фактично визнає місце, на якому проводитись відповідний огляд, місцем події. Таким чином констатується факт прийняття вольового рішення, яке залежить від розсуду уповноваженої службової особи відповідного правоохоронного органу в умовах недостатньої поінформованості, яка характерна для початкового етапу досудового розслідування.

Висновок. На підставі вищевикладеного можна сформулювати власне визначення місця події, відповідно до якого **місце події** – це територія (приміщення тощо), на якій ймовірно було вчинено кримінальне правопорушення або наявні сліди ймовірного кримінального правопорушення, і відносно якого уповноважена особа приймає рішення про необхідність проведення огляду як невідкладної процесуальної дії на початковому етапі кримінального провадження.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2916>
2. Піщенко Г., Мацишин В. Огляд місця події у справах про фальшивомонетництво. *Право України*. 2001. № 7. С. 56–59.
3. Макаренко Є.І. Огляд місця події: Довідник дільничного інспектора міліції. Дніпропетровськ: Юридична Академія МВС, 2004. 210 с.
4. Барвенко В.К. Організація і тактика огляду місця події як невідкладної слідчої дії під час розслідування екологічних злочинів. *Право і суспільство*. 2018. № 5 частина 2. С. 212–219.

Анотація

Клепиковський В. Г. Кримінальний процес, криміналістика. – Стаття.

В статті проаналізовано доктринальне тлумачення та законодавче регулювання визначення «місця події» в кримінальному процесі. В статті автор зазначає, що чинне кримінальне процесуальне законодавство не надає окремого тлумачення даного поняття, хоча законодавець досить активно використовує даний термін. На думку автора, «місце події» необхідно розуміти в найбільш широкому тлумаченні. «Місце злочину» можна виділяти як додатковий критерій, в той же час з точки зору формулювання кримінального процесуального законодавства дане поняття не є релевантним по відношенню до категорії «місце події». Автор в статті встановив наступні характерні ознаки місця події: 1) місцем події може бути місце, де було вчинено кримінальне правопорушення; 2) місцем події також може бути визнано місце, де були виявлені сліди кримінального правопорушення. В даному випадку автор робить уточнення, що мова ведеться про будь-які сліди, які мають значення для кримінального провадження. При проведенні огляду місця події слідчий чи інша уповноважена особа не може в повній мірі оцінити ті сліди, які будуть виявлені під час огляду та їх значення для кримінального провадження. Тому мова ведеться про будь-які сліди, які на момент проведення відповідної процесуальної дії видаються такими, які мають значення для кримінального провадження; 3) певну місцевість чи приміщення можна визнавати місцем події лише на початкових етапах досудового розслідування; 4) сам факт проведення такої процесуальної дії, як огляд місця події, вже вказує на можливість визнання певної території чи місцевості місцем події; 5) певне місце стає місцем події після того, як уповноважена службова особа приймає рішення про необхідність проведення огляду місця події. У зв'язку з цим автор робить висновок, що місце події – це територія (приміщення тощо), на якій ймовірно було вчинено кримінальне правопорушення або наявні сліди ймовірного кримінального правопорушення, і відносно якого уповноважена особа приймає рішення про необхідність проведення огляду як невідкладної процесуальної дії на початковому етапі кримінального провадження.

Ключові слова: місце події, слідчі (розшукові) дії, огляд місця події.

Summary

Klepikovsky V.G. Interpretation of the concept of «place of the event» in the criminal process. – Article.

The article analyses the doctrinal interpretation and legislative regulation of the definition of the “place of the event” in the criminal process. In the article, the author notes that the current criminal procedural legislation does not provide a separate interpretation of this concept, although the legislator quite actively uses this term. According to the author, the “place of the event” should be understood in the broadest sense. “The place of the crime” can be singled out as an additional criterion, at the same time, from the point of view of the formulation of criminal procedural legislation, this concept is not relevant in relation to the category “the place of the event”. In the article, the author established the following characteristic features of the place of the event: 1) the place of the event can be the place where a criminal offense was committed; 2) the place where traces of a criminal offense were found can also be recognized as the place of the event. In this case, the author clarifies that we are talking about any traces that are important for criminal proceedings. When conducting an inspection of the scene of the incident, the investigator or other authorized person cannot fully assess the traces that will be discovered during the inspection and their significance for criminal proceedings. Therefore, we are talking about any traces that, at the time of the relevant procedural action, appear to be relevant for criminal proceedings; 3) a certain area or premises can be recognized as the scene of the incident only at the initial stages of the pre-trial investigation; 4) the very fact of carrying out such a procedural action as an inspection of the scene of the incident already indicates the possibility of recognizing a certain territory or locality as the scene of the incident; 5) a certain place becomes the place of the event after the authorized official makes a decision about the need to conduct an inspection of the place of the event. In this regard, the author concludes that the scene is the territory (premises, etc.) on which a criminal offense was probably committed or there are traces of a probable criminal offense, and in respect of which the authorized person decides on the need to conduct an inspection as an urgent procedural action at the initial stage of criminal proceedings.

Key words: place of incident, investigative (search) actions, inspection of the scene of the incident.

УДК 343.163:343.132(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.24>

А. О. Козаченко
orcid.org/0009-0002-5179-9070
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНА-ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ

Системні зміни в економічній, політичній та соціальній сферах України спрямовані на розбудову демократичної, правової держави європейського зразка. Прийняття Кримінального процесуального кодексу (КПК) України є визначальним у системі реформування кримінального судочинства. Водночас не менш важливою визнається реалізація кримінального процесуального законодавства в діяльності органів досудового розслідування, яка ще не повною мірою відповідає суспільним потребам щодо додержання засад верховенства права та законності [1].

Реагування на кримінальні правопорушення слід розглядати як реалізацію всієї сукупності правових, організаційних, управлінських та інших елементів системи кримінальної юстиції, які мають забезпечити позитивний результат під час прийняття та реєстрації відповідних звернень, а також встановлення осіб, які їх вчинили. Неупереджений розгляд стану реагування на кримінальні правопорушення дає підстави для висновків про те, що будь-яка недооцінка невідкладної необхідності в радикальному перегляді сформованих поглядів на сутність, цільове призначення і механізми прикладного вирішення проблеми реагування на кримінальні правопорушення буде й надалі консервувати її дестабілізуючий руйнівний характер [2].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», на прокуратуру покладаються функції щодо нагляду за додержанням законів, а розділ IV цього ж Закону визначає коло повноважень прокурора при здійсненні такого нагляду на всіх стадіях кримінального судочинства. Крім того, законодавець наділяє прокурора дієвими важелями для відповідного правового реагування при виявленні фактів порушення або недотримання процесуальних норм [3].

Згідно з ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, а відповідно до ч. 2 ст. 37 КПК України, такі повноваження покладені на нього від початку кримінального провадження і до його завершення. Отже, початок здійснення прокуро-

ром процесуального керівництва досудовим розслідуванням визначається початком досудового розслідування, тобто внесенням відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Також прокуророві необхідно врахувати, що забезпечення додержання вимог законодавства щодо повноти прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення покладається передусім на керівників відповідних правоохоронних органів [4].

Загалом, як слушно зауважує В.С. Зеленецький, ефективність наглядової діяльності прокурора багато в чому визначається чіткістю його розуміння тих завдань, які стоять перед ним у певній сфері кримінально процесуальної діяльності. Причому не завдань кримінального процесу взагалі або завдань наглядової діяльності прокурора за законністю діяльності органів досудового розслідування в цілому, а сукупності тих окремих завдань, які має бути вирішено при здійсненні саме цього виду прокурорського нагляду – у нашому випадку нагляду за прийняттям та розглядом заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення. До таких завдань процесуального характеру, на їх думку, належать, наприклад, неухильний прийом заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, забезпечення повної реєстрації таких заяв та повідомлень, дотримання строків вирішення заяв і повідомлень [5, с. 114–115], іншими словами, строків внесення відомостей до ЄРДР та деяких інших, про які буде зазначено далі.

Як зазначає С.В. Свириденко, початок досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо осіб, які користуються недоторканністю, не вирізняється специфікою, тому відбувається в загальному порядку. Зазначене пояснюється тим, що: по-перше, механізм внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення спрямований на фіксацію обставин, що свідчать про вчинення злочину, незалежно від того, ким він був вчинений; по-друге, обов'язок слідчого, прокурора внести відомості про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР має

безумовний характер; по-третє, на момент внесення до ЄРДР відомостей реєстратору можуть бути ще невідомі особливості правового статусу суб'єкта злочину, зокрема наявність у нього імунітету. Таким чином, ця процедура передусім покликана забезпечити фіксацію відомостей про факт вчинення протиправних дій (бездіяльності), що містять або можуть містити ознаки кримінального правопорушення. Автором зазначено, що такий підхід є цілком виправданим з позиції забезпечення засади законності, публічності, рівності усіх перед законом і судом, невідворотності кримінальної відповідальності. Тобто сама реєстрація факту вчинення кримінального правопорушення має бути безумовною, адже в іншому разі відбудеться порушення вимог ст. 214 КПК України [6, с. 18].

Відповідно до ч. 1 ст. 480-1, 482-2 КПК України, відомості, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення суддею Вищого антикорупційного суду/народним депутатом України, вносяться до ЄРДР Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора) у порядку встановленому КПК [7]. Закріплюючи вищезазначені правила щодо таких осіб, законодавець так само прагнув передбачити додаткові гарантії стосовно окремої категорії осіб, зокрема, народних депутатів України і суддів Вищого антикорупційного суду, щоб унеможливити незаконний вплив і тиск на професійну діяльність указаних суб'єктів. Найімовірніше це зумовлено тим, що наразі постійно зростає кількість випадків спроб тиску на суддів з боку учасників кримінального провадження, посадових осіб державних органів влади, представників громадських організацій та ін. В окремих джерелах виділяють найбільш поширені способи впливу на суддів, серед яких, зокрема, і звернення до правоохоронних органів із заявами про вчинення злочину суддею.

Визначення ролі й місця прокурора на стадії досудового розслідування, зокрема його функцій і повноважень на етапі прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення вчинені особами зазначеними у ст. 480 КПК України, залишається актуальним у теорії кримінального процесу, оскільки саме цей етап є основоположним та відіграє вирішальну роль для проведення своєчасного, повного, об'єктивного й усебічного досудового розслідування та виконання інших завдань кримінального провадження.

Такі завдання прокурора на цьому етапі досудового розслідування спрямовані на забезпечення оперативного офіційного реагування на будь-які факти вчинення кримінальних правопорушень у межах процедур кримінального провадження, встановлення події кримінального правопо-

рушення та особи, яка його вчинила, з метою подальшого притягнення її до кримінальної відповідальності. Вимога своєчасності початку досудового розслідування пов'язана з тим, що з часом обстановка на місці події, сліди кримінального правопорушення під дією погодних умов, унаслідок впливу діяльності людей зникають або знищуються, що може мати наслідком втрату важливих доказів та неможливість їх отримання для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення. Таким чином своєчасність вчинення процесуальних дій, які спрямовані на встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення, залежить від прийняття прокурором законного та обґрунтованого рішення про початок досудового розслідування. Допущена помилка на початковому етапі досудового розслідування може призвести до необґрунтованого арешту, притягнення до кримінальної відповідальності невинуватої особи або до залишення особи, що вчинила злочин, без покарання [8; 9].

Окремо слід зазначити, що діяльність прокурора на початковому етапі досудового розслідування також спрямована на забезпечення прав і законних інтересів таких осіб, чії права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. Саме тому після отримання прокурором інформації, що містить ознаки кримінального правопорушення, прокурор має забезпечити надання їй офіційної оцінки, яка може бути здійснена лише в межах кримінального провадження. Для цього він повинен розпочати досудове розслідування або проконтролювати виконання відповідних обов'язків уповноваженими особами органів досудового розслідування. Після початку досудового розслідування прокурор має вжити заходів до встановлення події кримінального правопорушення та своєчасного закриття безпідставно розпочатих досудових розслідувань. Одночасно з цим прокурор повинен забезпечити оперативне розкриття кримінальних правопорушень, що передбачає проведення необхідних процесуальних дій, спрямованих на встановлення особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення. Після встановлення такої особи прокурор має подбати про внесення відомостей до ЄРДР й розпочати провадження передбачене вимогами г. 37 КПК України, а також про збирання відносно неї необхідної доказової бази, достатньої для повідомлення їй про підозру. Часові межі початкового етапу досудового розслідування закінчуються із здійсненням повідомлення особі про підозру, з моменту якого у прокурора є докази щодо причетності особи до вчинення кримінального правопорушення [8].

На переконання О.М. Посвистака, нормативна конструкція ст. 480-1, 482-2 КПК України

«відомості, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення суддею Вищого антикорупційного суду/народним депутатом України», з нашого погляду, насамперед орієнтує правозастосувачів на те, що відомості, які містяться в заяві, повідомленні чи рапорті про кримінальне правопорушення, можуть свідчити не просто про його вчинення, а саме про вчинення цього кримінального правопорушення *суддею Вищого антикорупційного суду/народним депутатом України*. Тобто у цьому словосполученні акцентується саме на наявності інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення [10].

У контексті розгляду вказаного питання видається слушним звернути увагу на нормативне врегулювання того, чи повинні на початковому етапі вноситися до ЄРДР відомості про особу, що може бути причетною до вчинення кримінального правопорушення і як саме може бути підтверджено те, що вона є суддею Вищого антикорупційного суду або народним депутатом України. У ч. 5 ст. 214 КПК, якою встановлено перелік відомостей, що вносяться до ЄРДР, прямо не вказується на інформацію про особу, яка ймовірно вчинила кримінальне правопорушення. Однак цей перелік є відкритим, оскільки в п. 7 ч. 5 цієї статті передбачено можливість внесення «інших обставин, передбачених положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань». Звернення до цього Положення, а саме до п. 14 ч. 1 розділу I, свідчить, що при внесенні до Реєстру відомостей про короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (фабули), в обов'язковому порядку відображаються, зокрема, дані про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, та інші необхідні відомості [11]. Така вимога може поширюватися лише на випадки, коли в заяві, повідомленні чи рапорті про кримінальне правопорушення є вказівка на конкретну особу, зокрема, зазначено її прізвище, ім'я й по-батькові, а не абстрактні фрази. У зв'язку з цим виникає питання стосовно того, на кого саме повинен покладатись обов'язок установлення факту, що кримінальне правопорушення ймовірно вчинено саме особою, яка належить до окремої категорії, тобто є суддею Вищого антикорупційного суду або народним депутатом України.

На думку С.В. Свириденко, першопричиною, що ускладнює здійснення кримінального провадження щодо окремих осіб є недосконалість законодавчої регламентації здійснення досудового розслідування щодо них. Це пояснюється по-перше тим що, навіть у чинному КПК України простежується доволі загальний характер норм, які стосуються досліджуваного питання; по-друге, досить поверхнево регламентуються

специфічні аспекти реалізації процедури досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб. На цьому вже неодноразово наголошувала ціла низка сучасних правників. З практичної точки зору не виключенням із окреслених проблем й початок досудового розслідування щодо осіб, які користуються недоторканністю. Зумовлено це тим, що ні в положеннях ст. 214 КПК України, у якій врегульовано загальний порядок початку досудового розслідування, ні в главі 38 КПК України, яка безпосередньо присвячена особливостям здійснення кримінального провадження щодо окремої категорії осіб, не передбачено порядку початку досудового розслідування стосовно осіб, які користуються недоторканністю. До того ж іншими спеціальними Законами України, зокрема «Про статус народного депутата України», «Про Регламент Верховної Ради України», «Про судоустрій і статус суддів» та ін., окремого порядку початку досудового розслідування також не передбачено [6, с. 79–80].

Тому, пропонується внести зміни до ст. 214 КПК України, *де передбачити обов'язок вносити до ЄРДР відомості про вчинення кримінального правопорушення суддями та іншими особами, зазначеними в п. 2 ч. 1 ст. 480 (щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження), лише Генеральним прокурором України або його заступником* (за аналогією з повідомленням про підозру згідно п. 3 ч. 1 ст. 481 КПК).

Зазначений Висновок Судової палати у кримінальних справах вчасно наголошує на тому, що безпідставно ініційоване досудове розслідування є порушенням гарантованих Конституцією прав, у конкретному випадку, стосовно незалежності суддів. Водночас справедливо буде зазначити, що наведений приклад та аргументацію варто розглядати і стосовно інших категорій осіб, щодо яких було розпочато таке розслідування. Відтак, одночасно із позитивним сприйняттям спроби вирішити проблемні питання початку досудового розслідування стосовно суддів, потрібно невідкладно вжити заходів у напрямі запобігання настанню негативних соціальних і правових наслідків для осіб, стосовно яких розпочато безпідставне досудове розслідування.

Убачається, що запровадження відповідних механізмів сприятиме:

1) приведенню норм національного законодавства у відповідність до універсальних стандартів прав людини ООН та Ради Європи. Адже ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «Право на справедливий суд» передбачено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім

судом, встановленим законом, який встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [12];

2) створенню належних умов, виробленню механізмів і процедур для повної та безперешкодної реалізації кожною особою зазначених прав та законних інтересів;

3) недопущенню звуження змісту та обсягу існуючих прав та основних свобод, проголошених Конституцією України, законами України, міжнародно-правовими нормами;

4) забезпеченню захисту людини і громадянина від посягань, насамперед, з боку держави;

5) запровадженню чіткої процедури судового контролю, яка має максимально унеможливити безпідставний початок досудового розслідування, що сприятиме захисту фундаментальних прав громадян, гарантованих Конституцією та законами України;

6) суттєвому обмеженню можливостей протизаконних дій представників правоохоронних органів, пов'язаних з незаконним початком досудового розслідування;

7) підвищенню рівня захищеності прав людини в кримінальному процесі;

8) зменшенню кількості безпідставних кримінальних проваджень;

9) гарантуванню виконання призначення кримінального судочинства.

Таким чином, доходимо до попереднього висновку, що внесення до ЄРДР відомостей про кримінальні правопорушення, вчинені досліджуваною категорією осіб, здійснюється на тих же підставах і у тому ж порядку, що й внесення відомостей про кримінальні правопорушення, вчинені іншими особами, незалежно від специфіки їх правового статусу. Такий підхід вважаємо цілком виправданим, оскільки вищезгадана недоторканність не є абсолютною, повинна мати певні межі, особливо якщо мова йде про вчинення суспільно-небезпечного діяння як злочин. Початковим моментом кримінальної-процесуальної діяльності прокурора є внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, після чого такий суб'єкт наділяється повноваженнями спрямованими на забезпечення повноти та своєчасності прийняття, реєстрації та розгляду заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення; дотримання законності під час проведення невідкладних процесуальних дій; визначення форми проведення досудового розслідування та правил підслідності; забезпечення прав і законних інтересів таких учасників кримінального провадження.

З огляду на матеріали кримінальних проваджень, опитування прокурорів наголошено на трансформації положень ст. 480-1, 482-2 КПК України щодо внесення відомостей про кримі-

нальне правопорушення вчинене суддею Вищого антикорупційного суду, народним депутатом України до ЄРДР виключно Генеральним прокурором (або особи, що виконує обов'язки Генерального прокурора), у зв'язку з тим що такі положення не узгоджуються із ст. 214 КПК про невідкладність, швидкість та ефективність початку досудового розслідування, позаяк прокурору не завжди може бути відомий правовий статус таких осіб на момент вчинення кримінального правопорушення. У зв'язку з чим ч. 1 ст. 480-1, 482-2 КПК України викласти у такій редакції: «1. У разі встановлення відомостей, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення суддею Вищого антикорупційного суду/народним депутатом України, Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора), керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та керівниками Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань чи Бюро економічної безпеки вносяться не пізніше 24 годин до Єдиного реєстру досудових розслідувань у порядку, встановленому цим Кодексом».

Також, у випадках щодо судді Вищого антикорупційного суду, народного депутата України запропоновано зміни та доповнення до ч. 7 ст. 214 КПК України щодо порядку внесення відомостей до ЄРДР, зокрема: «Якщо відомості про кримінальне правопорушення щодо судді Вищого антикорупційного суду, народного депутата України до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесені Генеральним прокурором (або особи, що виконує обов'язки Генерального прокурора), він зобов'язаний протягом 48 годин з дня внесення таких відомостей з дотриманням правил підслідності передати наявні у нього матеріали до відповідного органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування й негайно поінформувати відповідно Верховний Суд України, Верховну Раду України».

Література

1. Вакулік О.А. Реформування кримінального процесуального законодавства в частині регламентації початку досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4 (89). С. 160–167.
2. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 448 с.
3. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697–VII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
4. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора України від 30 верес. 2021 р. № 309. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text>

5. Зеленецький В.С. Прокурорський надзор за исполнением органами дознания и досудебного следствия законов при приеме, регистрации, проверке и разрешении заявлений и сообщений о преступлениях: монография. Харьков: Вост.-регион. центр гуманитар.-образоват. инициатив, 2004. 175 с.

6. Свириденко С.В. Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо осіб, які користуються недоторканністю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 232 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

8. Гринюк В.О. Здійснення прокурором процесуального керівництва на початковому етапі досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 2. С. 15–24.

9. Рогатюк І. В. Прокурорський нагляд як гарантія законності й обґрунтованості прийняття процесуальних рішень на початковому етапі досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 140–154.

10. Посвистак О.М. Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб: дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 231 с.

11. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: наказ Генеральної прокуратури України від 30 верес. 2020 р. № 298. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20>

12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

Анотація

Козаченко А. О. Кримінальна-процесуальна діяльність прокурора під час початку досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб. – Стаття.

У статті наголошено, що трансформація механізму початку досудового розслідування стала однією з новацій чинного Кримінального процесуального кодексу України. Інформація, одержувана правоохоронними органами на початковому етапі, є неконкретизованою та обмеженою, тому здебільшого немає підстав для початку кримінального провадження відносно саме осіб передбачених ст. 480 Кримінального процесуального кодексу України, а суттєвим елементом здійснення процесуального керівництва на цьому етапі є оцінка прокурором ефективності здійснення слідчим досудового розслідування. Провадження щодо таких осіб може бути розпочато лише коли встановлені дані особи правопорушника, а внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про кримінальні правопорушення щодо них здійснюється на загальних підставах і порядку. Зазначено, що початковим моментом кримінальної-процесуальної діяльності прокурора є внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, після чого такий суб'єкт наділяється повноваженням спрямованими на забезпечення повноти та своєчасності прийняття, реєстрації та розгляду заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення; дотримання законності під час проведення невідкладних процесуальних дій; визначення форми проведення

досудового розслідування та правил підслідності; забезпечення прав і законних інтересів таких учасників кримінального провадження. Діяльність прокурора на початковому етапі досудового розслідування також спрямована на забезпечення прав і законних інтересів таких осіб, чії права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. Саме тому після отримання прокурором інформації, що містить ознаки кримінального правопорушення, прокурор має забезпечити надання їй офіційної оцінки, яка може бути здійснена лише в межах кримінального провадження. Для цього він повинен розпочати досудове розслідування або проконтролювати виконання відповідних обов'язків уповноваженими особами органів досудового розслідування.

Ключові слова: прокурор, кримінальна-процесуальна діяльність, кримінальне провадження, процесуальний порядок, окрема категорія осіб.

Summary

Kozachenko A. O. Criminal-procedural activities of the prosecutor during the beginning of the pre-trial investigation in criminal proceedings regarding a certain category of persons. – Article.

The article emphasizes that the transformation of the mechanism for starting a pre-trial investigation has become one of the innovations of the current Criminal Procedure Code of Ukraine. The information received by the law enforcement agencies at the initial stage is unspecified and limited, therefore, in most cases, there are no grounds for initiating criminal proceedings against the persons specified in Art. 480 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, and an essential element of procedural management at this stage is the prosecutor's assessment of the effectiveness of the investigator's pre-trial investigation. Proceedings against such persons can be initiated only when the identity of the offender has been established, and the entry of information about criminal offenses against them into the Unified Register of Pretrial Investigations is carried out on a general basis and procedure. It is noted that the initial moment of the prosecutor's criminal-procedural activity is the entry of information about a criminal offense into the Unified Register of Pre-Trial Investigations, after which such an entity is empowered to ensure the completeness and timeliness of the acceptance, registration and consideration of applications and notifications of committed criminal offenses; observance of legality during urgent procedural actions; determination of the form of pre-trial investigation and rules of investigation; ensuring the rights and legal interests of such participants in criminal proceedings. The activity of the prosecutor at the initial stage of the pre-trial investigation is also aimed at ensuring the rights and legal interests of such persons whose rights or legal interests are limited during the pre-trial investigation. That is why, after the prosecutor receives information containing signs of a criminal offense, the prosecutor must provide it with an official assessment, which can only be carried out within the framework of criminal proceedings. For this purpose, he must initiate a pre-trial investigation or supervise the performance of relevant duties by authorized persons of pre-trial investigation bodies.

Key words: prosecutor, criminal procedural activity, criminal proceedings, procedural order, separate category of persons.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.25>**В. П. Тичина***orcid.org/0000-0001-5037-9109**кандидат юридичних наук,**доцентка кафедри права та правоохоронної діяльності
Державного університету «Житомирська політехніка»*

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ПРАВОВА ЦІННІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Потреба у розумінні та інтегрованому усвідомленні правових цінностей Європейського Союзу (далі – ЄС або Євросоюз) зумовлена викликами, що постають перед Україною на шляху європеїзації її правової практики та виконання положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. Головними проблемами у цьому процесі вбачаються: необхідність докорінних змін у правовій системі, зокрема у національному законодавстві та правозастосовчій практиці; недостатня обізнаність українського соціуму про зміст і значення цінностей ЄС, і часто невірне або викривлене їх розуміння. Саме тому на сьогодні актуальним є дослідження концепції захисту прав людини як правової цінності ЄС, закріпленої у статті 2 Договору про Європейський Союз (далі – ДЄС), встановлення її юридичного значення, формування на цій основі загального світогляду, що виходить за рамки вітчизняної правової системи, який дозволить критично осмислити цивілізаційний вибір України та моделі правового регулювання суспільних відносин, заснованих на європейських цінностях.

До питань, що стосуються інституту захисту прав людини в Європейському Союзі та Раді Європи звертаються багато вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких А. Арнулл, І. Батлер, М. Буроменський, В. Буткевич, В. Денисов, Т. Комарова, Ф. Манчіні, К. Маргарітіс, О. Мережко, М. Микієвич, В. Мицик, В. Муравйов, П. Рабінович, Х. Расмуссен, А. Росас, О. Святун, К. Смирнова, В. Стеглік, Е. Стейн, Дж. Уейлер, А. Федорова, Л. Фалалєєва, О. Хамуляк, Н. Шишкова. Однак механізм встановлення концепції захисту прав людини як правової цінності ЄС є досить мало дослідженим у вітчизняній літературі та потребує аналізу.

Мета статті – з'ясувати встановлення механізму визнання і захисту прав людини та основоположних свобод як правової цінності Європейського Союзу, встановити її юридичне значення.

Як не парадоксально, але на початковому етапі засновниками Європейських Співтовариств сфера захисту прав людини розглядалася як така, що на пряму не охоплюється їх правопорядком, а процеси економічної інтеграції не можуть призвести до порушення прав фізичних та юридичних осіб. На той час уже діяла Рада Європи – міжнародна міжурядова організація, ключовим пріоритетом якої було забезпечення захисту прав кожного, хто перебуває під юрисдикцією Високих Договірних Сторін. У рамках цієї міжнародної організації була прийнята Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ), яка запровадила контрольні механізми у формі Європейської комісії з прав людини та Європейського суду з прав людини, що розглядалися достатніми, аби гарантувати повагу до прав людини на регіональному рівні [5, с. 143].

Варто відзначити, що початкові тексти договорів Європейських Співтовариств не містили каталогу прав людини. Лише деякі права соціально-економічного характеру, безпосередньо необхідні для розбудови спільного вугільного та сталеварного ринку і забезпечення чотирьох свобод були закріплені в Договорі про створення Європейського співтовариства вугілля та сталі 1951 р. (далі – ЄСВС), а саме: право на вільне пересування і проживання працівників в межах територій держав-членів; принцип заборони їх дискримінації за національною ознакою у питаннях працевлаштування, оплати праці та інших умов праці і найму (ст. 69 Договору про ЄСВС). Не виключенням стали і Римські Договори 1957 р. Про заснування Європейського економічного співтовариства (далі – ЄЕС) та Європейського співтовариства з атомної енергії (далі – Євроатом) Так, наприклад, стаття 7 Договору про ЄЕС закріплювала, що в рамках його застосування «забороняється будь-яка дискримінація з міркувань національної приналежності» [1]. Інших документів, що містять положення про основоположні права людини, у праві Співтовариств в той час не існувало, у зв'язку з чим повністю пого-

джуємось із твдженням Маринів І.І., що початок еволюції інституту прав людини в праві ЄС характеризується появою перших положень про такі права, які спрямовані виключно на реалізацію економічних цілей, для яких і створювались Співтовариства [6, с. 68].

Важливий внесок у формування концепції прав людини в праві ЄС здійснив Суд Правосуддя ЄС. Так, у справі C-29/69 Stauder (1970) Судом було наголошено на важливості забезпечення поваги до прав людини не лише на національному, але й на наднаціональному рівні, а також обґрунтовано наявність у правопорядку Співтовариств правосуб'єктності фізичних і юридичних осіб [7]. Вцілому вона стосувалася вимоги з боку одержувача соціальної допомоги скасувати зазначення даних про його особу (ім'я та адреса) на купоні, що надавався для отримання продукції за пільговими цінами в якості соціальної допомоги. Суд ЄС визнав, що рішення Комісії 1969 р., яке надавало державам-членам дозвіл на встановлення пільгових цін для певних категорій населення, не містить нічого такого, що здатне порушити основні права людини, які охороняються Судом ЄС і закріплені у загальних принципах права Європейських Співтовариств. Тому тут йдеться не про порушення прав людини з боку інститутів об'єднання, а про необхідність внесення змін до внутрішнього законодавства, яке регламентує користування пільгами. Вимога зазначити на купоні персональні дані порушує права людини і не є необхідною. Тим самим права людини вперше було визнано складовою частиною загальних принципів права Європейських Співтовариств [8, р. 425]. Через рік, у справі 11/70 Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel, Суд підтвердив, що повага основоположних прав людини є невід'ємною частиною принципів права Співтовариств та їх захист в подальшому повинен забезпечуватися в тому числі і Судом Європейських Співтовариств [9, р. 1134].

Подальший розвиток європейської інтеграції, поширення її на політичну сферу, а також сферу юстиції та внутрішніх справ супроводжувався подальшою появою рішень судів держав-членів, в яких вони відмовлялись визнавати примат права Співтовариств стосовно внутрішнього конституційного законодавства про права і свободи людини. Це спонукало держави-члени та органи Співтовариств звернути більшу увагу на захист прав людини. З'явилася ціла низка документів, у яких була зроблена спроба визначити основні права і свободи людини в межах інтеграційного об'єднання. До них можна віднести Європейську соціальну хартію 1961 р., Декларацію основних прав і свобод 1989 р., Хартію основних соціальних прав працівників 1989 р. тощо.

Важливе значення для визнання прав людини складовою права Європейських Співтовариств стало ухвалення Єдиного європейського акту 1986 р., у преамбулі якого було вказано, що держави-члени сповнені рішучості сприяти розвитку демократії, яка спирається на основні права, визнані конституціями і законодавством держав-членів, ЄКПЛ і Європейською соціальною хартією.

Однак лише із заснуванням Європейського Союзу у 1992 р. концепція прав людини отримала нормативне закріплення на рівні установчих договорів. У першій статті Договору про Європейський Союз у редакції Маастрихтського договору дається оцінка історичної ваги прийняття цього документа, який «відзначає новий етап у процесі створення дедалі міцнішого союзу народів Європи». Важливою новацією стало закріплення громадянства Союзу – унікального для міжнародної практики інституту, що був запроваджений з метою «посилити захист прав та інтересів громадян держав-членів» та слугувати символом єдності європейських народів. Статус громадянина надавав кожній особі, що мала національне громадянство держави-члена ЄС, низку додаткових політичних і економічних прав [5, с. 144]. З метою забезпечення прав індивідів була запроваджена система інституцій та органів, серед яких особливе місце відводилося Єврообудсмену – уповноваженому ЄС із захисту прав, який контролював дотримання інститутами, органами та агенціями Союзу прав і свобод громадян ЄС або фізичних чи юридичних осіб-резидентів.

Амстердамський договір про зміни Договору про Європейський Союз, договорів, що затверджували Європейські Співтовариства та пов'язаних з ним актів 1997 р. підтвердив європейські «принципи», на яких ґрунтується ЄС (Лісабонським договором 2007 р. їх назву змінено на «цінності»): «...Підтверджуючи свою відданість принципам свободи, демократії, верховенства права, поваги до прав людини та основоположних свобод...».

На сучасному етапі у правовій системі Європейського Союзу захист прав людини посідає одне з центральних місць як елемент забезпечення ефективного функціонування внутрішнього ринку та визначається установчими договорами цієї міжнародної організації – Договором про Європейський Союз 1992 р., Договором про функціонування Європейського Союзу 1957 р., а також Хартією ЄС про основоположні права 2000 р. (далі – Хартія). Положення вказаних актів деталізуються у численних директивах та регламентах ЄС, рекомендаційних актах, прецедентній практиці Суду ЄС. Зокрема, у статті 2 ДЕС проголошується, що Союз засновано на цін-

ностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема, осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність жінок і чоловіків.

Стаття 3 вказаного Договору зазначає, що на рівні із заснуванням внутрішнього ринку Євро-союзу, однією з цілей об'єднання є боротьба з соціальним відчуженням і дискримінацією, сприяння справедливості та захисту, рівності, солідарності між поколіннями і захисту прав дитини. Стаття 6 закріплює принцип поваги до основних прав і свобод людини. У ній наголошується, що основні права, гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини і основних свобод і передбачені конституційними традиціями, спільними для всіх держав-членів, становлять загальні принципи права Союзу. Стаття 21 ДЄС також містить вказівку на права людини: «...у своїх діях на міжнародній арені Союз керується принципами, які надихнули на його створення, розвиток та розширення та які він має намір поширювати у світі, а саме такими: демократія, верховенство права, універсальність та неподільність прав людини та основоположних свобод, повага до людської гідності, принципи рівності та солідарності, а також дотримання принципів Статуту ООН та міжнародного права». Хоча, у доктрині наявна точка зору, відповідно до якої права людини знаходились поза дією *acquis communautaire* [10]. З цієї позицією важко погодитись у зв'язку з тим, що поняття *acquis communautaire* є широким і становить основу правопорядку Євросоюзу, який включає в себе сукупність правових норм, що мають обов'язковий та рекомендаційний характер, судових рішень, доктринальних понять, рекомендацій та домовленостей [4].

Таким чином, можна констатувати, що *acquis* є комплексом «твердого» та «м'якого» права Євросоюзу, включаючи його основні принципи, доктрини та цінності. Підтвердженням цього є, наприклад, зміна правового статусу такого документу як Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. Відповідно до статті 6 ДЄС норми Хартії набувають такої ж юридичної сили, що й установчі договори європейського об'єднання. Зазначимо, що прийняття цього документу було викликано необхідністю визначити спільні цінності нового політичного утворення (Європейського Союзу) й гарантувати основні права громадян уже в контексті законодавства та інститутів ЄС. У Хартії права і свободи громадян ЄС постали як цінності всіх держав-членів Євросоюзу, на яких ґрунтується діяльність його інститутів, про що зазначено у преамбулі документу: «Народи

Європи, утворюючи все більш згуртований та тісний союз, прийняли рішення будувати разом мирне майбутнє на основі спільних цінностей... Європейський Союз сприяє збереженню та розвиткові цих спільних цінностей за поваги до різноманіття культур та традицій народів Європи, рівно як і до національної самобутності держав-членів та організації їх публічної влади на національному, регіональному та місцевому рівнях» [14].

На увагу заслуговує також Регламент Європейського Парламенту та Ради про створення Інструменту сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва [11], прийнятого в контексті Багаторічної фінансової програми на 2021–2027 рр. Він визначає основні пріоритети та загальну бюджетну основу для програм зовнішньої дії ЄС під заголовком «Сусідство і світ», включаючи створення Інструменту сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва. Метою Регламенту розвиток та міжнародне співробітництво, підтримка та просування цінностей та інтересів Союзу в усьому світі з метою досягнення цілей та принципів його зовнішньої дії, як зазначено у статті 3, статтях 8 та 21 Договору про Європейський Союз.

У Договорі про функціонування ЄС крім норм, щодо громадянства ЄС закріплені такі права і свободи громадян ЄС, як право на вільне пересування та постійне проживання на території держав-членів, право обирати та бути обраним на муніципальних виборах держави-члена і виборах Європарламенту, також право на дипломатичний та консульський захист, право на звернення до інститутів чи органів ЄС. Цей нормативний акт закріплює свободу пересування працівників та принцип рівності в оплаті праці чоловіків і жінок. Також приділяється увага гарантіям захисту прав і свобод людини таким як компенсація збитків особі, завданих діяльністю ЄС та його посадовими особами. Рішення Суду ЄС визначають основні принципи захисту прав і свобод особи в ЄС.

Варто також зупинитися на тому, що захист прав людини – ключовий обов'язок ЄС та держав-членів. Європейська Комісія здійснює загальний нагляд за дотриманням прав людини. На рівні ЄС запроваджено механізм судового захисту прав людини у разі, якщо порушення мають місце з боку ЄС або його держав-членів. Окрім цього, в рамках Союзу запроваджено так званий механізм призупинення членства. Так, якщо буде встановлено наявність постійного та істотного порушення країною-членом цінностей, закріплених у статті 2 ДЄС, Рада ЄС має право призупинити окремі права цієї держави-члена що впливають із застосування Договорів, включаючи право голосу представника уряду краї-

ни-члена у Раді (ст. 7 ДЄС). При цьому установчі документи не містять положень про виключення ЄС, тому така санкція не може бути застосованою щодо держави-члена.

Система гарантій прав і свобод в праві Європейського Союзу забезпечується на двох рівнях, на рівні ЄС і держав-членів, та складається з інституційних, процесуальних й матеріальних елементів [12].

До інституційних гарантій відносять судові та позасудові механізми захисту, такі як: Європейська Комісія, суди ЄС, Євроомбудсмен, Європейський контролер із персональних даних, Загальний контрольний орган у межах Європолу, Агенції ЄС про основоположні права, дипломатичні та консульські представництва держав-членів у третіх країнах тощо.

Процесуальні ж гарантії реалізуються при здійсненні правосуддя та містять: право особи на справедливий і публічний розгляд її справи протягом розумного часу незалежним і неупередженим судом; право на правову допомогу; презумпцію невинності; принцип недопущення повторного притягнення до кримінальної відповідальності за злочин, за який особа вже була покарана чи виправдана у державах-членах; заборона позбавлення свободи за борги та інші.

Матеріальні гарантії полягають у компенсації збитків, завданих особам з боку інших осіб. Майнову відповідальність несуть фізичні та юридичні особи, органи ЄС та держави-члени. Майнова відповідальність фізичних і юридичних осіб регулюється переважно внутрішнім правом країн-членів.

Слід зауважити, що повага до прав людини – обов'язкова умова вступу держави до ЄС. Стаття 49 ДЄС особливо наголошує, що претендувати на членство може лише країна, яка «поважає цінності ЄС та віддана їх поширенню». Копенгагенськими критеріями членства (були схвалені на засіданні Європейської Ради у місті Копенгагені у червні 1993 р.) визначено, що держава-претендент повинна забезпечити стабільне функціонування інституцій, що гарантують верховенство права, демократію, права людини та повагу і захист меншин. Більше того, навіть у міжнародних угодах ЄС з третіми країнами містяться особливі положення (клаузули) про права людини, дотримання яких є істотною умовою співробітництва сторін [5, с. 145]. Так, наприклад, клаузула про права людини передбачена і в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, 2014 р. У статті 2 угоди зазначається: «Повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, як визначено, зокрема в Гельсінському заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року та Паризькій хартії для нової Європи 1990 року,

а також в інших відповідних документах щодо захисту прав людини, серед них Загальна декларація прав людини ООН 1948 року і Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також повага до принципу верховенства права повинні формувати основу внутрішньої та зовнішньої політики Сторін і є основними елементами цієї Угоди» [13].

Отже, основне місце серед правових цінностей ЄС посідає захист основних прав людини. Формування системи правових норм на рівні ЄС, що гарантують захист прав і свобод людини, відбувалося крок за кроком протягом десятиліть. Варто зазначити, що на перших етапах свого формування, в Євросоюзі не приділялось достатньої уваги питанням захисту прав людини в межах самого об'єднання. На думку наднаціональних органів, ці питання перебували поза межами економічної інтеграції, тому перелік прав людини в самих установчих договорах про ЄС відсутній. До того ж певною мірою це було пов'язано з розподілом напрямів діяльності між Європейськими Співтовариствами та іншою регіональною організацією – Радою Європи, прерогативою якої була саме сфера захисту прав людини. Проте, поступово Суд ЄС у своїх прецедентних рішеннях обґрунтував необхідність дотримання фундаментальних прав людини в процесі застосування права ЄС. При цьому, Суд посилався як на ЄКПЛ 1950 р., так і на конституційні традиції держав-членів ЄС у сфері прав людини.

Новим етапом у розвитку нормативного закріплення прав людини з притаманними їй юридичною силою і механізмами реалізації стала розробка Хартії основних прав ЄС 2000 р. та набуття нею статусу джерела первинного права разом з Лісабонським договором 2007 р.

Захист прав людини, як правова цінність ЄС, має першочергово ідеологічне значення, оскільки через неї здійснюється формування, актуалізація, спрямування та виправдання одних напрямів діяльності та засудження інших. В умовах євроінтеграції України, відданість правовим цінностям Союзу, удосконалення власної системи захисту прав людини мають стати важливими геополітичними та соціокультурними завданнями для нашої країни, оскільки відповідно до критеріїв вступу до ЄС лише держава із відповідним рівнем дотримання прав та основних свобод людини може стати повноправним членом Євросоюзу.

Література

1. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства): міжнародний документ від 25.03.1957 р. Офіційний сайт Верховної Ради України: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017

2. Договір про Європейський Союз: міжнародний документ від 07.02.1992 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_029

3. Договір про функціонування Європейського Союзу: міжнародний документ від 25.03.1957 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

4. Смирнова К.В. Співвідношення *acquis communautaire* та джерел права Європейського Союзу. Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження», 2011. Вип. 1. С. 121–126.

5. Право Європейського Союзу (в питаннях і відповідях) : навч.-довід. посіб. [Т.М. Анакіна, Т.В. Комарова, О.Я. Трагнюк, І.Я. Яковюк та ін.]; за заг. ред. І.В. Яковюка. Вид. 2-ге, випр. Харків: Право, 2020. 174 с.

6. Маринів І.І., Мохочук П.С. Захист прав людини в Європейському Союзі. Право та інноваційне суспільство № 1 (12), 2019. С. 67–72.

7. Judgment of the Court of 12 November 1969. *Erich Stauder v City of Ulm – Sozialamt*. Reference for a preliminary ruling: *Verwaltungsgericht Stuttgart – Germany*. Case 29–69. URL: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61969CJ0029:EN:HTML>

8. Case 29-69, *Erich Stauder v. City of Ulm – Sozialamt*. *European Court Reports*. 1969. P. 425.

9. Case 11-70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr – und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*. *European Court Reports*. 1970. P. 1134.

10. Шишкова Н. Хартія основних прав Європейського Союзу і проблеми її конституційного розвитку. *Юридичний журнал*. 2004. № 4. С. 35.

11. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Neighbourhood, Development and International Cooperation Instrument. COM/2018/460 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A460%3AFIN>

12. Мельник О.Г. Нормативно-правові гарантії забезпечення та захисту фундаментальних прав людини у Європейському Союзі. Концептуальні засади механізму захисту прав людини: український та міжнародний контекст. Біла Церква, 2022. URL: http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/7634/1/Normatyvno_pravovi_har.pdf

13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

14. Хартія основних прав Європейського Союзу: міжнародний документ від 07.12.2000 р. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text

Анотація

Тичина В. П. Права людини як правова цінність Європейського Союзу. – Стаття.

У статті досліджується сутність концепції захисту прав людини та основних свобод, як правової цінності Європейського Союзу, її нормативно-правового закріплення в установчих документах цієї міжнародної організації. З'ясовано, що за останні десятиріччя Європейський Союз пройшов тривалий шлях станов-

лення своєї власної системи захисту прав людини: від повного відхилення ідеї, що захист прав людини може користуватися перевагою перед положеннями права Союзу, до розробки власного каталогу прав людини, яким стала Хартія ЄС про основоположні права. На сучасному етапі у правовій системі Європейського Союзу захист прав людини посідає одне із центральних місць як елемент забезпечення ефективного функціонування внутрішнього ринку та визначається установчими договорами цієї міжнародної організації – Договором про Європейський Союз 1992 р., Договором про функціонування Європейського Союзу 1957 р., а також Хартією ЄС про основоположні права 2000 р. Положення вказаних актів деталізуються у численних директивах та регламентах ЄС, рекомендаційних актах, прецедентній практиці Суду ЄС. Також встановлено, що система гарантій прав і свобод в праві Європейського Союзу забезпечується на двох рівнях, на рівні ЄС і держав-членів, та складається з інституційних, процесуальних й матеріальних елементів. До інституційних гарантій відносять судові та позасудові механізми захисту. Процесуальні ж гарантії реалізуються при здійсненні правосуддя та містять: право особи на справедливий і публічний розгляд її справи протягом розумного часу незалежним і неупередженим судом; право на правову допомогу; презумпцію невинності та інші. Матеріальні гарантії полягають у компенсації збитків, завданих особам з боку інших осіб. Майнову відповідальність можуть нести фізичні та юридичні особи, органи ЄС та держави-члени. Автор зазначає, що на сьогодні перед Україною постає питання про необхідність удосконалення власної системи захисту прав людини, оскільки відповідно до критеріїв вступу до ЄС лише держава із відповідним рівнем дотримання прав та основних свобод людини може стати повноправним членом Євросоюзу.

Ключові слова: цінності, Європейський Союз, правові цінності Європейського Союзу, права людини, концепція захисту прав людини в ЄС.

Summary

Tychyna V. P. Human rights as a legal value of the European Union. – Article.

The article examines the essence of the concept of protection of human rights and fundamental freedoms as a legal value of the European Union, its normative and legal consolidation in the founding documents of this international organization. It was found that over the past decades, the European Union has gone through a long way of forming its own system of human rights protection: from the complete rejection of the idea that the protection of human rights can take precedence over the provisions of Union law, to the development of its own catalog of human rights, which became the EU Charter on fundamental rights. At the current stage in the legal system of the European Union, the protection of human rights occupies one of the central places as an element of ensuring the effective functioning of the internal market and is determined by the founding treaties of this international organization – the Treaty on the European Union of 1992, the Treaty on the Functioning of the European Union of 1957, as well as The EU Charter on Fundamental Rights of 2000.

The provisions of these acts are detailed in numerous EU directives and regulations, advisory acts, precedent practice of the EU Court. It was also established that the system of guarantees of rights and freedoms in the law of the European Union is provided at two levels, at the level of the EU and the member states,

and consists of institutional, procedural and material elements. Institutional guarantees include judicial and extrajudicial protection mechanisms. Procedural guarantees are implemented in the administration of justice and include: the right of a person to a fair and public hearing of his case within a reasonable time by an independent and impartial court; the right to legal aid; presumption of innocence and others. Material guarantees consist in the compensation of losses caused to persons by other persons. Property liability can be

borne by individuals and legal entities, EU bodies and member states. The author notes that today Ukraine faces the question of the need to improve its own human rights protection system, since according to the criteria for joining the EU, only a state with an appropriate level of observance of human rights and fundamental freedoms can become a full member of the European Union.

Key words: values, European Union, legal values of the European Union, human rights, the concept of human rights protection in the EU.

УДК 340.13+327.39(477):339.5+332.122.6
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.26>

Ю. І. Фетько
orcid.org/0000-0003-2208-552X
доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри міжнародного права
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Європейське об'єднання територіального співробітництва є однією із ефективних форм територіального співробітництва у Європейському Союзі. Сьогодні у його межах функціонує немала кількість таких об'єднань, понад 80, метою яких є залучення додаткових фінансових ресурсів для вирішення завдань місцевого і регіонального розвитку, зміцнення інституційної спроможності, інтенсифікація співробітництва, а також поглиблення добросусідських багатосторонніх відносин між різними юридичними особами держав-членів Європейського Союзу, а також юридичних осіб із третіх держав, у тому числі із України. Зважаючи на можливість створення європейських об'єднань територіального співробітництва на зовнішньому кордоні Європейського Союзу, а також беручи до уваги його ефективність, то доцільним і своєчасним видається дослідити передумови становлення та розвитку правового статусу європейського об'єднання територіального співробітництва, адже його функціонування може бути можливим тільки при умові достатнього та належного нормативного регулювання.

Різні аспекти проблематики європейського об'єднання територіального співробітництва досліджувались такими вченими як: Агафонов Г.С., Артёмов І.В., Бенчак О.Ф., Білак О.О., Галіахметов І.А., Гусь А.В., Дулеба О.Ю., Ерфан Є.А., Ірха К.О., Ланго В.Т., Лемко Ю.Р., Мельник О.Г., Менджул М.В., Мікула Н.І., Мірзоев Р.Ш., Очкаї Д., Реслер М.В., Рогозян Ю.С., Санченко А.Є., Толкованов В.В., Устименко В.А., Юрійчук Є.П. та інші. Однак дослідження щодо передумов становлення, розвитку та врегулювання правового статусу європейського об'єднання територіального співробітництва сконцентровані переважно навколо історичних, політологічних, міжнародних відносин, а також питань державного управління, а аналіз наукових досліджень вітчизняних вчених-юристів дає можливість встановити, що сьогодні юридичною наукою не достатньо уваги приділяється дослідженню передумов становлення, розвитку та врегулювання правового статусу європейського об'єднання територіального співробітництва.

Метою статті є дослідження передумов становлення, розвитку та врегулювання правового статусу європейського об'єднання територіального співробітництва.

Передумовами щодо врегулювання статусу європейського об'єднання територіального співробітництва та розробки Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1082/2006 від 5 липня 2006 року «Про європейські об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС)» спонукало те, що європейське об'єднання економічних інтересів, правовий статус якого врегулював Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2137/85 від 25 липня 1985 року «Про європейське об'єднання економічних інтересів (ЄОЕІ)», який незважаючи на те, що був розроблений для мінімізації юридичних та фіскальних труднощів, з якими зіштовхувались фізичні особи, компанії, фірми та інші організації під час співпраці через кордони, і метою якого було сприяння і розвиток економічної діяльності його членів шляхом об'єднання ресурсів, діяльності і навичок задля отримання кращих результатів, ніж члени, які діють поодиноко, виявився погано адаптованим для структурованої співпраці в рамках ініціативи Інтеррег протягом програмного періоду 2000–2006 рр. Також факторами, які спонукали до врегулювання статусу європейського об'єднання територіального співробітництва та розробки Регламенту Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 1082/2006 «Про європейські об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС)» від 5 липня 2006 року те, що до кінця програмного періоду 2000–2006 рр. було дуже мало програм Інтеррег (тільки 6%) керованих безпосередньо спільним інтегрованим органом управління, наприклад, у формі євро регіону або іншої транскордонної структури із правосуб'єктністю, а також і відсутність належного законодавства яке б врегульовувало створення такого спільного об'єднання для структурованої співпраці в рамках ініціативи Інтеррег та ін. [1–3; 4, с. 7].

Беручи до уваги всі перешкоди з якими зіштовхувались учасники територіального співробітництва, Європейський Парламент та Європейська Комісія виявили за необхідне врегулювати ста-

тус європейського об'єднання територіального співробітництва. 14 липня 2004 року Європейською Комісія запропонувала проєкт Регламенту Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про створення європейського об'єднання транскордонного співробітництва (ЄОТС)». Зважаючи на те, що проєкт Регламенту, не охоплював усі види територіального співробітництва Європейського Союзу і у ньому був тільки акцент на транскордонне співробітництво, було запропоновано закріпити у Регламенті усі види територіального співробітництва Європейського Союзу такі як: транскордонне, міжрегіональне та транснаціональне співробітництво [5; 4, с. 7]. І згодом було прийнято Регламент Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 1082/2006 «Про європейські об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС)» від 5 липня 2006 року [1]. Цим Регламентом було врегульовано питання щодо мети, завдань, засновників, установчих документів, порядку створення, набуття статусу юридичної особи, матеріального та фінансового забезпечення діяльності, ліквідації європейського об'єднання територіального співробітництва та ін. Регламентом визначається, що європейського об'єднання територіального співробітництва має статус юридичної особи і має правоздатність, яка надається юридичним особам відповідно до національного законодавства держави-члена Європейського Союзу. Відповідно метою європейського об'єднання територіального співробітництва є підтримка транскордонного, міжрегіонального або транснаціонального співробітництва. Європейське об'єднання територіального співробітництва створюється з метою соціальної і економічної згуртованості в межах Європейського Союзу і при строгому дотриманні законодавства зацікавлених держав.

Європейське об'єднання територіального співробітництва в основному, але не виключно, призначене для використання в управлінні програмами та проєктами Європейського Союзу. По суті, його використання для управління програмами та проєктами є одним із способів (серед інших) дотримання принципів спільного управління та єдиних управлінських структур (статті 59 та 60 Регламенту (ЄС) № 1083/2006). Ще однією з причин врегулювання статусу європейського об'єднання територіального співробітництва та розробки Регламенту Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 1082/2006 «Про європейські об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС)» від 5 липня 2006 року є застосування принципу недискримінації [4, с. 7; 6]. Принцип недискримінації є одним з основоположних засад права Європейського Союзу. Він закріплений, як у первинних, так і вторинних актах законодавства Європей-

ського Союзу. Заборона будь-якої дискримінації за ознакою державної приналежності зафіксована у статті 12 Договору про заснування Європейського Співтовариства [7]. Принцип недискримінації стосовно співпраці між партнерами з двох різних держав-членів закріплений у Резолюції Комітету регіонів № 2006/C192/08 «Про співробітництво за межами національних кордонів робить Європу реальністю – заклик прийняти Регламент Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 1082/2006 «Про європейські об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС)» від 16 лютого 2006 року. У Резолюції визначається, що співпраця між юридичними особами з двох різних держав-членів не повинна бути складнішою, ніж між юридичними особами розташованими в одній державі-члені. Бо, як правило, внутрішнє законодавство визначає необхідні права юридичних осіб для співпраці розташованих в одній державі-члені, а у багатьох державах-членах у юридичних осіб були різні, або відсутні необхідні права для співпраці з їхніми партнерами щодо територіального співробітництва, у тому числі, транскордонного, міжрегіонального та транснаціонального співробітництва, впровадженні програм Європейського Союзу і здійснювалися лише на основі «джентльменських угод», а отже без будь-яких чітких юридичних зобов'язань, і звісно, що така ситуація часто призводила до правової невизначеності [8].

Стосовно можливості брати участь у створенні європейського об'єднання територіального співробітництва юридичним особам України, то у частині 16 преамбули Регламенту Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 1082/2006 «Про європейські об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС)» від 5 липня 2006 року визначається, що юридичні особи із третіх країн, у тому числі із України, не мають виключатись із механізму створення європейського об'єднання територіального співробітництва, якщо це не суперечить законодавству держави, або закріплено в міжнародних договорах держав-членів Європейського Союзу і цією державою [1]. Однак, більш детальних положень про участь юридичних осіб із третіх країн, у тому числі із України, щодо створення європейського об'єднання територіального співробітництва на зовнішніх кордонах Європейського Союзу у Регламенті Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 1082/2006 «Про європейські об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС)» від 5 липня 2006 року згадки не було. А це у свою чергу створило додаткові труднощі стосовно створення європейського об'єднання територіального співробітництва із юридичними особами третіх країн, у тому числі із України. Зважаючи на

труднощі, які виникли у юридичних осіб третіх країн, у тому числі із України, у 2013 році було прийнято Регламент Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 1302/2013 «Про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 1082/2006 «Про європейські об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС)» стосовно роз'яснення, спрощення та покращення функціонування таких об'єднань» від 17 грудня 2013 року [9]. Він врегулював яка категорія юридичних осіб із третіх країн, у тому числі із України, може брати участь у створенні європейського об'єднання територіального співробітництва на зовнішніх кордонах Європейського Союзу.

Наприклад, у державах Вишеградської групи, які у тому числі є і державами-членами Європейського Союзу, діє спеціальний закон в Угорщині з 2007 р., в Польщі та Словаччині з 2008 року та в Чехії з 2009 р. [10–13]. Відповідний закон врегулює організаційно-правову форму, мету, завдання, порядок утворення і діяльність, фінансове забезпечення європейського об'єднання територіального співробітництва, у тому числі він врегулює яка категорія юридичних осіб із третіх країн, у тому числі із України, може брати участь у створенні європейського об'єднання територіального співробітництва на території цих країн. На відміну від держав Вишеградської групи в Україні створення європейського об'єднання територіального співробітництва на території держав-членів Європейського Союзу врегулює Закон України «Про транскордонне співробітництво» [14]. Однак, згаданий закон не містить чіткого переліку категорії юридичних осіб, які можуть брати участь у створенні європейського об'єднання територіального співробітництва на території цих країн, і цим він обмежує реалізацію права інших юридичних осіб, окрім суб'єктів транскордонного співробітництва України щодо створення європейського об'єднання територіального співробітництва.

Таким чином, врегулюванню статусу європейського об'єднання територіального співробітництва спонукало те, що європейське об'єднання економічних інтересів, виявився погано адаптованим для структурованої співпраці в рамках ініціативи Інтеррег. Унаслідок чого було прийнято такі регламенти як: Регламент Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 1082/2006 «Про європейські об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС)» від 5 липня 2006 року та Регламент Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 1302/2013 «Про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 1082/2006 «Про європейські об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС)» стосовно роз'яснення, спрощення та покращення функціонування таких об'єднань» від 17 грудня 2013 року. Вони врегулювали питання щодо

мети, завдань, засновників, установчих документів, порядку створення, набуття статусу юридичної особи, фінансового забезпечення діяльності, а також врегулювали і яка категорія юридичних осіб із третіх держав, у тому числі із України, може брати участь у створенні європейського об'єднання територіального співробітництва на зовнішніх кордонах Європейського Союзу. Однак, не зважаючи на те, що вищезгаданий Регламент врегулював яка категорія юридичних осіб із третіх держав, у тому числі із України, може брати участь у створенні європейського об'єднання територіального співробітництва на зовнішніх кордонах Європейського Союзу, на жаль, Закон України «Про транскордонне співробітництво» не врегулює чіткого переліку юридичних осіб, які можуть брати участь у створенні європейського об'єднання територіального співробітництва на території держав-членів Європейського Союзу.

Література

1. REGULATION (EC) No 1082/2006 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006R1082>
2. COUNCIL REGULATION (EEC) No 2137/85 of 25 July 1985 on the European Economic Interest Grouping (EEIG). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31985R2137>
3. European Economic Interest Grouping. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/european-economic-interest-grouping.html>
4. INTERACT Handbook on the European Grouping of Territorial Cooperation (EGTC) WHAT USE FOR EUROPEAN TERRITORIAL COOPERATION PROGRAMMES AND PROJECTS? URL: <https://data.parliament.uk/DepositedPapers/Files/DEP2008-1271/DEP2008-1271.pdf>
5. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Establishing a European Grouping of Cross-border Cooperation (EGCC) (presented by the Commission). URL: <https://parlament.mt/media/55362/4881-b.pdf>
6. Council Regulation (EC) No 1083/2006 of 11 July 2006 laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and repealing Regulation (EC) No 1260/1999. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006R1083&qid=1679492772358>
7. Treaty establishing the European Community (Consolidated version 2002). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12002E%2FTXT>
8. Resolution of the Committee of the Regions on cooperation beyond national borders makes Europe a reality – an appeal to adopt the regulation on the European grouping on territorial cooperation (2006/C 192/08). URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52006XR0816\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52006XR0816(02))
9. Regulation (EU) No 1302/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 amending Regulation (EC) No 1082/2006 on a European

grouping of territorial cooperation (EGTC) as regards the clarification, simplification and improvement of the establishment and functioning of such groupings. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R1302>

10. Legislative framework of Czechia. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/#>

11. Legislative framework of Hungary. URL: <https://net.jogtar.hu/>

12. Legislative framework of Poland. URL: <https://www.gov.pl/>

13. Legislative framework of Slovakia. URL: <https://www.slov-lex.sk/ezz>

14. Закон України «Про транскордонне співробітництво». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text>

Анотація

Фетко Ю. І. Передумови становлення та розвитку правового статусу європейського об'єднання територіального співробітництва. – Стаття.

У статті досліджуються передумови становлення, розвитку та врегулювання статусу європейського об'єднання територіального співробітництва. Встановлено, що європейське об'єднання економічних інтересів, яке було призначене для мінімізації юридичних та фіскальних труднощів з якими стикалися фізичні особи, компанії, фірми та інші організації під час співпраці через кордони, і метою якого було сприяння і розвиток економічної діяльності його членів шляхом об'єднання ресурсів, діяльності і навичок задля отримання кращих результатів, ніж члени, які діють поодиноці, виявився погано адаптованим для структурованої співпраці в рамках ініціативи Інтеррег. Це у свою чергу спонукало прийняти такі регламенти як: Регламент Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 1082/2006 «Про європейські об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС)» від 5 липня 2006 року та Регламент Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 1302/2013 «Про внесення змін до Регламенту Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 1082/2006 «Про європейські об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС)» стосовно роз'яснення, спрощення та покращення функціонування таких об'єднань від 17 грудня 2013 року. Вони врегулювали питання щодо мети, завдань, засновників, установчих документів, порядку створення, набуття статусу юридичної особи, фінансового забезпечення діяльності, у тому числі врегулювали і яка категорія юридичних осіб із третіх держав, у тому числі із України, може брати участь у створенні європейського об'єднання територіального співробітництва на зовнішніх кордонах Європейського Союзу. З'ясовано, що законодавство України обмежує реалізацію права інших юридичних осіб, окрім суб'єктів транскордонного співробітництва України, щодо

створення європейського об'єднання територіального співробітництва. Встановлено, що у державах Вишеградської групи, на відміну від України, діє спеціальний закон який врегульовує статус європейського об'єднання територіального співробітництва, у тому числі і категорію юридичних осіб із третіх держав, у тому числі із України, які можуть брати участь у створенні європейського об'єднання територіального співробітництва.

Ключові слова: європейське об'єднання територіального співробітництва, європейське об'єднання економічних інтересів, Європейський парламент, Рада Європейського Союзу, інтеррег.

Summary

Fetko Yu. I. Prerequisites for the establishment and development of the legal status of the European Grouping of Territorial Cooperation. – Article.

The article researched the prerequisites for the formation, development and regulation of the status of the European Grouping of Territorial Cooperation. It is established that European Economic Interest Grouping (EEIG) which was intended to minimize the legal and fiscal difficulties faced by individuals, companies, firms and other organizations when they cooperating across borders, and whose purpose was to promote and develop the economic activities of its members by pooling resources, activities and skills to obtain better results than members acting alone, proved to be poorly adapted for structured cooperation within the framework of the Interreg initiative. This, in turn, prompted the adoption of such regulations as: Regulation (EC) No 1082/2006 of the European Parliament and the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC) and Regulation (EU) No 1302/2013 of the European Parliament and the Council of 17 December 2013 amending Regulation (EC) No 1082/2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC) as regards the clarification, simplification and improvement of the establishment and functioning of such groupings. They regulate questions about the purpose, tasks, founders, founding documents, order of creation, acquiring the status of a legal entity, financial support for activities, including regulated which category of legal entities from third countries, including from Ukraine, can participate in the creation of a European grouping of territorial cooperation on the external borders of the European Union. It was found that the legislation of Ukraine restricts the realization of the rights of other legal entities, except subjects of cross-border cooperation of Ukraine regarding the creation of the European grouping of territorial cooperation.

Key words: European Grouping of Territorial Cooperation, European Economic Interest Grouping, European Parliament, Council of the European Union, Interreg.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

- В. В. Грицько, С. В. Бондаренко, О. І. Пилипишин**
Історія правового регулювання діяльності лікувальних закладів на теренах України
(австро-угорський період)..... 3

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- І. В. Міщук**
Характеристика процесу виходу територіальної громади
з об'єднання територіальних громад..... 8
- В. К. Петрушевська**
Роль інституту старости у формуванні громадянського суспільства 12

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

- С. В. Дяченко, О. А. Ільницька**
Представництво прокурором інтересів держави у господарському процесі 17
- С. В. Дяченко, Ю. І. Шпирко**
Вирішення спорів щодо зміни та розірвання господарських договорів. Судова практика 24
- Н. В. Коробцова**
Підстави звільнення виконавця медичних послуг від цивільно-правової відповідальності 30
- В. В. Породько**
Сучасний правовий режим майбутніх об'єктів житлової нерухомості
як об'єктів речових прав..... 34
- В. М. Чернега**
Морально-правові засади в спадковому праві України..... 38

ТРУДОВЕ ПРАВО,

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- О. Ю. Дрозд, В. Ю. Оксін**
Посередництво у працевлаштуванні закордоном – захист інтересів чи шахрайство 42

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

- О. С. Літошенко, І. О. Удовенко, М. В. Шемякін**
Перспективи впровадження земельної реформи в Україні 46

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО,

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- А. А. Барікова**
Сплата судового збору податковими органами 51
- М. В. Волченко**
Громадські об'єднання та громадяни як суб'єкти адміністративно-правової
охорони тваринного світу..... 55
- В. К. Колпаков**
Зниклі безвісті за особливих обставин: поняття і розшук 59

С. В. Степаненко	
Правове регулювання митного режиму переміщення товарів через кордон України	67
А. А. Шовкун	
Суб'єкти управління системою надання безоплатної правової допомоги в Україні та їх правове становище	72

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

А. В. Боровик	
Кримінальна відповідальність службових осіб за посягання на представників влади	77
Н. М. Градецька	
Конституційні засади військового обов'язку та заходи попередження ухилення від його реалізації	83
І. М. Леган	
Геноцид як злочин проти безпеки людства відповідно до міжнародного кримінального права	89
С. А. Шубіна	
Спеціально-кримінологічні заходи запобігання привласненню, розтраті майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері житлово-комунального господарства	92

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

В. С. Андрєєва	
Предмет, межі та суб'єкти доказування у кримінальних провадженнях по злочинах проти основ національної безпеки	98
В. С. Бондар	
Діяльність уповноважених оперативних підрозділів щодо виявлення та розкриття вбивств на замовлення, учинених злочинними спільнотами	104
О. М. Духенюк	
Полярність та конвергенція об'єктивності та суб'єктивності у кримінальному провадженні	110
В. Г. Клепиковський	
Тлумачення поняття «місце події» в кримінальному процесі	117
А. О. Козаченко	
Кримінальна-процесуальна діяльність прокурора під час початку досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб	121

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

В. П. Тичина	
Права людини як правова цінність Європейського Союзу	126
Ю. І. Фетько	
Передумови становлення та розвитку правового статусу європейського об'єднання територіального співробітництва	132

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

- Hrytsko V. V., Bondarenko S. V., Pylypyshyn O. I.*
History of legal regulation of the activities of medical institutions in the territory of Ukraine (Austro-Hungarian period)..... 3

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

- Mishchuk I. I.*
Characteristics of the process withdrawal of a territorial community from the association of territorial communities 8
- Petrushevska V. K.*
The role of the institute of headman in the formation of civil society 12

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

- Dyachenko S. V., Ilnitska O. A.*
Representation of the state's interests by the prosecutor in economic proceedings 17
- Dyachenko S. V., Shpyrko Yu. I.*
Resolution of disputes regarding changes and termination of business contracts. Judicial practice. 24
- Korobtsova N. V.*
Grounds for releasing the provider of medical services from civil liability 30
- Porodko V. V.*
Current legal regime of future residential real estate objects as objects of real rights 34
- Cherneha V. M.*
Moral and legal principles of inheritance law in Ukraine..... 38

LABOUR LAW, SOCIAL WELFARE LAW

- Drozd O. Yu., Oksin V. Yu.*
Intermediation in employment abroad – protection of interests or fraud..... 42

ENVIRONMENTAL AND LAND LAW

- Litoshenko L. S., Udovenko U. O., Shemiakin M. V.*
Prospects for the implementation of land reform in Ukraine..... 46

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS,

FINANCIAL LAW, CYBERLAW

- Barikova A. A.*
Payment of court fees by tax authorities 51
- Volchenko M. V.*
Public associations and citizens as subjects of administrative and legal protection of the animal world 55
- Kolpakov V. K.*
Missing persons under special circumstances: concept and search 59
- Stepanenko S. V.*
Legal regulation of the customs regime of movement of goods across the border of Ukraine..... 67

Shovkun A. A.

Subjects of management of the system of providing free legal aid
in Ukraine and their legal status 72

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Borovyk A. V.

Criminal liability of officials for encroachment on representatives of the authorities 77

Gradeckaia N. M.

Constitutional principles of military duties and measures
for the prevention of evasion from its realization 83

Legan I. M.

Genocide as a crime against human security under international criminal law 89

Shubina S. A.

Special criminological measures to prevent appropriation,
waste of property or possession of it by abuse of official position in the field
of housing and communal services 92

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

Andriieva V. Ye.

Subject, limits and subjects of evidence in criminal proceedings
for crimes against the basics of national security. 98

Bondar V. S.

Activities of authorized operational units regarding the detection and disclosure
of contract killings committed by criminal communities..... 104

Dufeniuk O. M.

Polarity and convergence of objectivity and subjectivity in criminal proceedings. 110

Klepikovskiy V. G.

Interpretation of the concept of «place of the event» in the criminal process..... 117

Kozachenko A. O.

Criminal-procedural activities of the prosecutor during the beginning
of the pre-trial investigation in criminal proceedings regarding
a certain category of persons 121

INTERNATIONAL LAW

Tychyna V. P.

Human rights as a legal value of the European Union..... 126

Fetko Yu. I.

Prerequisites for the establishment and development of the legal status
of the European Grouping of Territorial Cooperation..... 132

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 1 (48)

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – О. Молодецька

*Підписано до друку 06.02.2023 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 16,52. Ум. друк. арк. 16,28.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0523/283.*

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua